

RAPPORT FRÅN RIKSANTIKVARIEÄMBETET

Kulturarv, natur och utveckling

Problem och möjligheter i skoglig glesbygd

Eva Svensson

Kulturarv, natur och utveckling

Problem och möjligheter i skoglig glesbygd

Eva Svensson

Riksantikvarieämbetet
Box 5405, SE-114 84 Stockholm
Tel 08-5191 8000
Fax 08-660 72 84
www.raa.se
riksant@raa.se

© Riksantikvarieämbetet, 2010

Författare: Eva Svensson

Omslag: Näst sista "timmersläppet" i Höljesdammen. Foto: Eva Svensson.

Grafisk form och layout: Lena Troedson, Riksantikvarieämbetet.

ISBN: 978-91-7209-568-7

Rapporten *Kulturarv, natur och utveckling. Problem och möjligheter i skoglig glesbygd* är finansierad med hjälp av Riksantikvarieämbetets sektorsforskningsanslag, FoU.

Förord

Att kulturarvet har en viktig roll för ett hållbart samhälle är utgångspunkten för stora delar av arbetet i kulturarvsområdet. Men hur omsätts det uthålliga samhällsbygget i medborgerlig handling? På vilket sätt bör kulturarvsarbetet organiseras för att på bästa sätt bidra till att målet uppnås? Dessa frågor diskuteras i den här rapporten som exemplifierar både problem och lösningar utifrån ett medborgarperspektiv på begreppet hållbar utveckling.

Författaren har studerat betydelsen av människors värderingar, traditioner och kunskaper för skapande av hållbara samhällen i norra Värmlands skogsområden. Det här är historien om hur en dynamisk och mångsysslade bygd under 1900-talet har marginaliserats genom försöken att passa in i storsamhällets logik där ”rik-tiga jobb” blivit biljetten in till modernisering och trygghetssystem. Författaren undersöker hur samtidens kulturnärningar och turism-satsningar kan ha liknande marginaliseringseffekter trots önskan om att dessa tillväxtnärningar ska bidra till en hållbar utveckling för glesbygden.

Mot bakgrund av denna forskning visas att kulturnärningar kan lyfta fram kulturarvets värde för uthålligheten i glesbygden men att det framförallt är det förflutna som är avgörande för bygdens framtidstro och handlingskraft. Särskilt viktigt för uthålligheten är medborgarnas delaktighet i kulturarvsarbetet som behöver stödjas av vetenskaplig kunskap och berättande om det förflutna. En annan framgångsfaktor är nära samverkan med kulturarvsinstitutioner, eftersom verksamheter baserade på enstaka eldsjälares engagemang annars tenderar att brinna ut.

Rapporten är en plattform för att diskutera hur kulturarv kan bidra till hållbar utveckling i lokalsamhället och hur viktig stabiliteten i relationen mellan kulturarvsexpertis och medborgare är.

Framförallt ges ett tydligt exempel på kulturarvets bidrag till ett hållbart samhälle.

Boken är resultatet av delstudien *Den hållbara glesbygden* som finansierats med FoU-anslag från Riksantikvarieämbetet inom forskningsprojektet *Den hållbara medborgaren. Värderingar, traditioner och kunskap i konflikt*. För framförda åsikter och sakupplysningar svarar författaren.

Inger Liliequist
riksantikvarie

Riksantikvarieämbetets sektorsforskningsanslag, FoU, syftar till att utveckla kunskapsuppbyggnad och stimulera till forskning om kulturarvet och kulturmiljön. FoU-anslaget används för att stödja forskningsprojekt som befinner sig i mötet mellan kulturpolitik, kunskapsuppbyggnad om kulturmiljöer samt de vetenskapliga disciplinerna.

Innehåll

Abstract	7
Heritage, nature and development	7
Inledning	9
Den hållbara medborgaren	10
Med glesbygden i backspeglarna	11
Om boken	13
Tack till	13
Kapitel 1 – Kulturarv, glesbygd och hållbar utveckling	15
Den hållbara glesbygden – målsättningar, material och metod	19
Glesbygd som fenomen och process	22
Fyra perspektiv på glesbygd med kulturarvsglasögon	28
Ekologisk modernisering, deltagande och ansvarstagande	38
Innovativa system för hållbar utveckling	48
Kapitel 2 – Människor, natur och kulturarv	51
Människor och arbete i norra Värmland	53
Den omtvistade naturen	58
Konsumera natur	66
Lokal historia och kulturarv	74
Det svåra kulturarvet	79
Producera kulturarv	82
Marginalisering – och Empowerment?	92
Kapitel 3 – Kulturarv, deltagande och ansvarstagande	
i det gröna folkhemmet	95
Från amatörarkeologer till medborgare	96
Lokala initiativ och kulturarvsproduktion	101
Vitsand – historier om lokalt kulturarvsdeltagande	104
Kulturarvsdeltagare och kulturarvsdeltagande	111
Antikvarier och medborgare	115

Kapitel 4 – Kulturarv i innovativa system för hållbar utveckling	117
Kulturarv och utveckling	119
Lokal självkänsla och attraktivitet.....	123
Alternativ konsumtion	127
Kulturarv som mötesplats.....	132
Innovativa system, glesbygd och kulturarv för hållbar utveckling	136
Kapitel 5 – Antikvarier, eldsjälar och hållbar utveckling	
i skoglig glesbygd	141
Glesbygd, kulturarv och natur i förändring.....	141
Kulturarv och deltagande	144
En hållbar glesbygd i en global värld?	146
Referenser	148
Bilagor	163
Bilaga 1. Intervjuguide, Dalby.....	163
Bilaga 2. Frågeformulär, Vitsand.....	164

Abstract

Heritage, nature and development

Possibilities and problems in a sparsely populated forested area

There are strong trends in nature conservation and heritage management policies that are moving towards integration. Another strong trend is promotion of increased public use of natural and heritage resources, and greater participation by local citizens in their management. Nature and heritage are increasingly seen, especially in sparsely populated areas, as resources for new business, mainly in tourism.

This study addresses the relationship between citizens, heritage, nature and possibilities for future sustainable development in sparsely populated forested areas, with a geographical focus on northern Värmland. The study area is characterized by depression of traditional rural economies, as a result of the mechanization of forestry and the closure of industries and commercial and public services. Growth is low, jobs are scarce and people, especially young people, are moving out. But there are also people moving in, quite a few from the Netherlands and Germany, in search of a lifestyle close to nature, away from urban stress and consumption. Often these immigrants have a different view of nature than the local population.

In the increasingly global division of labor, areas such as northern Värmland are designed for tourism, and local authorities are interested in promoting nature and heritage tourism. However, the local population does not find it attractive to work in tourist jobs, and most of the small-scale tourist entrepreneurs are immigrants. Also, it has turned out that it is hard to achieve success in nature and heritage tourism. Heritage productions function as

meeting places and sources of community pride, but are not profitable and thus depend on voluntary work and subsidies, mainly from the European Union.

There is a sense of urban domination and rural powerlessness in the area. Nature conservation, with nature reserves, is considered part of the urban power structure and thus contested. There are warmer feelings about heritage, but heritage is considered an arena for experts and in need of interpretation to be understandable. Also, the concept of heritage as such is incomprehensible, and often the local heritage is considered part of the (green) environment. There is a strong interest in learning more about heritage and local history, but the presence of expert antiquarians is required due to the respect for authenticity and science.

Heritage has turned out to possess several values of importance in creating a more sustainable future and appears as a boundary object. Among the capacities of heritage in local settings are: functioning as a meeting place for local citizens regardless of origin, age, gender, political and religious affiliation; being an alternative to commodities as an object of consumption; being a source of community pride and a creator of enhanced attractiveness.

In order to make heritage an actor in sustainability processes, it is suggested here that heritage should be integrated in different sectors of society. The upcoming argumentation for system innovation for sustainability could be a suitable arena.

English revised by Alan Crozier

Inledning

”Innan ni arkeologer kom hit trodde vi att det var finnarna som hade gjort alla groparna”, har jag ofta fått höra under de många år jag bedrivit fältarbete i de nordvärländska skogarna. De gropar som åsyftas är kolningsgropar och fångstgropar, vilka oftast visade sig vara flera hundra, ibland flera tusen, år äldre än den på 1600-talet etablerade bosättningen av svedjebrukande skogsfinnar i området.

Yttrandet uttrycker förvåning, stolthet och tilltro till en vetenskaplig insats, känslor jag vill framhålla som centrala för människors relation till kulturarv i lokalsamhällen. Men yttrandet andas också något underförstått, nämligen ”varför har vi inte tidigare (till exempel i skolan) fått veta att traktens historia är lika lång som någon annanstans”. Med andra ord en känsla av att ha blivit lurad på något betydelsefullt, och att vara betraktad som mindre viktig. Även denna känsla är viktig i sammanhanget, och den tar sig ibland uttryck i misstro mot vissa maktfunktioner. I skogliga glesbygder är det inte ovanligt att naturvårdande institutioner, naturreservat och varg får klä skott för frustrerad maktlöshet (t ex Ednarsson 2005, s. 189–205, Lisberg Jensen 2002).

Mitt i dessa motstridiga känslor infinner sig frågan om inte kulturarvet skulle kunna spela en mer aktiv roll i en process där misstro får ge vika för stolthet och tilltro, och därmed gynna såväl människor som samhälle. Frågan utgör en utgångspunkt denna studie, som har sin bakgrund i en rad olika inspirationskällor och erfarenheter, inte minst många års fältarbete i de nordvärländska skogarna och förmånen att ha fått lära känna många intressanta människor, kulturarvsbrukare, i dessa bygder under årens lopp.

Men även jag har hört till de frustrerades skara, för varje gång jag reste hem från fältarbetet brukade jag fundera över förhål-

landen jag uppfattade som orättvisa. Varför exporterades bygdens rikedomar skog och vattenkraft istället för att användas för att skapa jobb på plats? Varför måste ungdomarna flytta från trakten? Varför investerades bara i storskaliga skidanläggningar? Jag brukade tänka, ”någon borde göra något åt detta.” Att en arkeolog, eller att kulturarvet, skulle kunna ”göra något” tänkte jag inte ens på som en möjlighet. Frågor om utveckling och hållbar framtid ägdes ju av ekonomer, samhällsplanerare, politiker, naturvetare, statsvetare, teknologer och företag, åtminstone om man inte var påläst på området.

Den hållbara medborgaren

Under de senaste decennierna har mjuka frågor fått en alltmer framskjuten position inom såväl utvecklings- som hållbarhets diskurser. Inte minst har begreppet ”empowerment”, eller frigörande kraft, betonats alltmer (t ex Chambers 2003, Fischer 2000, Sen 2000). ”Empowerment” involverar människor, medborgare, och det står alltmer klart att dessa måste spela en aktiv roll för skapande av hållbar utveckling. Detta var utgångspunkten för projektet *Den hållbara medborgaren*.

Projektet *Den hållbara medborgaren*, involverande de akademiska disciplinerna statsvetenskap, historia, arkeologi och miljövetenskap, utgjorde ett paraply för tre parallella delstudier rörande politisk konsumtion, hållbar livsstil och hälsa samt hållbar glesbygd med kulturarvsperspektiv. Föreliggande bok är ett resultat av den sistnämnda delstudien. Det gemensamma syftet med *Den hållbara medborgaren* var att undersöka olika aspekter av hållbar utveckling, såväl i teori som i praktik, från ett medborgarperspektiv istället för från ett policy-perspektiv. Det råder inte nödvändigtvis motsättningar mellan dessa båda perspektiv, men fokus på medborgarperspektiv är ett sätt att ge fler aktörer rätten att definiera hållbar utveckling.

Kombinationen av medborgarperspektiv, kulturarv och kulturlandskap utgjorde kärnan i delstudien *Den hållbara glesbygden*, det vill säga att bedriva kombinerat forsknings- och utvecklingsarbete i

en skoglig glesbygd i norra Värmland. Avsikten med forskningsdelen var att studera natur och kulturarv, bruk av natur och kulturarv i en skoglig glesbygd, natur- och kulturarvsvårdens betydelse för marginaliserings- och empowermentprocesser samt lokalt deltagande och ansvarstagande rörande kulturarv. Utvecklingsdelen riktades dels mot att främja mjuka värden som lokal självkänsla, dels mot att bidra till ett förbättrat lokalt näringsliv baserat på natur- och kulturarvsresurser. Utvecklingsdelen har under projektets gång vuxit till ett mer långsiktigt samarbete inkluderande fler forskare vid Karlstads universitet, Torsby kommun samt några mindre aktörer i norra Värmland. Då detta samarbetsprojekt alltfjämt är under uppbyggnad kommer det inte behandlas närmare här.¹

Den hållbara glesbygden utvecklades under åren. Framför allt genom att kulturarvets roll och möjligheter kom att diskuteras som en del av ett bredare anslag för skapandet av hållbar utveckling genom samarbetet inom *Den hållbara medborgaren*. Särskilt bör nämnas de nya möjligheter som ges genom den allt starkare betoningen av innovativa system för hållbar utveckling (Tukker et al. 2008, se också Miljövårdsberedning 2007). Genom innovativa system för hållbar utveckling skall alla relevanta aspekter för skapande av hållbar utveckling, såsom produktion, konsumtion, socialt kapital, teknologi, transporter med mera, samordnas. Ett tankesätt som skiljer sig från dagens rådande diskurs, den ekologiska moderniseringen, som betonar betydelsen av teknologi, och tron att vi kan uppfinna oss ut ur hållbarhetsproblematiken (Hajer 2005). Kulturarvet skulle kunna spela flera viktiga roller i innovativa system för hållbar utveckling, vilket skall diskuteras längre fram.

Med glesbygden i backspegeln

Denna studie bygger både på erfarenheter gjorda i samband med fältarbete för andra ändamål, vilka också har legat till grund för

---

¹ En rapport från en förstudie "Naturreservat i utveckling. En förstudie" av Eva Svensson och Per Widén (2010-02-25) föreligger.

Figur 1. På väg mot deltagande. Historiskt intresserade medborgare i en hålväg.
Foto: Eva Svensson.

formuleringen av projektets idéer, och på forskning och utvecklingsarbete inom ramen för det aktuella projektet. Det innebär att medvetet insamlat material blandas med retrospektiva reflektioner.

De tidigare erfarenheter som inspirerade till skapandet av projektet gjordes framför allt under åren 1987–2000 då jag, med växlande omfattning och intensitet, var involverad i olika projekt i de nordvärmäländska skogarna. Mina första bekantskaper med de här undersökta frågorna gjorde jag i samband med fornminnesinventeringen. Att verka som arkeolog och hitta hittills okända fornlämningar, kombinerat med en daglig kontakt med lokalt boende och deras berättelser och frågor var en speciell arbetsstil. I själva verket var det fråga om rutinmässiga och vardagliga möten mellan experter (om än ofta unga och oerfarna) och medborgare, där kulturarvet utgjorde ramen för mötena. Med andra ord en arbetsstil som, utan någon programförklaring, i många avseenden liknar de deltagande-metoder som idag förordas i en mängd olika sammanhang.

Så småningom valde jag att skriva min doktorsavhandling om medeltida förhållanden i de nordvärmäländska skogarna. För att samla in material till avhandlingen bedrev jag, tillsammans med några kollegor, ett par projekt involverande utgrävning, kartering och vegetationshistoriska analyser av ett flertal lokaler. Gemensamt för projekten var en kronisk brist på ekonomiska medel, och därför engagerade vi lokalt boende för att kunna genomföra utgrävningarna. Detta val kom att få oväntade konsekvenser för oss arkeologer, för de lokala deltagarna och för de bygder där utgrävningarna ägde rum. Delprojektet *Den hållbara glesbygden* är en av dessa konsekvenser.

Om boken

Denna bok är uppdelad i fem kapitel. Inledningsvis, i "Kulturarv, glesbygd och hållbar utveckling" presenteras syfte och metod, och några övergripande koncept av betydelse diskuteras; glesbygd, ekologisk modernisering och ansvarstagande samt innovativa system för hållbar utveckling. Glesbygd är den studerade strukturen, ekologisk modernisering och ansvarstagande präglade samhällstrender, och innovativa system för hållbar utveckling en framtida möjlighet för glesbygd, kulturarv och samhälle. I de två följande kapitlen "Människor, natur och kulturarv" och "Kulturarv, deltagande och ansvarstagande i det gröna folkhemmet" redovisas de empiriska fynden från undersökningsområdet norra Värmland. Därefter, i "Kulturarv i innovativa system för hållbar utveckling", diskuteras några möjliga ingångar för integrering av kulturarvet inom ramen för utveckling av ett hållbarare samhälle. Avslutningsvis följer det summerande och framåtblickande kapitlet "Antikvarier, eldsjälur och hållbar utveckling i skoglig glesbygd".

Tack till...

Jag vill särskilt tacka alla de människor i norra Värmland som bjudit på sig själva, sin kunskap, sina visioner och tankar. Det har blivit många inspirerande möten och samtal under åren.

Under arbetets gång har jag fått inspiration, stöd och värdefull kritik från en rad personer. Först och främst vill jag tacka Hilde Ibsen och Michele Micheletti, som bjöd in mig i tankekollektivet hållbart medborgarskap och öppnade en ny värld av möjligheter. Stefan Nilsson har varit en ovärderlig hjälp vid en rad fältinsatser, och dessutom bidragit med flera figurer i denna bok. Per Widén har varit en inspirerande samarbetspartner vid arbetet med att försöka öppna ett antal naturreservat i norra Värmland för lokal utveckling. Tack också till mina gamla fältkamrater från norra Värmland, Sofia Andersson, Marie Emanuelsson, Annie Johansson, Stefan Nilsson och Susanne Pettersson. Hilde Ibsen, Michele Micheletti, Jerker Moström, Kristina Thorell och Per Widén har lämnat värdefulla och tankeväckande kommentarer på texten.

Avslutningsvis, ett stort tack till Riksantikvarieämbetet som, genom att bevilja FoU-medel, har gjort det ekonomiskt möjligt att genomföra detta projekt.

Kapitel 1 – Kulturarv, glesbygd och hållbar utveckling

”Kulturarvet spelar roll”, ”kulturarvet har betydelse för samhället”, ”kulturarvet är viktigt för att skapa hållbar utveckling”. Så kan det låta när vi som verkar inom kulturarvssektorn försöker ta plats i betydelsefulla samhällsprocesser (se Riksantikvarieämbetets omvärldsanalyser, t ex Riksantikvarieämbetet 2005, 2006a och 2007). Men även om de flesta nog håller med i princip, är det få som bryr sig i praktiken. För det är i allra högsta grad oklart *hur* kulturarvet spelar roll då traditionellt kulturarvsbevarande inte på något lättbegripligt sätt pekar mot samhällelig tillväxt. Kulturarvssektorn lider brist på argument och verifierad empiri som styrker kulturarvets betydelse i samhället (Paju 2002, s. 21). Det återstår uppenbarligen en hel del att göra för att påvisa tydliga samband mellan kulturarv och positiv samhällsutveckling (se dock Riksantikvarieämbetet 2008b).

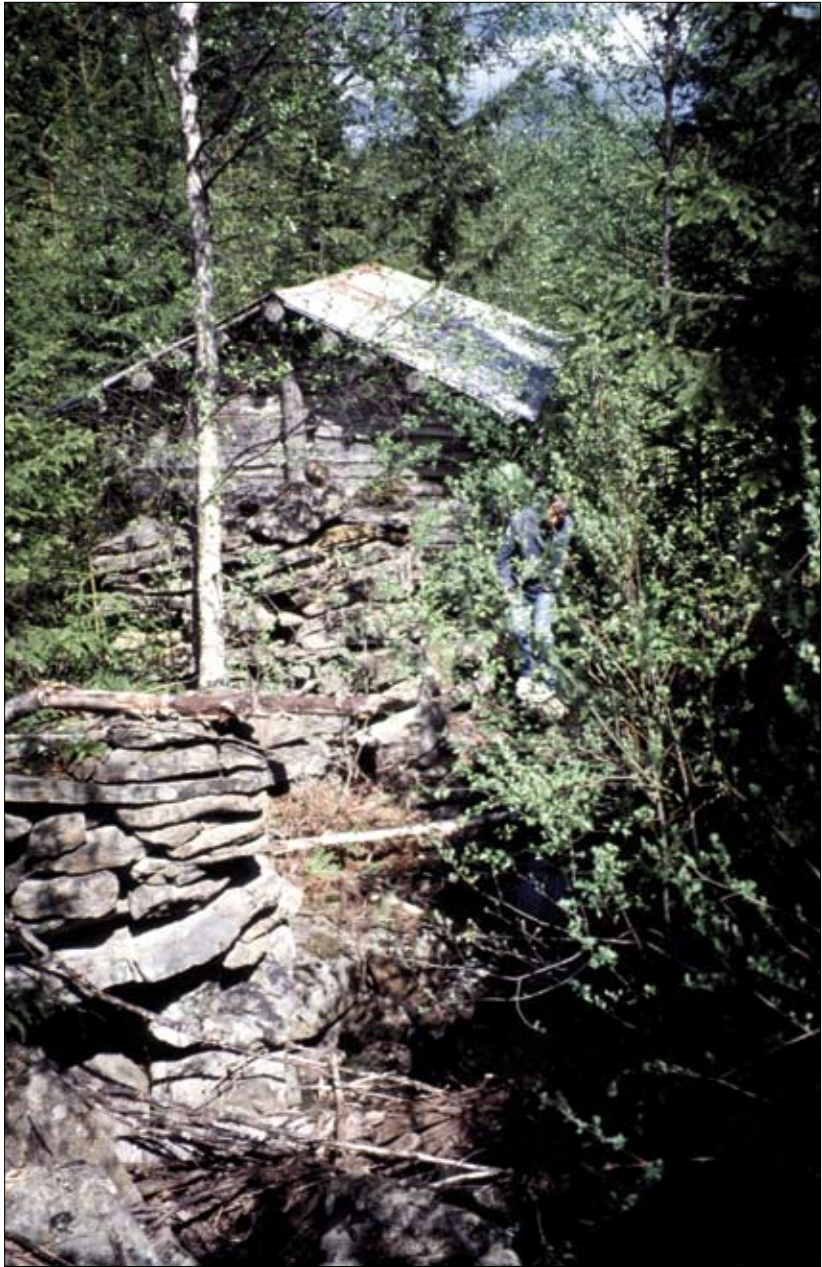
En del av problematiken är, enligt min mening, att kulturarvet hanteras och betraktas som något unikt och isolerat. Företrädare för kulturarvssektorn strävar efter att lyfta fram kulturarvet som betydelsefullt i sig, medan andra samhällsaktörer förknippar kulturarv med något gammalt som i bästa fall är upplevelsevärt nog att omvandlas till en tillgång med hjälp av en prislapp. Det är framför allt som tillgång för besöksnäringen som kulturarvet bedöms ha potential att bidra till (ekonomisk) utveckling (Paju 2004, Weissglas et al. 2002, särskilt s. 35). Turism är det mest uppenbara området då det är förhållandevis lätt att identifiera åtminstone speciella byggnader och vissa forn- och kulturlämningar som varor eller sevärdheter. Särskilt för glesbygden har turismens möjligheter att skapa nya arbetstillfällen och inkomster till bygden betonats under senare år. Därmed har också kulturarvet,

eller i alla fall vad som betraktas som potentiella sevärdheter, fått ökad betydelse som källa till (ekonomisk) utveckling.

Men det finns också andra sammanhang där kulturarv, åtminstone till vissa delar, efterfrågas. Ett sådant område är den ”nya” naturvården, eller den samlade naturvården. I den tidigare, socialdemokratiska, regeringens skrivelse *En samlad naturvårdspolitik* (2001/2002) betonas ett integrerat förhållningssätt, där naturvård och kulturmiljövård skall utgöra två sidor av samma mynt. Liknande tankar uttrycks också i flera av de nationella miljö kvalitetsmålen (*Miljömålsportalen*). Både naturvården och kulturmiljövården har genomgått liknande systemskiften, såväl i Sverige som i Europa, där betoning av bevarande har ersätts av främjande av aktivt bruk och betydelsen av olika ekosystemtjänster. Natur och kulturmiljöer skall användas för att främja till exempel folkhälsa, genom att få människor att vistas mer utomhus, och regional utveckling, såsom resurser i en besöksnäring. Naturvård och kulturmiljövård skall, sida vid sida, stå till människors och samhällens tjänst och bidra till utveckling (ECTP 2008, European Landscape Convention, Framework Convention, Länsstyrelsen i Värmlands län 2008, Riksantikvarieämbetet 2008a, Vilborg & Svanberg 2005).

På policy-nivå finns alltså vissa förväntningar och förhoppningar att kulturarvet skall spela roll i hållbar utveckling genom besöksnäring och samlad naturvård. Men policy är långt ifrån det samma som konkret praktik, och man kan fråga sig vilken förankring kulturarvets och naturens tillskrivna roller har hos de människor som skall vara de vardagliga iscensättarna. I själva verket finns en rad olika värderingar av natur och kulturarv som spelar roll i människors vardag, vilka inte alltid harmonierar med samhälls policy (Stenseke 1997, Stenseke 2001, Thorell 2005, Thorell 2008).

En annan fråga är om kulturarvet kan bidra på andra sätt utöver som resurs för turismnäring och som en del av en samlad naturvård. En utgångspunkt för detta projekt är att kulturarvets bidrag till det övergripande samhällsmålet hållbar utveckling inte är inskränkt till besöksnäring och samlad naturvård. Mjuka värden som kulturell identitet, lokal självkänsla och ”empowerment”, eller frigörande kraft, lyfts idag fram som allt mer betydelsefulla för att

Figur 2. Skvaltkvarn och rester av dammvall i igenväxande skogsmark.
Foto: Eva Svensson.

skapa hållbar utveckling, och kulturarvet har karaktär som gör att det kan förväntas spela en framträdande roll för utvecklandet av dessa mjuka värden (Agenda kulturarv – slutrapport, Paju 2004). Men, som med de flesta mjuka värden, är det svårt att påvisa vilken betydelse lokal självkänsla och ”empowerment” har, och hur de skapas. Det är ofta först när mjuka värden brister som avsaknaden märks.

Besöksnäring, samlad naturvård samt produktion av lokal självkänsla och ”empowerment”, både förekomsten av dem och bristen på dem, utgör framträdande och många gånger sammanhängande element med en särpräglad profil i Sveriges skogliga glesbygder. Här finns hembygdsföreningar, byalag, utvecklingsprojekt, innovatörer, inflyttare, utflyttare, natur och olika avsättningar av natur, kulturarv som fornlämningar, byggnader och traditioner. Men här finns också brist på arbetstillfällen, en åldrande befolkning, känslor av ett avstånd till makt och politiska beslut, ibland en känsla av avstånd till andra människor i bygden samt osäkerhet inför framtiden. Glesbygden behöver något nytt för framtida utveckling, något nytt som har förankring i de många möjligheter som finns i bygderna, och då inte minst i arvet från det förflutna.

Men glesbygden är inte ensamt om att behöva något nytt för framtida utveckling, för glesbygden är en del av en global hållbarhetsproblematik. Världens samlade resurser räcker inte till för en god framtid åt jordens alla varelser och de kommande generationerna med nuvarande livsstilar (Miljörådsberedningen 2007). Idag diskuteras alltmer behovet av att konstruera innovativa system för hållbar utveckling som involverar förändring av produktion, konsumtion, maktstrukturer, sociala relationer och livsstilar (Tucker et al. 2008). Då många av de problem som ligger till grund för dagens globala hållbarhetsproblematik har sin hemvist i urban konsumtionskultur är det möjligt att viktiga lösningar finns att hämta i glesbygderna och där befintliga kunskaper, erfarenheter och värderingar. För att kunna skapa innovativa system för hållbar utveckling måste många samhällsliga krafter samverka och bidra, också kulturarvet och kulturarvssektorn. Som en aktiv part i inno-

vativa system för hållbar utveckling skulle kulturarvet ställas inför nya utmaningar och få nya samhälleliga roller och innebörder.

Den hållbara glesbygden – målsättningar, material och metod

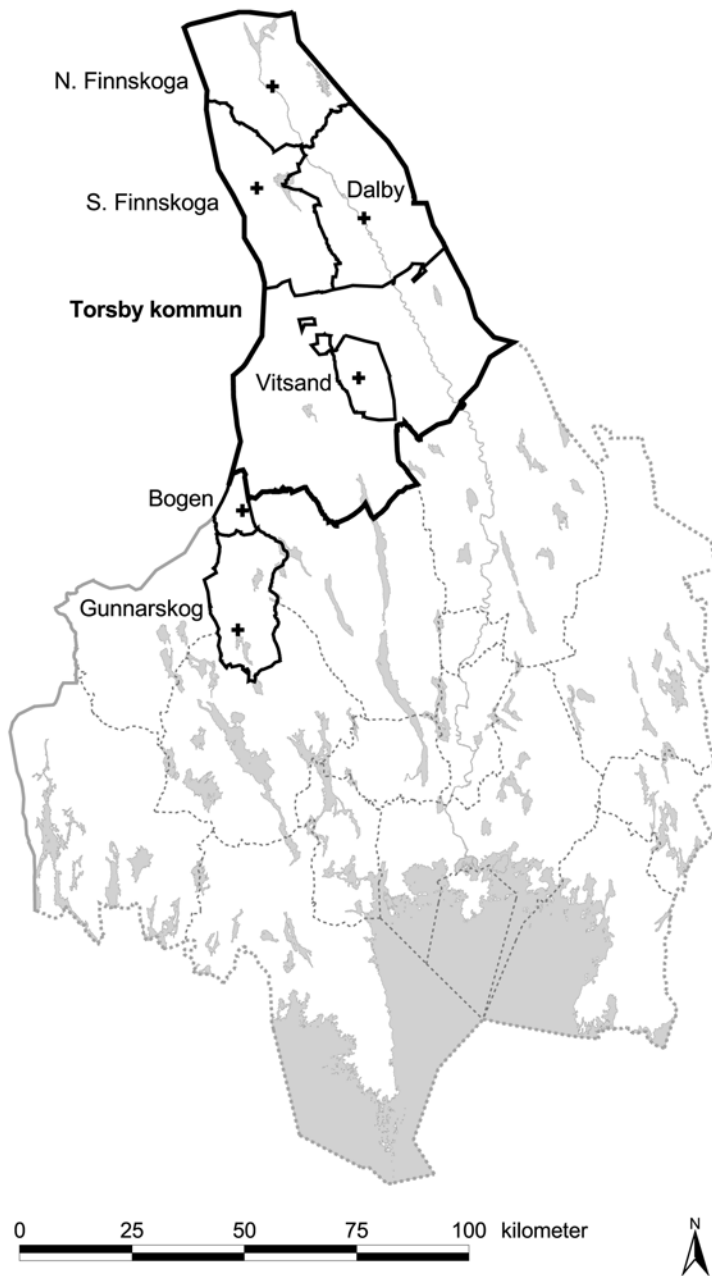
Syftet med *Den hållbara glesbygden* var att undersöka:

- lokala synsätt på natur och kulturarv
- bruk av natur och kulturarv i en skoglig glesbygd
- natur- och kulturarvsdiskursernas betydelse för marginaliserings- och empowermentprocesser
- lokalt deltagande och ansvarstagande rörande kulturarv
- framtida möjligheter och sammanhang för hållbar utveckling inkluderande kulturarv
- bidra till konkreta utvecklingsprodukter, framför allt på turism-området. Denna utvecklingsdel, som ej presenteras här, genomförs, tillsammans med Per Widén, Karlstads universitet, i samarbete med Torsby kommun, Svenskt Utmarksmuseum, Länsstyrelsen i Värmland och Studiefrämjandet i Torsby.

Syn på natur och kulturarv, och dessas relationer till människors bilder av identitet och framtida möjligheter har undersökts specifikt för norra Värmlands skogsområden, närmare bestämt gamla Dalby storsocken (idag socknarna Dalby, Norra och Södra Finnskoga) i norra delen av Torsby kommun. Samma område har beaktats också avseende deltagande och ansvarstagande, men för dessa aspekter har också Vitsands-området inkluderats i studien. Dessutom har reflektioner från tidigare fältarbeten, med andra syften, i Dalby och Gunnarskog använts retrospektivt.

Studien är en närstudie av ett mindre område, med möjligheter till djupare och mer långvariga kontakter med människor, projekt och landskap. Utblickar visar att erfarenheterna från undersökningsområdet går igen också i andra (gles)bygder, även om ingen regelrätt komparativ studie har gjorts.

Under åren 2006–2007 genomfördes kvalitativa intervjuer med 13 personer bosatta eller verksamma i Dalby. Intervjuerna, som

Figur 3. Värmland. Socknarna Vitsand, Gunnarskog med Bogen och Dalby med Norra och Södra Finnskoga samt Torsby kommun markerade. Karta: Stefan Nilsson.

följde en intervjuguide (se Bilaga 1), var i de flesta fall semistrukturerade, men det förekom också att vissa intervjuer successivt mer fick formen av samtal, eller så kallade ostrukturerade intervjuer (Kvale 1997, Ryen 2004). Vid val av personer att intervjua eftersöktes ett antal för studiens syfte lämpliga personer. Avsikten var att följande egenskaper skulle täckas in:

- uppväxta i trakten
- inflyttade, från andra delar av Sverige och andra länder, i samband med gröna vågen på 1960–70-talen
- inflyttade, från andra delar av Sverige och andra länder, under det senaste dryga decenniet
- jaktintresserade
- naturintresserade
- kulturhistoriskt intresserade
- personer som kommit i konflikt med naturvård och kulturmiljövård (ingen person som kommit konflikt med kulturmiljövården kunde lokaliseras)
- skogsägare
- personer med arbete inom skogsbruket
- verksamma med (utveckling av) natur och/eller kulturarv som näringsfång

En lokalt boende person med rikt kontaktnät i bygden var behjälplig att hitta lämpliga personer att ge egenskaperna ansikte och ord. Samtliga tillfrågade var villiga att medverka, men en person föll bort före intervjun till följd av en pressad arbetssituation. Totalt intervjuades fem kvinnor och åtta män i åldrarna 32 till 75 år (vid intervju-tillfället).

Ett annat källmaterial utgörs av uppgifter framkomna vid olika evenemang som fornvandringar och lokala möten genomförda inom ramen för detta projekt, och i samband med tidigare fältarbeten och publika evenemang under åren 1990–1999. De möten som refereras omfattar ett tiotal sammankomster där representanter för Torsby kommun, representanter för Trysil kommun (Norge) och lokala aktörer inom turism och kulturarvsproduktion medverkat i varierande utsträckning, två ”brainstorm-möten” öppna för

alla intresserade samt ett nätverksmöte för värmländska museer. Samtal och intervjuer har framför allt analyserats avseende innehåll, med kulturanalytiskt perspektiv (Ehn & Löfgren 2001).

Tre fallstudier har genomförts. Den ena omfattade kartering av spår av mänskligt bruk av ett naturreservat, Makkaraberg, vilket var ifrågasatt av lokalt boende som värnade om jakten i området. Den andra fallstudien behandlade Svenskt Utmarksmuseum som exponent för kulturarvsproduktion i norra Värmland. Svenskt Utmarksmuseum har följts från sin tillblivelse under tidigt 1990-tal fram till 2009 genom medlemskap, samarbetsprojekt och besök som turist. Den tredje fallstudien fokuserade på deltagande och kulturarv genom att följa och periodvis medverka i en nystartad grupp med intresse för det lokala kulturlandskapet i Vitsandsområdet. Denna fallstudie inbegriper också ett skriftligt frågeformulär (Bilaga 2) med fokus på lokalhistoria, lokalt kulturarv och syn på framtiden. Originalmaterial, renskrivningar, memos med mer förvaras vid Karlstads universitet.

Innan de empiriska resultaten presenteras i de två följande kapitlen, skall några begrepp och koncept av betydelse för denna studie diskuteras.

Glesbygd som fenomen och process

Sverige består, geografiskt sett, till största delen av glesbygd. Men under senare år har begreppet ”glesbygd” i allt större utsträckning fasats ut till förmån för det mer neutrala begreppet ”landsbygd”. Dessutom har den ansvariga myndigheten, Glesbygdsverket, lagts ned (31 mars 2009) för att ersättas av Tillväxtverket och Myndigheten för tillväxtpolitiska utvärderingar och analyser (*Glesbygdsverket*). Myndigheter med mer positivt laddade beteckningar.

Enligt det tidigare Glesbygdsverket definieras glesbygd på följande sätt: ”Glesbygder har mer än 45 minuters bilresa till närmaste tätort större än 3 000 invånare samt öar utan fast landförbindelse. Definitionen kan inkludera både landsbygd och tätorter med upp till 3 000 invånare” (*Glesbygdsverket*). Definitionen implicerar en del av glesbygdernas karaktär, nämligen de långa avstånden till

tätorter där man kan förvänta sig olika former av offentlig och affärsdrivande service. Andra problem som brukar associeras med glesbygder, och till vissa delar finner stöd i statistiken, är låg utbildningsnivå, ohälsa, högt bidragsberoende, hög arbetslöshet och avfolkning, även om det finns glesbygder som går emot strömmen (Johansson 2008, s. 104–108, *Glesbygdsverket, SCB*).

Begreppet ”glesbygd” har en del negativa associationer, vilken är en anledning till att begreppet ”landsbygd” kommit att föredras, trots att definitionerna är snarlika (Gunnarsdotter 2000, s. 197). Men en del av de negativa associationerna rymmer en viktig problembild som riskerar att osynliggöras om man skrotar glesbygdsbegreppet. Problemen och möjligheterna i glesbefolkade skogsbygder skiljer sig trots allt en hel del från expanderande stadsnära landsbygd med goda pendlingsmöjligheter.

Glesbygd framstår, eller framställs, som marginalområden med svag eller negativ utveckling, och som den dynamiska stadens motsats. Om man får tro den omtalade forskaren Richard Florida (t ex 2002, 2005) föredrar den postindustriella erans kreativa människor spännande och mångsidiga städer. De vill ha tillgång till ett myllrande nattliv, teatrar, konstgallerier, forskningscenter, invandrarbutiker och annorlunda affärer. Bilderna av den dynamiska staden kontra den stagnerade landsbygden eller glesbygden reproduceras också i medierna. Via TV-serier och filmer som *Sex and the city* kan vi följa storstadens spännande kvinnor på äventyr i arbets- och kärlekslivet, medan bönder och frusna, ensamma män i glesbygd får hjälp att hitta en partner genom TV:s försorg (Stenbacka 2008, s. 125–126).

Glesbygdsdiskursen har länge dominerats av ekonomiska och demografiska perspektiv och under senare år IT-teknologins nya möjligheter. Insikt om landsbygds- och glesbygdsproblematikens många fasetter blir emellertid alltmer synbara. I en nyutkommen översikt över aktuell landsbygdsbygds- och glesbygdsforskning, ”Skall hela Sverige leva?”, presenteras en vid bukkett av inspel inkluderande bland annat ekonomi, IT, jordbrukspolitik, bidrags-sociologi och kärlek (Johansson 2008). Ett område som i stort sett saknas i denna sammanställning av forskningsläget är kulturarvet.

Antingen har forskningen om kulturarvets betydelse för dessa frågor inte uppmärksammats, eller så har kulturarvet bedömts inte spela tillräcklig roll.

I forskningsöversikten ”Skall hela Sverige leva?” (Johansson 2008) framträder två huvudsakliga inställningar till landsbygdsutvecklingens möjligheter för glesbygdsområden, en positiv och en negativ. Optimisterna lyfter fram landsbygdens större möjligheter i form av grön livsstil och grönt företagande samt växande socialt kapital genom lokala utvecklingsinitiativ, medan pessimisterna pekar på fundamentala och svårlösliga problem som låg tillväxt, stora avstånd och åldrande befolkning. Den tudelade uppfattningen är inte exklusivt svensk. Visserligen är glesbygd ett svenskt begrepp, som inte enkelt låter sig översättas. Men fenomenet, eller liknande fenomen, uppträder globalt, genom historien ofta rubricerat som marginalområden, vars betraktare som regel intagit en positiv eller negativ attityd (Pollard 1997).

Optimisterna och pessimisterna har sina motsvarigheter bland svenska makthavare, vilket har lämnat avtryck i olika förhållnings-sätt gentemot landsbygden eller glesbygden där tillväxt respektive livskvalitet utgör de huvudsakliga prioriteringarna (jfr Formas 2007). Det första förhållningssättet kan exemplifieras genom en bilaga till Långtidsutredningen från 2008 där det poängteras att tillväxt är en nationell angelägenhet. Det bästa för Sverige är därför att fokusera landets resurser till befintliga tillväxtcentra eftersom tillväxten som helhet då blir större (Plats för tillväxt?). Det andra förhållningssättet, som känns igen under devisen ”hela Sverige skall leva”, kan exemplifieras av Landsbygdskommitténs slutbetänkande från 2006 (Se landsbygden!). Här lyfts landsbygden och glesbygden fram som källa till förhöjd livskvalitet inte bara för dem som bor där, utan också för andra medborgare och potentiella besökare. Likaså poängteras att det finns dynamik, resurser och möjligheter i glesbygden som är av värde för samhället i övrigt. Därför bör lands- och glesbygden stödjas ekonomiskt med olika bidrag för överlevnad. Den sistnämnda trenden går igen i landsbygdsutvecklingsprogrammet för 2007–2013 där gröna

Figur 4. Utsikt över norra Klarälvdalen från de skogklädda höjderna öster om dalen (den så kallade Tiomilaskogen). Foto: Eva Svensson.

tillväxtnöjligheter och socialt engagemang under Leaders flagga poängteras (Rural development programme for Sweden).

Båda förhållningssätten kan uppfattas som urbancentristiska, och implicerar att staden, med dess maktinstitutioner, äger makten att antingen lägga ned glesbygden eller bidra till dess överlevnad. Glesbygden är alltså beroende av stadens välvilja. Mer sällan lyfts två andra väsentliga förhållanden fram. För det första att staden är beroende av lands- och glesbygdens resurser, som mat, skog och vattenkraft, för sin överlevnad. För det andra att många av dagens socio-ekonomiska problem i de svenska glesbygderna härrör från den moderna tidens extraktionsekonomi, genom vilken naturresurser skattats för att förädlas och nyttjas annorstädes (Lisberg Jensen 2002). Extraktionsekonomi framstår som en fundamental kraft bakom marginaliseringen av dagens glesbygder.

Begreppet ”marginalitet” inkluderar både geografisk och social position, att vara geografiskt marginell implicerar också social marginalitet. Marginalisering behöver inte innebära en odelat negativ

uppfattning. Människor i så kallade marginalområden har framställts ömsom som friare och mer innovativa, ömsom som smutsigare och mindre utvecklade i förhållande till den centrala normen (Pollard 1997). Men marginalområdenas människor har, oavsett om de förlänats ett romantiskt skimmer eller belackats, betraktats som ”Den Andre” och avvikande från gängse normer och livsstil.

I kryssandet mellan olika uppfattningar om och förhållnings-sätt till glesbygder glöms ofta bort att vad som har betraktats som marginalområden har flyttat under historiens gång och utgör, liksom dynamik och stagnation, rörliga fenomen. Många områden, vilka idag betraktas som marginell glesbygd eller stagnerade lokala ekonomier, uppvisar ett förflutet präglat av dynamik och innovation. Något inte minst de svenska bergslagsområdena utgör goda exempel på. Det bör hållas i minnet att den marginaliserade glesbygden har tillkommit genom process, och inte utgör en historisk konstant. Därför är det också fullt möjligt att det är i dagens marginaliserade glesbygder fröet till nya former av framtida tillväxt och utveckling gror.

Strategin för att vända den negativa trenden brukar benämnas landsbygdsutveckling, ett begrepp som egentligen rymmer en paradox genom mötet mellan tradition och modernitet (Gunnarsdotter 2000, s. 195–197). Landsbygdsutveckling kännetecknas av förändring för möjliggörande att bo kvar, ofta uttryckt i politisk mobilisering, kulturell verksamhet, betoning av lokala kulturarv samt skapande av nya försörjningsformer och träffpunkter. Därmed utgör landsbygdsutveckling både ett hot mot bygdens överlevnad i traditionell form och en förutsättning för att människorna skall kunna bo kvar. Genom landsbygdsutveckling, och landsbygdens nya verksamheter, förändras relationen mellan stad och land. Landsbygden skall i större utsträckning ses som ett komplementärt rum till staden, där andra funktioner än de urbant betingade utvecklas (Formas 2006, s. 28). En sorts förtydligad arbetsdelning mellan stad och land.

Den polariserade bilden av stad och land är i många avseenden kontraproduktiv, då den bidrar till att vidmakthålla maktrelationer, ”vi och dem”-uppfattningar och döljer förhållandet att många

Figur 5. Skylt vid Nykroppa silvergruvas parkeringsplats. Den lokala grupp som arbetar med den nedlagda gruvan som besöksmål kallar sig "Nykroppa utveckling". Foto: Eva Svensson.

problem är gemensamma. Ur miljö- och hållbarhetsperspektiv kan det konstateras städerna är bättre på att lösa vissa problem, och landsbygden andra (Holm 2008, s. 125–127), och att det därför vore gynnsamt med ett mer systematiskt utbyte av kunskap och erfarenheter. Men ett av de stora framtidsproblemen kan i första hand knytas till staden som motor och arena, nämligen dagens konsumtionsstyrda livsstil vilken utarmar både miljö och mänskliga relationer (t ex Bauman 1999, Bauman 2008). I den konsumtistiska världen reduceras det mesta till varor på en marknad, också människor, sociala relationer, natur, kulturarv och glesbygd. Övergången från produktions- till konsumtionssamhälle innebär nya förutsättningar också för glesbygd och kulturarv, vilka är av betydelse för denna studie.

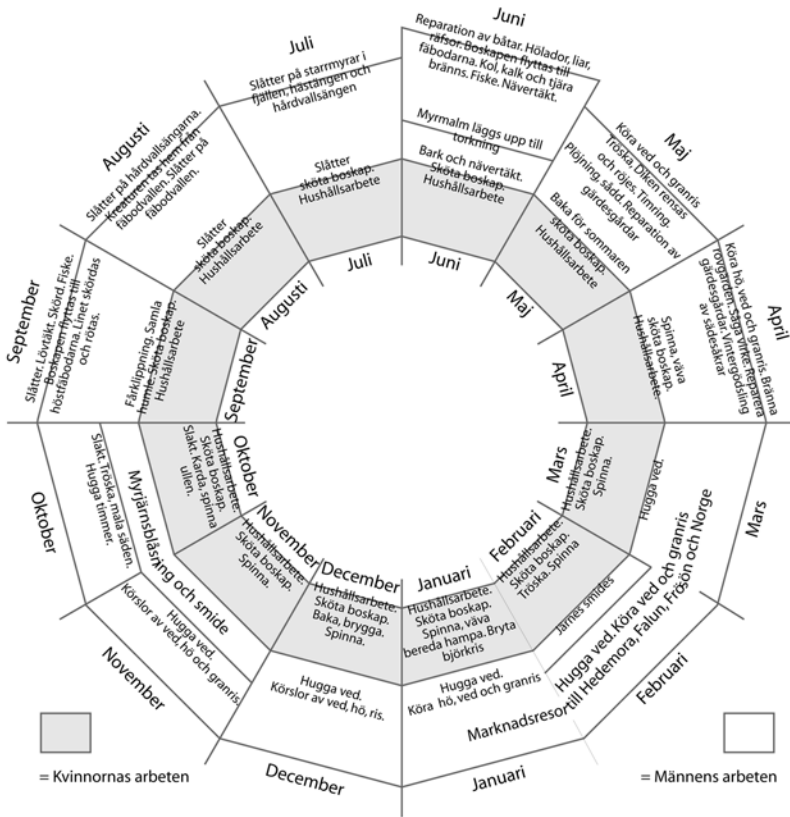
Fyra perspektiv på glesbygd med kulturarvsglasögon

För denna studie framstår fyra perspektiv på glesbygd som särskilt intressanta; mångsyssleriets möte med välfärdssamhället, det lokala i det globala, de modernistiska natur- och kulturarvsvsdiskursernas betydelse samt övergången från produktionssamhälle till konsumtionssamhälle. Dessa fyra perspektiv på glesbygd står inte i motsättning till ekonomiska, tekniska och demografiska frågor, och de gör inte heller anspråk på att vara en heltäckande verklighetsbeskrivning. Men de fyra perspektiven, för vilka kulturarv i vidaste mening är av fundamental betydelse, bidrar till att ge en djupare förståelse för glesbygdspromatik och pekar på nya möjligheter för skapande av hållbar utveckling.

Mångsyssleriet möter välfärdssamhället

Många av dagens glesbygdssområden, till exempel undersökningsområdet för denna studie, präglades i förindustriell tid av mångsyssleri som strategi för riskminimering och skapandet av ekonomisk bärkraft och välstånd. Mångsyssleriet i norra Värmland utgick i äldre tider från skogen och skogens resurser. Bönderna bedrev jakt, järnproduktion, skogsbete, säterdrift, tjärframställning, täljstensbrytning, myrslätter, timmertäkt och andra verksamheter vid sidan av det småskaliga åker- och ängsbruket vid gårdarna invid Klarälven. Verksamheterna växlade över tid i intensitet och avsikt, mellan självförsörjning och varuproduktion för avsalu (Svensson, E. 1998).

Mångsyssleriet, med bas i skogen, genererade inte bara nöd- torftiga biinkomster för jordbrukande hushåll med torftiga åkrar och ängar utan kunde också utgöra basen för ett relativt välstånd. Under vikingatid och tidig medeltid gav storskalig produktion av varor som blåsterjärn och älgrelaterade produkter, som horn och hudar, skogsbönderna goda inkomster och välstånd. När marknaden för dessa produkter vek under medeltidens mellersta del hanterade lokalsamhället krisen genom att bli mer självförsörjande avseende mer traditionella jordbruksprodukter som boskap och

Figur 6. Skogsbondens arbetsår i Offerdal vid 1700-talets mitt. Efter Magnusson 1986, fig. 130.

säd. Under tidig modern tid expanderade bönderna i Dalby ånyo sin verksamhet utanför det egna lokalsamhället genom att sälja boskap till bergslagsområdena (Emanuelsson et. al. 2003). Genom mångsyssleriet som strategi var det möjligt för skogsbönderna både att bedriva riskspridning i näringsfånget, och att växla inriktning när förutsättningar och möjligheter förändrades.

Liknande strukturer och strategier stod att finna i andra områden i norra och mellersta Sverige (Boqvist 1978, Isacson 2008, Johansson 1994). Mångsyssleri som strategi involverade ofta säsongsmässiga verksamheter, att spendera längre eller kortare

perioder borta från hemmet, och att ha olika arbetsgivare varvat med att vara egen företagare i vidaste bemärkelse. Mångsyssleri var också något man kunde falla tillbaka på när större näringar svek i tider före välfärdssamhället. Det har bland annat visat sig att människor i vissa lokalsamhällen har kunnat möta stora struktur-omvandlingar som bruksdöden vid 1800-talets slut genom att falla tillbaka på en tradition av mångsyssleri (Svensson 2007, s. 149–150, Svensson et al. 2009, s. 202–203).

Det puzzel av olika arbetsuppgifter och inkomster, som utgjort ett framgångskoncept för de förindustriella skogsbönderna, kom under 1900-talet att ställas mot industrialisering, modernisering och det framväxande välfärdssamhället med dess trygghetsystem. Timmerhuggning och arbetsvandringar förvandlades från säsongsmässiga extraarbeten utgående från gården och gårdens behov, till anställningar som industriarbetare och skogsarbetare (Johansson 1994). Skogsbonden blev lönearbetare, och gården förvandlades från centrum i mångsysslande egenföretag till bostad.

I norra Värmland försvann åkerbruk och boskapsskötsel som näringsfång, till förmån för anställningar inom service, industri, skogsbruk med mera. Däremot fortsatte skogsägare att bruka sin skog, om än inte alltid i egen regi, utöver att sköta ett ordinarie arbete utanför gården. Mångsyssleriets arv, som älgjakt och skogsbruk, blev fritidssysslor istället för huvudsakliga näringsfång. När arbetstillfällena så småningom började tryta, ökade flyttlassen (Antonsson et al. 1973, Styffe 1998, s. 82–85). Äldre tiders förmåga att ställa om näringslivet inom ramen för en mångsysslande ekonomi hade gått förlorad.

Med den moderna tiden och industrialiseringen kom så småningom trygghetslagar och välfärdssamhälle, modellerade efter tanken att människor skulle ha ett jobb året om. Inte flera olika arbetsuppgifter, säsongsmässig variation och växlande roller som anställd och egen företagare. Att omfattas av trygghet, välfärd och sommaresemester är rättigheter som också människor i skogliga glesbygder eftersträvar, men dessa rättigheter har också bidragit till att göra mångsyssleri till ett problematiskt alternativ som näringsfång, särskilt om det är fråga om småskaligt egenföretagande då

detta ofta inte bär sig året om. För många människor som inte vill flytta framstår därför olika bidrag som en möjlig ”bisyssla” i kombination med periodvisa arbeten, eller som alternativt försörjnings-sätt (Hansen 2008).

Ambitionerna att iscensätta småskaligt och säsongsmässigt företagande inom till exempel turismsektorn, ofta eftersträvat av glesbygdskommuner (Moberg & Näslundh 2009), skulle kunna ses som ett nytt inslag i en mångsysslarekonomi. Förutsatt det finns andra näringsfång övriga tider på året. Men då detta sällan är fallet blir småskalig turism ofta svårförenligt med de enskilda individernas behov och rätt till trygghet och inkomst i de skogliga glesbygderna. Här finns en tydlig skillnad mellan skogsbygder och aktiva jordbruksbygder, där den jordbrukande gården har kunnat vidga sitt näringsfång med turisminitiativ, såsom ”Bo på lantgård”, och därigenom avsevärt öka bärigheten i jordbruksföretagen och i bygden som helhet. Att kunna komplettera jordbruket med småskalig turism kan för vissa jordbruk vara skillnaden mellan nedläggning och fortsatt drift.

Det lokala i det globala – extraktionsekonomi
och urban ideologi

I avhandlingen ”Som man ropar i skogen” skildrar Ebba Lisberg Jensen (2002) den lokala situationen i Norrland som en del av den globala världen. Under 1800-tal och tidigt 1900-tal utgjorde Norrland ett område för extraktion av skogsråvara och vattenkraft. Exploateringen av dessa resurser gav inledningsvis många arbetstillfällen, vilket fick människor att alltmer överge jordbruket och istället ta, vad som framstod som trygga, lönearbeten inom skogsbruket och vattenkraftsutbyggnaden. Men under 1900-talets senare decennier försvann merparten av dessa arbetstillfällen. Arbetsuppgifterna mekaniserades i allt högre grad och råvarorna fraktades till andra förädlingsplatser. Dessutom hade skogs- och vattenkraftsbo-lagen sina huvudkontor i Stockholm och beskattades där. I stället för trygga jobb drabbades människorna av arbetslöshet, något som upplevdes som extra påfrestande för de medelålders män som hade sin identitet i lönearbetet.

Enligt Lisberg Jensen kände de lokalt boende i Norrland sig exploaterade och bortglömda av resten av Sverige. Något som tog sig uttryck bland annat i motsättning mot staden, motstånd mot statsmakternas prioritering av natur- och miljöfrågor och mot miljörelser, vilka uppfattades vara stadsföreteelser utan förståelse för landsbygdens verklighet. Liksom stad ställdes mot land ställdes produktionsidentitet mot naturvärden.

Lisberg Jensens beskrivning av Norrland känns igen också för norra Värmland. Vattenkraften ger inte längre några arbetstillfällen lokalt, men en reglerad älv, en gigantisk damm, översvämningsrisk och erosionsproblem finns kvar. Det mekaniserade skogsbruket ger få arbetstillfällen, medan skotare, skördare och andra maskiner skapar kalhyggen och sår i marken. Timret fraktas numera på lastbilar, som nöter ned de lokala vägarna, till industrier längre söderut.

1973 skrev några arga unga män vid Kungliga Tekniska Högskolan i Stockholm en studentuppgift präglad av upprördhet

Figur 7. Det globala i det lokala. Filipstad hyllar sin kände "son" John Ericson genom att återskapa slaget mellan Monitor och Merrimack på sjön Daglösen. Foto: Eva Svensson.

över förhållandena i norra Värmland, och den flyttlasspolitik de upplevde präglade bygden (Antonsson et al. 1973). De arga unga männen förordade, inspirerade av politisk vänsterlitteratur, större insatser av stat och kommun för att vända flyttlassen, men också en satsning på turism. I avseende turismsatsningen får studentuppgiften betraktas som visionär, eftersom turism var vad som skulle komma. I avseende hänvisningen till politisk vänsterlitteratur speglar uppsatsen den politiska situationen i norra Värmland. I likhet med många andra skogliga glesbygder har politiska partier sprungna ur arbetarrörelsen ett starkt väljarstöd.

Både turism och politiska vänstersympatier utgör globala uttryck i det lokala samhället. Turism, som skall diskuteras mer nedan som en del av konsumtionssamhället, innebär att lokalsamhället skall marknadsföras på en global arena och att människor från världens alla hörn skall kunna konsumera utvalda lokala värden. Också den politiska vänsterrörelsen har starka internationalistiska uttryck med fokus på förtryck och klass. Men det är också fråga om urban och industriell ideologi, med industriarbetaren som central figur. I realiteten har mer vänsterorienterad ideologi varit en fråga främst för högutbildade i lokalsamhället.

Stark dominans för politisk vänsterideologi är svärförenlig med lokala traditioner om mångsyssleri, men är mer förenlig med reaktioner mot ex traktionsekonomi och uppfattningar om exploatering av människor och resurser. Det är också uppfattningen om att vara orättvist ex ploaterad som kommer till uttryck i många av dagens olika vardagsideologiska förhållningssätt som varghat, misstro mot urbana, naturvårdande myndigheter och negativ inställning till EU. För även om människor i norra Värmlands skogsområden fortfarande i stor utsträckning röstar på de partier man uppfattar företräder arbetare (*Allmänna val 17 september 2006*), är det andra frågor som engagerar lokalt.

Natur, kultur och skog

I början av det nya millenniet figurerade fornlämningar i de svenska skogarna i nationella nyhetsmedia. Inte för att de var speciella, ovanligt gamla, intressanta, storslagna eller särskilt spän-

nande. Anledningen var att de i stor utsträckning hade skadats genom olika åtgärder inom det mekaniserade skogsbruket. Att skogen inte räckte till både för det mekaniserade skogsbruket och för bevarande av fornlämningar var väl känt av alla med inblick i det skogliga kulturarvet, men det var först genom systematiska skadeinventeringar som omfattningen av skadorna blev kända. Inventeringarna visade att skadegörelsen i samband med avverkning och markberedning var oväntat omfattande, då ca 40% av de undersökta fornlämningarna uppvisade skador (Riksantikvarieämbetet 2006b, se också Riksantikvarieämbetet 2000). Siffror som måste betraktas som oacceptabla då svensk lag stipulerar att fornlämningar inte får skadas.

Det är lätt att lägga hela skulden för det skadade skogliga kulturarvet på skogsbruket, och visst har själva utförandet av de åtgärder som lett till skadorna utförts av olika aktörer inom skogsbruket. Men dessa entreprenörer handlade inte med ont uppsåt, utan utifrån bristande kunskap, information och uppfattning om lämningarnas värde. Orsakerna till dessa brister äger också kulturmiljövården ansvar för, då det skogliga kulturarvet först under senare år har uppmärksamats och prioriterats.

Skogen, särskilt de boreala skogarna, var länge naturvårdens, och skogsbrukets, domän, medan kulturmiljöer och kulturarv associerades med det öppna jordbrukslandskapet och urbana miljöer. Skog och fjäll framstod därmed som natur utan kulturhistoria, som skulle må bäst av vara ifred från människan också fortsättningsvis. Den boreala skogen ägde alltså rika naturvärden, men ringa värde som kulturlandskap. Skogarna i södra Sverige var däremot kända för att rymma rikligt med forn- och kulturlämningar efter odling och bebyggelse, vilka tack vare övergivande och marginalisering blivit mindre utsatta för exploatering än sina motsvarigheter belägna i det öppna och dynamiska landskapet (Nilsson et al. 2008, s. 15).

Under det senaste dryga decenniet har en tydlig kursförändring ägt rum. Genom inventeringsprojektet Skog & Historia, ett antal tvärvetenskapliga forskningsprojekt och uppmärksammandet av skogens biologiska kulturarv har också de boreala skogarna allt

Figur 8. Sentida husgrund. Foto: Eva Svensson.

Figur 9. Fångstgrop för älg. Foto: Eva Svensson.

tydligare framträtt som dynamiska kulturlandskap (Emanuelsson 2003, Nilsson et al. 2008, s. 16 och däri anförda källor). Kursförändringen är märkbar också i myndigheternas agerande då det har börjat påtalas att allt för lite hänsyn har tagits kulturmiljövården och kulturhistoriska förutsättningar vid bildandet av naturreservat i skogsområden (Riksantikvarieämbetet 2006c).

Uppmärksammandet av skogen som kulturlandskap har varit betydelsefullt för glesbygden, eftersom skogen har börjat ge historia och kulturell identitet förutom naturvärden. Det är påtagligt att lokalt boende i glesbygd ser positivt på framlyftandet av historien i landskapet, till skillnad från den starka betoning av natur och naturvärden som varit rådande. Tydligt är också att delaktighet i kultur med djupa historiska rötter grundar för lokal stolthet och självförtroende. Två aspekter som är av stor betydelse för denna studie.

Från att producera till att bli konsumerad

Att vara ”arbetsmänniska” är något fint, något som inger respekt i skogliga lokalsamhällen. Att producera något rejält är målet för en arbetsuppgift, och vad som konstituerar ett ”riktigt” arbete. I norra Värmlands skogar är trängseln bland lämningar efter forna tiders produktion och arbete påtaglig, och bidrar med sina vittnesmål till att förstärka minnen av produktiva tider och lokalsamhällets höga värderingar av produktion som social handling. Att vara en arbetande och produktiv människa ligger djupt i den lokala identiteten och självbilden, också för dem som inte har något arbete, och utgör en viktig del av en ”gemensamhetsmoral” (Ekman 1991, s. 30, Johansson 1994, s. 20–22, Johansson 2002, s. 15–17, Svensson, E. 1998, särskilt not 33).

Dagens arbetsmarknad bjuder emellertid på få arbetstillfällen inom produktion, då det mekaniserade skogsbruket sysselsätter allt färre personer och industrier snarare lägger ned än nyetablerar i området. Den sektor som expanderar är turismen, där det handlar om att sälja upplevelser för konsumtion. De tidigare produktionslandskapen förvandlas genom turism till landskap för konsumtion där slalombackar, vandringsleder och nybyggda skogsarbetarkojor

inbjuder till besök. Särskilt för männen har förlusten av de traditionella jobben inneburit vad som beskrivits som en tragedi, att de har förlorat både arbete och ära (Kaldal 2000).

I en framväxande global arbetsdelning har Sverige överhuvudtaget alltmer övergått från att vara ett produktionssamhälle till att bli ett tjänstesamhälle och ett konsumtionssamhälle. De skogliga glesbygdsområdena är en del av denna omställning. Många av den nya ordningens tjänster produceras emellertid främst i urbana miljöer, och i närhet av utbildningsinstitutioner, varvid den skogliga glesbygden har hamnat på undantag. Den svenska landsbygden, och glesbygden, har här många motsvarigheter runt om världen, inte minst i Europa. Intressant nog innebär den urbana utvecklingen att efterfrågan på traditionella, rurala värden ökar, något som uttrycks i en strävan efter att bevara vad som, från urbant håll, bedöms vara värdefulla miljöer. Makten att ”designa” eller definiera attraktiv landsbygd ligger i städerna (Svensson, B. 1998). Landsbygden har blivit en vara i den konsumtistiska ordningen.

Dagens urbana människor vill ha något av landsbygden, de vill konsumera upplevelse av ursprunglighet och orördhet. Glesbygden skall stå för vacker natur och gammal kultur, för rekreation, tystnad och äventyr. När staden blir för trång, smutsig och socialt osäker kan man till och med flytta ut till glesbygden för att berika sin egen livskvalitet. Därför omformas landsbygden och glesbygden till att rymma också ett konsumtionslandskap för stadsmän- niskor, till något från tätorterna annorlunda. Här skall finnas röda stugor med vita knutar och välskötta trädgårdar, lieslådda ängar med blomsterprakt som i gamla dagar, gammelskog med lavar och vitryggiga hackspettar, bondgårdar med betande djur och traditionella hantverksprodukter att köpa.

Att vara väktare av ålderdomliga och traditionella strukturer som andra skall konsumera förefaller sällan ligga i lokalbefolkningars intresse, vare sig i norra Värmland eller annorstädes. Snarare vill man vara en del av omvärldens innovationer och förändringar (Correia 2004, s. 27–31). Processen att förvandlas från stolt producent till att vara en del av ett konsumtionslandskap är vare sig lätt eller oomstridd.

Ekologisk modernisering, deltagande och ansvarstagande

”Tillväxt” är rubriken på dagens västerländska metahistoria, och tillväxt ges i allmänhet prioritet i händelse av konkurrens med andra värden. Tillväxt ses som garanten för en intellektuell, kulturell och materiell utveckling såväl på individ- som samhällsnivå. Under 1960–80-talen ifrågasattes emellertid tillväxt som dominerande norm alltmer utifrån miljö- och livsstilsvärderingar. Miljödomedagsprofeter ställdes mot tillväxtförespråkare, där de förstnämnda ansåg att tillväxt skapade miljöproblem, ökad fattigdom, utslagning och social alienation, medan de sistnämnda förde fram åsikten att tillväxt kunde lösa miljöproblem, eliminera fattigdom och ge valfrihet (Friman 2002).

Under de senaste decennierna har de till synes motstridiga miljö- respektive tillväxtdiskurserna kunnat förenas i vad som kallas ekologisk modernisering (Hajer 2005). I korthet innebär ekologisk modernisering att miljöproblem skall lösas genom teknologiska och administrativa innovationer. Varken den samhälleliga tillväxten eller individernas konsumtion behöver därför begränsas, och förslag som noll-tillväxt för en hållbarare framtid framstår som både omöjliga och onödiga. Men inte nog med det, den nya miljövänliga teknologin utgör också lönsamma affärsidéer som i högsta grad bidrar till att öka tillväxten. Genom ekologisk modernisering har miljö och tillväxt inordnats i en ”win-win”-relation.

En annan aspekt av ekologisk modernisering är den nya roll som (akademiska) experter kommit att spela i upprättandet av olika policies rörande miljöfrågor (Beck 1992, Bäckstrand 2001, Fischer 2000). Utvalda experter ger inte bara råd åt politiker, utan är också själva aktiva i utarbetandet av olika policies, eftersom vetenskaplig kunskap uppfattas vara av avgörande betydelse för beslutsprocesser kring olika miljöfrågor. Men genom experternas ökade betydelse minskar ”vanliga” medborgares inflytande, och deras värderingar, erfarenheter och vardagskunskap.

Kulturarvet i den ekologiska moderniseringen

Genom den ekologiska moderniseringen har definitionen av miljöfrågor breddats. I manifestet, FN dokumentet *Our common future* (1987), införs begreppet hållbar utveckling, inkluderande sociala, ekonomiska och miljö frågor. Därmed bryts den dualistiska uppfattningen att naturen skulle må bäst utan människor, och människor och människors livsvillkor framstår inte nödvändigtvis som dåliga för miljön. Inkluderandet av människligheten öppnar för kulturmiljövården att bli en del av miljöområdet, särskilt naturvården (t ex Bell 2004, Greeves 1989). Den inklusiva strategin har av svenska politiker och myndigheter uttryckts bland annat i flera av de 16 miljö kvalitetsmålen (En samlad naturvårdspolitik, *Miljömålsportalen*).

I praktiken har det visat sig svårt att integrera naturvård och kulturmiljövård. Det handlar inte bara om olika ansvarsområden, utan också om olika traditioner, eller tankekollektiv, och maktstrukturer. Naturvården är idag den starkare parten, som inte bara förfogar över betydligt större ekonomiska och personella resurser än kulturminnesvården, utan också besitter större politiskt inflytande och kunskap om hur sektorns mål skall iscensättas i samhället. I ett avseende framstår emellertid kulturmiljövården som den starkare parten, nämligen genom att vara mindre ifrågasatt än naturvården. För många människor, särskilt bosatta på landsbygd och i glesbygd, framstår strävan efter naturbevarande, inte minst skapandet av många naturreservat i deras bygder, som urban maktutövning och möts med misstro. För det lokala kulturarvet hyses ofta betydligt varmare känslor. En inkludering av kulturarv välkomnas därför av naturvården som en möjlighet att skapa bättre relationer med olika intressenter och allmänheten, och därmed vinna större förståelse för naturvårdsinsatser (Nilsson et al. 2008).

Satsningar på företagande baserat på kulturarv, hittills framför allt i form av turism, är uttryck för ekologisk modernisering. Genom turism ställs kulturarvet i samhällets tjänst och blir en resurs för ekonomisk tillväxt. Kulturarvet är också en resurs genom att bidra till attraktivare livsmiljöer, förhoppningsvis lockande till inflyttning (t ex Weisglass et al. 2002). Centralt är tanken om

att skapa win-win-relationer. Eftersom kulturarvet ska bidra till tillväxt, skall tillväxten i sin tur gynna kulturarvet med argument om betydelsen av att bevara kulturarvet som resurs för framtiden. Ett problem i det här sammanhanget är att det bara är begränsade delar av kulturarvet som betraktas som besöksvänliga och attraktiva (jfr Johansen 2002).

Ekologisk modernisering skulle vara ett bekvämt sätt att lösa hållbarhetsproblem, men idag framstår den ekologiska moderniseringens begränsningar allt tydligare. Marknaden, tekniken och politiken klarar inte att lösa de globala miljö- och resursproblemen, och därmed återstår att genomföra kraftfulla livsstilsförändringar om världens resurser skall räcka till alla världens människor och bevaras för framtiden (Miljövårdsberedningen 2007).

Inte heller för kulturarvet framstår ekologisk modernisering som en framgångsrik diskurs, för satsningarna på hållbar ekono-

Figur 10. Värmlands vikingacenter, under uppbyggnad. Foto: Eva Svensson.

Vikingacenter i kris

Arbetskostnader sköt i höjden • Sponsorerna sviker • Kommunen tvingas täcka upp

SÄFFLE
Värmlands Vikingacenter i Nysäter har ekonomiska problem. Verksamheten har ett minus på 2,5 miljoner kronor, vilket beror dels på att intäkterna blivit lägre, dels på att inte en enda privat sponsor velat satsa pengar i projektet.

I en skrivelse konstaterar kommunens tf ekonomichef Håkan Johansson och administrativa chefen Ingrid Strengsdal att man från början hade tänkt att vikingacentret skulle byggas med hjälp av anställda som befann sig i olika former av arbetsmarknadsåtgärder, till exempel plusjobbade eller personer med särskilt anställningsstöd.

Men på grund av rådande högkonjunktur i byggbranschen var det mycket svårt att få tag i lämplig personal och därför tvingades man köpa in tjänster, vilket innebar minskade intäkter på 1,1 miljoner kronor.

FÖRHOPPINGEN VAR OCKSÅ att privata sponsorer skulle ställa upp med sammanlagt 500 000 kronor, men där har man inte fått in en enda krona.

Detta har påverkats bland annat av de förseningar som projektet dragits med.

– Så länge det inte funnits ett hus i verkligheten, att se och uppleva, har det varit svårt för sponsorer att bedöma sponsor-

värdet, skriver kommunledningskontoret.

Därför måste Säffle kommun gå in och täcka underskottet. Kommunledningskontoret föreslår att minuset ska hanteras som en investeringskostnad. Dessutom behöver vikingacentret ytterligare 300 000 kronor som bidrag till verksamheten under 2009.

VIKINGACENTRET SKULLE VARA en viktig del i Säffles ekonomi och även skapa nya jobb i regionen. Nu tror dock kommunledningskontoret inte att projektet kommer att ge något överskott inom "överskådlig tid".

Tvärtom kommer Förening-

en Gillbergaturism som driver centret att behöva mer pengar i form av driftbidrag. Minuset kommer i sin tur leda till att kostnaderna för avskrivningar kommer att öka med 75 000 kronor om året.

KOMMUNLEDNINGSKONTORET vill också att ett avtal skrivs mellan kommunen och föreningen där det klart framgår hur framtida kostnader ska fördelas.

Men man påpekar också att vikingacentret har stor utvecklingspotential och kommer att göra Säffle attraktivare både som turistmål och att bo i.

BJÖRN STEFANSON
bjorn.stefanson@vf.se | 054-175544

Figur 11. Värmlands vikingacenter i kris. VF 2009-05-16, s. 6.

misk utveckling baserat på kulturarv verkar ha svårt att bli bärkraftiga. En tidningsartikel om ett vikingacenter i kris (fig. 11, VF 2009-05-16) kan tjäna som ett gott exempel på vad som drabbar många kulturarvsåtgärder, nämligen att de är svåra att få att gå runt ekonomiskt efter de inledande investeringarna. Den lokala kommunen, Säffle, hade hoppats att en satsning på ett vikingamuseum skulle bli en viktig del av kommunens ekonomi. Men det gick inte riktigt som det var tänkt. Byggkostnaderna blev betydligt dyrare än beräknat bland annat eftersom det inte fanns tillräckligt med lämpliga personer i arbetsmarknadsåtgärder att tillgå, och förväntningarna om tillströmning av privata sponsorer kom helt på skam då inga sponsor-pengar flöt in. Tilläggas kan att satsningar som små lokala museer aldrig genererar de publikströmmar som är nödvändiga för att få verksamheten att gå runt. I fallet med vikingacentret gick anläggningen från att vara en potentiell intäktskälla till att vara en utgiftspost för Säffle kommun. Trots detta vill kommunen vinnlägga sig om vikingacentrets framtid, eftersom man tror på anläggningens utvecklingspotential och

förmåga att göra kommunen attraktivare både som turistmål och att bo i. En markering som visar tilltro på kulturarvets möjlighet att bidra till utveckling utan direkta avtryck i kronor och ören.

Deltagande och ansvarstagande

Vid sidan av, och i viss mån kanske relaterad till, ekologisk modernisering, är en annan samhällstrend synbar bland annat inom miljöområdet, nämligen betonandet av medborgarskap och det växande bruket av olika deliberativa arbetsätt (t ex Delanty 2002, Dobson 2007, Gastil & Levine 2005, Smith 2009). ”Deltagande” och ”ansvarstagande” har blivit allt viktigare begrepp inom politik, myndighetsutövning och forskning, och processer involverande deltagande medborgare förordas allt oftare som en universalmotod inom vitt skilda sektorer. Genom deltagandeprocesser kan aktuella problemområden belysas utifrån olika perspektiv, samtidigt som beslut förankras i vidare kretsar. Medborgardeltagande anses därmed ge en förstärkt legitimitet åt politisk och administrativ beslutsfattning, samt större bredd och samhällsrelevans för forskning. Samtidigt fostras medborgare att ta ett ökat ansvar för frågor som tidigare legat på politikernas, myndigheters forskares bord (t ex Ebrahim & Weisband 2007, *European Landscape Convention*, Hartmuth, Huber & Rink 2008, Leach & Scones 2007, Monaco 2008, Roseland 2000).

Medan ”deltagande” har sitt ursprung i politiskt radikalt tänkande, rymmer det närliggande ”ansvarstagandet” drag av liberaliseringstrender förordande en generell minskning av statligt inflytande över människors liv (Ilcan & Basok 2004). Med välfärdssamhällets krympning har västerländska regeringar alltmer överlåtit åt medborgare, företag och frivilligorganisationer att ta över olika verksamheter som tidigare ålåg det allmänna. Ansvarstagande spänner alltså från ideell verksamhet till affärsmissigt drivet företagande.

Idag utgör deltagande och ansvarstagande, vilka alltmer har kommit att bli synonymer, snarast hybrider av förändringsrörelser med radikala förtecken, liberalt tankegods om individens ökade betydelse, och möjligheter för myndigheter och politiker att både

legitimera parlamentariska institutioner, som allt mer fallit undan till förmån för andra arenor för politisk handling, och flytta över arbete och ansvar på organisationer och individer. Under senare år har det blivit allt vanligare att medborgardeltagande initieras av myndigheter som en del av deras planerings-, kunskapsinsamlings- och förankringsprocesser, och som ett sätt att hantera eller undvika konflikter med olika intressenter. Ett arbets sätt som kontrasterar mot medborgardeltagandets rötter som radikal kritik mot experter, myndigheters och politikerns beslut och agerande (Fischer 2000, Swyngedouw 2005, Thorell 2008).

Den entusiastiska hållningen inför medborgardeltagandets möjligheter skymmer en rad problem. Deltagandeprocesser förutsätter, och utmålas som, att det finns en hög grad av konsensus, ett arv från tiden då medborgardeltagande var radikala, kritiska rörelser kring specifika frågor som förenade, något som stärker medborgardeltagande som legitimerande fenomen. Men erfarenheterna från genomförande av projekt baserade på medborgardeltagande, framför allt i tredje världen, visar att deltagarna ofta tillhör samhällselitgrupperingar, och att deltagandeprocesser därför snarast bidrar till att stärka och legitimera existerande sociala asymmetri och rådande maktförhållanden. Det gäller att hålla i minnet att deltagande också innebär uteslutning av de personer som står utanför (Andrén 2005, särskilt s. 15, Cooke & Kothari 2004, Morse 2008).

En annan aspekt av dagens deltagandeprocesser som är viktig att lyfta fram är deltagande som social och kulturell handling utövad i specifika sociala och kulturella sammanhang. Deltagarna är individer tillhörande olika sociala och kulturella kollektiv, med olika förutsättningar, intressen och habitus. Själva deltagandeprocesserna utgör också socialt och kulturellt meningsbärande handlingar som producerar och reproducerar sociala och kulturella identiteter såväl hos deltagarna själva som hos initiativtagande organisationer och forskare. Strävan efter enhetliga synsätt framstår som en del av processen (Axelsson 2006, Lewis 2007, Svensson 2008a, Svensson 2008b).

Deltagande och ansvarstagande framförs som betydelsefulla inslag inom både natur- och kulturmiljövård (t ex Agenda kulturarv – slutrapport, Aronsson 2006, Borgerhoff Mulder & Coppilillo 2005, Eksvärd et al. 2006, Johansen 2002, Naturvårdsverket 2003 och 2008, Stenseke 2001, Svanberg & Wahlgren 2007). För naturvården har aktivering av lokalt boende och andra intressenter i naturvårdsåtgärder blivit ett viktigt medel för att hantera konflikter kring avsättningar som naturreservat och andra (potentiellt) impopulära naturvårdsinsatser. Det har också blivit ett medel för att göra naturvården till en resurs för lokal utveckling, då verksamheter som samförvaltning är tänkta att generera arbetstillfällen i lokalsamhällena. Men samförvaltning handlar i första hand om att bistå i förvaltningen av värden definierade av myndigheter, och inte om att föra in lokala värderingar i naturvården.

Tankar kring ansvarstagande som alternativ till statlig styrning är tydligt framträdande i det nya arbetssätt inom naturvården som kallas frivilliga avsättningar (Skogsstyrelsen 2008). Avsikten är att minska statliga avsättningar såsom naturreservat, och istället förmå markägare att på frivillig basis arbeta med naturvårdande insatser på utvalda marker med höga naturvärden. Men även om frivilligheten är av central betydelse har arbetssättet initierats uppifrån, och den statliga myndigheten Skogsstyrelsen är en aktiv part i arbetet.

Kulturarv har integrerats i samförvaltning framför allt genom naturvårdsinsatser, då olika kulturarvslokaler legat inom gränserna för de förvaltade områdena. Men kulturarvssektorn har också arbetat med projekt där privatpersoner och grupper har adopterat fornlämningar, vårdat dem varsamt och sett till att de inte skadas (t ex *Adoptera ett framtidsminne*). I likhet med naturvårdens samförvaltning är det här fråga om utvalda och definierade fornminnen, och inte lokaler utvalda utifrån andra värderingar. Som andra former av deltagande inom sektorn kan nämnas arkeologiska utgrävningar där så kallade amatörer, eller frivilliga, har fått möjlighet att delta mot betalning eller gratis. Under senare år har även några projekt med deltagande som mål, eller en bärande beståndsdel, lanserats (se Svanberg & Wahlgren 2007). Dessa projekt har

initierats av forskare eller myndighet, och riktat sig till mer eller mindre bestämda målgrupper.

Det största projektet inom kulturmiljösektorn med deltagarinslag är *Skog & Historia*, vilket drevs från 1995 och ett decennium framöver som ett samarbete mellan Riksantikvarieämbetet, Skogsstyrelsen och några andra kulturmiljövårds-organisationer. De aktiva inventerarna i *Skog & Historia* utgjordes av människor satta i olika arbetsmarknadsåtgärder, inklusive de mer regelrätta anställningsformer som Gröna jobb utgjorde. Även om inventerarna inte kan betraktas som frivilliga, så innebar projektet att cirka 7 000 personer, i allmänhet utan tidigare anknytning till kulturmiljösektorn, involverades i kulturmiljöåtgärder. Genom *Skog & Historia* tillfördes sektorn därför ny kunskap, erfarenhet och värderingar.

Deltagande och ansvarstagande har också givits en betydelsefull roll i landsbygdsutveckling, inte minst inom Leaderprogrammet där lokal aktivitet och ansvarstagande utgör grundstenar. Leaderarbetssättet, som bygger på människors goda vilja och förmåga, gynnar delaktighet och ger ansvaret för utveckling åt dem som

Figur 12. Husgrund med kulturstubbar. Foto: Eva Svensson.

närmast är berörda. Men samtidigt minskar staten sitt direkta ansvar för hela landsbygden och glesbygden utveckling och överlevnad (Larsson 2008).

Deltagande och ansvarstagande erbjuder både möjligheter och problem inom naturvård och kulturmiljövård, vilket skall beaktas i de empiriska studierna nedan. Hittills har det främst varit fråga om ovanifrån initierade ansatser, där medborgardeltagande och ansvarstagande skall svara mot fastställda ambitioner och värderingar. Kulturarvssektorn har här gått längre än naturvårdssektorn genom att efterfråga olika medborgerliga värderingar med betoning på mångfald (t ex Agenda kulturarv – slutrapport, Aronsson 2006, Johansen 2002, Svanberg & Wahlgren 2007). Men denna strävan utgör snarare del av en ny myndighetsinitierad sektorsprofil än svar på önskemål från en bredare allmänhet.

Avslutningsvis skall nämnas något om deltagande och ansvarstagande genom frivilligorganisationer associerade med naturvård och kulturmiljövård, Sveriges Naturskyddsförening respektive Sveriges hembygdsförbund. Den sistnämnda är både den största och geografiskt mest spridda organisationen, men utövar förhållandevis litet inflytande över svensk kulturmiljövårds policy, medan den förstnämnda har tätare samspel med naturvårdande myndigheter. Dessa organisationer spelar också roll i konstruktionen av den asymmetriska relationen mellan de båda sektorerna. Trots att Sveriges Hembygdsförbund har mer än 450 000 medlemmar, och Sveriges Naturskyddsförening ”bara” 180 000 medlemmar (*Naturskyddsföreningen, Sveriges hembygdsförbund*), har Sveriges Naturskyddsförening långt större inflytande över svensk politik och beslutsfattande än Sveriges Hembygdsförbund. Det är ett gott exempel på att deltagande många gånger inte handlar om hur många människor som deltar, utan hur aktiva och högljudda de deltagande är.

Empowerment – frigörande kraft

Det finns inget bra svenskt ord som motsvarar empowerment, och därför används det engelska begreppet ofta också i svenska texter även om man ibland stöter på översättningar såsom frigörande

kraft. Empowerment, kan ses som en motsats till paternalism genom betoning av underifrån-strategier som avser att ge utsatta grupper inflytande över sin verklighet och därmed möjligheter att stärka sina egna positioner och förbättra sina liv. Empowerment-tanken inom forskningsvärlden sprang inledningsvis ur politiskt radikalt tänkande, och det var därför viktigt att distansera sig från de samtida Margaret Thatchers och Ronald Reagans sätt att använda begreppet som en beskrivelse av individens starkare frigörelse från staten (Forsberg & Starrin 1997, Starrin 1997).

Empowerment associeras med deltagande och ansvarstagande, eftersom empowerment anses vara en viktig effekt av deltagande- och ansvarstagandeprocesser. Men såsom ovan påpekats kan deltagande-processer i själva verket bidra till att stärka existerande hierarkier och uteslutning av olika grupper människor (Andrén 2005, särskilt s. 15, Cooke & Kothari 2004, Morse 2008, Swyngedouw 2005). De mest utsatta grupperna kan alltså komma att marginaliseras ytterligare, istället för att frigöras. Dessa erfarenheter visar att det krävs att deltagande projekt designas avseende empowerment som effekt, och att det råder tydlighet om vilka grupper av människor som är målgrupp.

Deltagande och ansvarstagande kan ha negativ effekt avseende empowerment hos utsatta grupper också på andra sätt. Det har uppmärksamats att deltagande-projekt initierade utifrån, till exempel av forskare, har en tendens att rinna ut i sanden när gruppen lämnas att själva fortsätta bedriva det igångsatta arbetet (t ex Thorell 2008, s. 177). När auktoriteterna, eller det institutionella stödet (Ronnyby 1995), försvinner kan det skapa känslor av övergivande, osäkerhet och frågetecken om projektets värde. Känslor som i förlängningen motverkar frigörande krafter. Empowerment uppnås helt enkelt inte på beställning.

Likväl framstår empowerment som en avgörande faktor för positiv samhällsutveckling. Enligt den tidigare nobelpristagaren i ekonomi, Amartya Sen, är frihet, demokrati och jämställdhet långt viktigare än rent ekonomiska förutsättningar för utveckling (Sen 2002). Sens tes vinner stöd i den återkommande iakttagelsen att förhållandevis små inkomstskillnader gynnar samhällsutveckling,

också ren ekonomisk tillväxt (t ex Borghesi & Vercelli 2003, de Vylder 2007). Med tanke på att inkomstskillnaderna vuxit kraftigt i Sverige under de senaste decennierna (Lundberg 2007) finns det anledning att reflektera över vad denna växande klyfta kommer att innebära för den framtida utvecklingen, och då inte bara för glesbygdernas del.

Innovativa system för hållbar utveckling

Kulturarvet har betydelse för hållbar utveckling, och skulle kunna få ännu större betydelse. Men för att nå utanför de tämligen uppenbara fälten besöksnäring i glesbygd och samlad naturvård, krävs integrering i andra sammanhang. Sammanhang där kulturarvets kvaliteter främjande en rad mjuka värden skulle få en mer synbar betydelse och spela flera roller. Det är inte bara kulturarvssektorn som skulle gynnas av en utvidgad samhällsaktivitet, för kulturarv har potential att på flera sätt bidra till skapandet av ett hållbarare samhälle och en bättre framtid för oss alla.

Enligt Miljövärdsberedningen (2007) står det klart att jordens resurser inte räcker till för att skapa ett gott liv åt alla människor, och att dagens konsumtionskultur utgör ett allvarligt hot mot en hållbar framtid. Vad som krävs är tvärspektoriella och samhällsgenomgripande förändringar för att skapa förändring. Något som är tanken bakom det aktuella förordandet av innovativa system för hållbar utveckling inbegripande produktion, konsumtion, transporter, livsstil, sociala förhållanden och andra sidor av den mänskliga vardagen (Tukker et al. 2008). Till skillnad från den ekologiska moderniseringens tro på möjligheten att uppfinna sig ur miljöproblemen, skall de innovativa systemen för hållbar utveckling handla om livsstilsförändringar, ändrade konsumtionsmönster, byggande av socialt kapital, samordning av resurser, produktion och transporter vid sidan av teknisk och ekonomisk utveckling. Denna breda ingång möjliggör för kulturarvet att spela en betydligt mer aktiv samhällsroll än inom den mer begränsande ekologiska moderniseringen.

Innovativa system för hållbar utveckling är ett idégodis i sin linda, och därför tøjbart och föremål för yttre inspiration och förändringar. En aktiv kulturarvssektor skulle kunna ta plats tidigt i utvecklandet av innovativa system på olika samhällsnivåer och av olika format. I Riksantikvarieämbetets omvärldsanalyser under senare år (t ex Riksantikvarieämbetet 2005, 2006a och 2007) liksom i den så kallade Faro-konventionen (Framework Convention), uttrycks ambitionerna att verka inom flera samhällsområden med inriktning på skapandet av en hållbarare framtid såsom utveckling och forskning, folkhälsa, demokrati, rika livsmiljöer, miljö- och naturvård, byggsektorn och näringslivet. I visionerna för kulturarv 2030 poängterar också European Construction Technology Platform (ECTP 2008) betydelsen av kulturarvet som en viktig motor i skapandet av hållbar utveckling, inklusive turism, urban utveckling, regional utveckling och arbetsmarknad. Att kulturarv inte bara handlar om bevarande, utan också är en viktig del av livsmiljö och sociala behov. I visionerna lyfts bland annat medborgardeltagande och medborgares behov fram som väsentliga komponenter för framtida kulturarvsarbete.

Kulturarvssektorn är redo att ta plats i ett bredare upplägg för hållbar utveckling, men det saknas en praktik. Därför har andra samhällssektorer svårt att precisera förväntningar hur (eller ens om) kulturarvet skall kunna bidra till hållbar utveckling. Ett problem är, enligt min mening, sektorstänkandet, för allt kulturarv och hela kulturarvssektorn passar inte in överallt. Jag skulle istället vilja förorda en flexiblare och mer strategisk inställning, där man analyserar fråga för fråga och område för område för att hitta en bra passform för kulturarvets roll och bidrag i specifika fall. Då blir också kulturarvets betydelse tydligare vare sig det handlar om direkta och mätbara insatser eller om mjuka värden.

Fenomen, för vilka kulturarvet kan spela roll, som socialt kapital, mötesplatser, skapande alternativ konsumtion, deltagande, ansvarstagande och empowerment, det vill säga mjuka och svår-mätbara värden, utgör viktiga inslag i innovativa system för hållbar utveckling. Som delar i ett övergripande sammanhang, där andra delar presenteras som hårda och mätbara, kan dessa värden synlig-

göras och deras värde förtydligas och göras mer begripliga. Avgörande är det praktiska iscensättandet, och påvisandet av sambanden mellan de värden som uppfattas som mjuka och svåråmätbara och de som framställs som hårda och åmätbara.

Kapitel 2 – Människor, natur och kulturarv

Sommaren 1990 kom den dåvarande fornminnesinventeringen till nordligaste Värmland. Området uppfattades som en skogsklädd avkrok långt från centrala kulturlandskap, det vill säga öppna jordbrukslandskap i mer tätbebyggda områden. Avsikten var att de många kartbladen skulle avverkas i rask takt, men det visade sig snart att inventerarnas arbetsdagar var fyllda av ett idogt knogande längs med långsträckta myrmarker där det frodades en aldrig sinande mängd mygg, knott, kolningsgropar, järnframställningsplatser och fångstgropar. De flesta av oss som arbetade i norra Värmland sommaren 1990 insåg tidigt att vi bara skulle hinna skrapa på ytan av det berg av fornlämningar som området hade att erbjuda.

Vad värre var, ingen antikvarisk myndighet verkade riktigt bry sig om att det skulle finnas en mängd oregistrerade fornlämningar i skogarna. Att en stor andel av de fornlämningar som faktiskt registrerades uppvisade skador till följd av det mekaniserade skogsbruket föranledde inte heller några höjda ögonbryn. Eller, som en tjänsteman med ansvar för bevarande av kulturarvet uttryckte saken då några övernitiska inventerare försökte väcka frågan: ”Fornlämningar? Är det inte kolningsgropar vi talar om?”

Idag skulle ett dylikt yttrande vara tjänstefel, vilket det väl i och för sig var redan 1990, men påtagligt är att det skogliga kulturarvets betydelse har uppvärderats under det senaste decenniet. Det finns flera orsaker till de förändrade värderingarna, ett antal forskningsprojekt (t ex Emanuelsson et al. 2003, Emanuelsson et al. 2008) och inventeringsprojektet Skog & Historia för att nämna några. Andra viktiga faktorer är breddningen av perspektiv från fornlämningar till kulturlandskap och kulturarv, och insikten att kulturarv värderas och definieras på olika sätt av olika människor.

Uppvärderingen av det skogliga kulturarvet har lett till att kulturarvssektorn har skärpt tonen gentemot naturvård och naturreservat, och argumenterat för att större hänsyn skall tas till kulturarvet i samband avsättningar och andra naturvårdsåtgärder. Reservatsgränserna har ofta upprättats utan hänsyn tagen till eventuellt förekommande kulturarvslokaler och deras rumsliga utsträckning (Riksantikvarieämbetet 2006c). I sammanhanget lyfts sektorisering, bristande inflytande och framför allt ekonomisk medelstilldelning fram som begränsande för ett större hänsynstagande till kulturarvet, då pengarna går till naturvården att fördela (eventuellt).

Hittills har naturvården haft svårt att förstå kulturarvssektorns argument, eftersom naturreservat utgör ett utmärkt skydd för forn- och kulturlämningar. Man är också ovan vid kulturarvssektorns argumentationsteknik, som upplevs som improduktiv då den tar fasta på vad som upplevs som felaktigt och inte på vad som skall åstadkommas. Det specificeras inte vad man vill göra, hur man vill prioritera eller vilka konsekvenser som väntar i framtiden om hänsyn inte tas till kulturarvet enligt sektorns önskemål. Naturvårds- och kulturarvssektorerna utgör ännu i många avseenden olika förvaltningstraditioner, eller tankekollektiv, som inte är helt lätta att övertära. Men det är också tydligt att man börjar upptäcka möjligheter hos den andra sektorn. Till exempel uppskattar naturvården de möjligheter kulturarvet ger att kommunicera åtgärder då människor i skogsbygd generellt är mer positiva till torplämningar än rödlistade arter (Nilsson et al. 2008).

En annan viktig förändring är den i förra kapitlet av boken diskuterade övergången från bevarande till bruk av natur och kulturarv för främjande av olika mänskliga behov, som till exempel ekonomisk utveckling, upplevelse och attraktivitet. I detta sammanhang får olika värden i skogen en ny betydelse, och ingår i olika processer där natur och kulturarv omvandlas till ekonomiska värden.

Under en knapp 20 års period har skogen förvandlats från natur, och naturvårdens domän, till ett erkänt kulturlandskap om än i kniptång mellan naturvård, skogsproduktion och en allt

aktivare kulturarvssektor. Skogen skall dessutom stå för en rad nya värden, såsom upplevelse och rekreation. Man kan fråga sig om dessa övergångar från natur till kultur och från bevarande till bruk är av intresse endast för berörda myndigheter och forskning, eller om den har vidare samhälleliga konsekvenser.

I det här kapitlet skall olika lokala synsätt på natur och kulturarv, och processer för iscensättning av natur och kulturarv för lokal utveckling, granskas avseende norra Värmland, närmare bestämt Dalby i norra delen av Torsby kommun. Avslutningsvis diskuteras naturens och kulturarvets betydelse för frågor som marginalisering och empowerment i en skoglig glesbygd. Men först skall de människor som bor i Dalby presenteras.

Människor och arbete i norra Värmland

Torsby kommun rymmer flest naturreservat och forn- och kulturlämningar i Värmlands län, men inte så många människor. I kommunen finns, på en 4 187 km² stor yta, cirka 40 naturreservat och nästan lika många till under bildande (*Sök naturreservat i Värmland*), ett kulturresevat (*Kulturresevat i Värmland*), 6660 registrerade forn- och kulturlämningar (*Riksantikvarieämbetet – Fornsök*²) och 12 707 invånare (den 31 december 2008, *Om oss – Torsby*). Med utgångspunkt i dessa siffror kan människor lätt uppfattas som en bristvara i området.

Befolkningstrenden är generellt sett vikande, särskilt utanför tätorten, även om den norra kommundelen år 2008 upplevde en babyboom utan motsvarighet de senaste 20 åren då cirka 20 barn föddes (*Babyboom i Syslebäck*). Det handlar också om en åldrande befolkning, med en växande andel gamla i kommunen (*Statistik – Torsby kommun*). Men det finns också andra befolkningsrörelser, och då inte minst en märkbar inflyttning av folk från städer och medborgare från andra länder såsom Holland och Tyskland. För dessa inflyttare, som i viss mån är miljö- och livsstilsflyktingar,

---

2 Samtliga lämningar registrerade genom Skog & Historia har ännu inte förts över till FMIS (Fornsök).

utgör naturen och den relativa tystnaden attraktiva faktorer för val av bosättningsort och en viktig anledning till att de velat lämna stadslivet.

De olika grupper av människor som bor i Dalby kan i detta sammanhang bäst beskrivas i termer av olika sociala kollektiv, enligt de lokala benämningarna för grupperna, hippan och hemfölk. Beteckningen "hippan" motsvaras i själva verket av två grupper, dels de personer som flyttade till Dalby under 1970-talet som en del av gröna vågen-rörelsen och blev kvar, dels de personer som har flyttat in under de två senaste decennierna. "Hemfölk" refererar till personer som har bott i bygden sedan barnsben, och gärna, men inte nödvändigtvis, har släktanknytning bakåt i tid. Att refereras till ett socialt kollektiv handlar emellertid om mer än ursprung, för det finns också tämligen nyinflyttade familjer som betraktas som hemfölk och återvändarfamiljer som hamnar i "hippan"-facket. Begreppet "socialt kollektiv" inbegriper uttalade eller, oftare, outtalade, sammanbindande idéer om vad som är eller skall vara utmärkande för gruppen, och som också uppfattas av utomstående. Även om ursprung framstår som väsentligt i det här fallet, är det ändå tydligt att det är värderingar och livsstilsval, det egentligen handlar om. Eller för att citera Anthony Giddens definition av livsstil "a more or less integrated set of practices which an individual embraces, not only because such practices fulfil utilitarian needs, but because they give material form to a particular narrative of self-identity" (Giddens 1991, s. 81). I norra Värmland spelar relationer till naturen en framträdande roll i dessa identitetsberättelser (jfr Kaijser 1999, s. 45).

Många av de under senare år inflyttade har valt en flexibel livsstil, inkluderande att ta över eller starta ett mindre företag i turismsektorn såsom restauranger, campingar och vildmarksturism. Att göra något annat än det man gjorde i sitt urbana förflutna är en viktig del av den eftersträlvade förändringen, för att få ett lugnare och mer naturnära liv. Även vissa av de tidigare, under gröna vågen, inflyttade återfinns inom turismbranschen, men också inom andra yrken. Att leva på egen odling, som var ett mål för flera av dem, visade sig inte fungera i Dalby. Hemfölkets har en starkare

Figur 13. Skylt avgränsande naturreservat (naturreservatet Makkaraberg).
Foto: Eva Svensson.

bindning till vad som uppfattas som det traditionella, och ”riktiga”, näringslivet, det vill säga inom någon form av produktion som industri och skogsbruk. Jobb som tidigare betraktades som trygga och livslånga.

De sociala kollektiven hemfolk och hippan tenderar att verka åtskilt, om än inte under fientliga former (se dock Kaijser 1999, s. 48). Men det finns en hel del fördomar om den andra gruppen. Många av fördomarna bottnar i olika relationer till det urbana, till naturen och till arbete, och vad som är ett riktigt arbete. I Dalby, liksom i många svenska skogsbygder, värderas ”arbete” och ”produktion” högt. ”Arbetsmänniska” är ett honnörsord som står i motsats till att vara ”högfärdig”. ”Högfärdig” associeras med det urbana och det akademiska, och som akademiker verksam i skogsbygder måste man bevisa sin arbetsduglighet. Att som arkeolog gå flera mil i skogen för att inventera fornlämningar, eller skyffla många kubikmeter jord och köra tunga skottkärror på en utgrävning inger respekt både för den enskilda personen och för yrkesutövningen

som sådan. Att vara verksam inom småskalig turism, som många av de inflyttade, ger inte samma respekt.

I dag har många av de ”traditionella” eller ”riktiga” jobben försvunnit till följd av mekanisering av skogsbruket och nedläggning, eller utflyttning, av industrier. Timmer förädlas inte till papper eller trävaror på plats, utan körs till andra orter. De jobb som finns kvar är inte bara få, utan också osäkra. Inom skogsbruket anlitas i allt större utsträckning entreprenörer för olika uppgifter, och tidigare anställda skogsarbetare har blivit egenföretagare med lån för maskiner och konkurrens om de olika uppdragen. En struktur-omvandling som har skapat osäkerhet hos människor som förlitat sig på produktionssektorn för en trygg framtid.

Framtidens näringsliv i Dalby anses, hos kommunens makthavare, ligga inom turismen. Stora satsningar, inte minst av Torsby kommun och med hjälp av EU-medel, har gjorts på vinterturism, framför allt i den stora skidanläggningen Branäs. Anläggandet av Branäs 1988, efter ett par decenniers diskussion, skapade inledningsvis framtidstro i bygden, och bidrog till ett ökat återvändande av utflyttade familjer. Men skidanläggningen hade några tuffa år med ekonomiska problem och var nära konkurs innan situationen stabiliserades och utvecklingen tog fart under 2000-talet. Inte heller blev skidanläggningen den stora arbetsplats man hoppats på. Dels har det framför allt varit fråga om lågavlönade säsongsarbeten, dels har arbetskraften i stor utsträckning hämtats utanför bygden. Däremot har skidanläggningen bidragit med positiva kringeffekter på näringslivet, såsom uthyrning av boende för skidgäster och säsongsarbetare och ökad konsumtion av varor och tjänster lokalt.

Enligt Torsby kommun anses det nu som allt viktigare för framtiden i norra Värmland att turismen ökar också under sommarhalvåret (Moberg & Näslundh 2009). I det avseendet framstår framför allt naturen, men också kulturarvet, som den främsta resursen. Men hittills har de lokala småföretag som inriktat sig på natur- och kulturturism haft svårt att få ekonomi i verksamheten, trots hårt arbete. För många, framför allt tillhörande hemfölkskollektivet, utgör inte heller turismen någon önskvärd framtid.

Figur 14. Ett "riktigt" jobb? Näst sista flottningen på Klarälven. Foto: Eva Svensson.

Figur 15. "Prova på" arkeologisk utgrävning, Matsgården i Dalby. Foto: Eva Svensson.

Man vill hellre att det satsas på att få en ny industri till bygden. Natur- och kulturarvsturism är alltså en fråga som delar människor i Dalby.

Den omtvistade naturen

Nordligaste Värmland tillhör morfologiskt det nordsvenska höglandet. Området är förhållandevis plataårtat med undantag av några framträdande höjder på intill 700 meter över havet, och några markanta dalgångar. Den mest markanta är Klarälvdalen med höjdskillnader mellan dalens botten och de angränsande höjderna på intill 200 meter. Undantaget Klarälvdalen domineras området av barrskog, och det finns rikligt med myrmark på platåerna ovanför dalen. Klarälven har i norr en forsande karaktär, vilket har nyttjats för vattenkraftsutbyggnad, men börjar vid Sysselebackstrakten flyta lugnare och bilda ett serpentinnopp. Sedimentjordar finns framför allt i anslutning till Klarälvens serpentin, och det är på dessa jordar merparten av bebyggelsen varit lokaliserad från äldsta tid till våra dagar. Undantaget utgörs av den finnbebyggelse som etablerades på skogarna väster om Klarälvdalen under framför allt 1600-talet, och senare tiders torpbebyggelse.

Naturen, och närheten till naturen, är ett av de starkaste skälen för människor att flytta till Dalbys skogsområden. Att flytta ut till naturen i glesbebodda områden kan ses som det ultimata sättet att konsumera natur. Naturen, och närheten till naturen, är också ett starkt skäl för människor att stanna i glesbygden. Men det är fråga om lite olika synsätt på natur, och olika sätt att bruka den. Förutom de boende i bygden framstår också två andra aktörer som viktiga i sammanhanget; naturvårdande myndigheter och skogsbrukets företag och organisationer. De båda sistnämnda aktörerna har olika intressen i skogen, vilka riskerar att kollidera. De boende hamnar ofta i ett mellanläge mellan skydd av arter, det skogsbrukande näringslivet och den egna naturupplevelsen.

Naturen, och inte minst skogen, en gång i tiden intensivt nyttjade landskap och källa till många viktiga resurser inom det förindustriella agrarsamhället, kom under 1900-talet allt mer att

Figur 16. Framtidens skogsbruk? Markberedning och plantering av "exoter", det vill säga importerade snabbväxande trädslag. Foto: Eva Svensson.

Figur 17. Skog som vi vill se den? Foto: Eva Svensson.

framställas som hem för många växter och djur värda myndigheternas skydd. Ett ganska stort antal naturreservat har avsatts i skogsområden, och under de senaste decennierna har tempot i avsättningarna för skydd av naturvärden ökat kraftigt. För Värmlands del särskilt av skogsmark (Götmark & Nilsson 1992, Widén in prep, Ödmann et al. 1982).

Reservatsbildningar har andra konsekvenser utöver bevarande av arter. Natur har under lång tid implicerat avsaknad av kultur, och de människor som bor i "naturen" riskerar att hamna utanför vad som betraktas som samhällets kultursfär. Stereotypa bilder av den skoglige glesbygdsbon förmedlas genom olika kanaler och inbegriper element som konsumtion av hembränt, avsaknad av modemedvetenhet – man bär ju "torsbykavaj" – och andra (urbana) färdigheter. I den stereotypa bilden av glesbygden ingår också avsaknad av tillväxt, då landskapet förvandlas till en arena för bevarande av något som förmodas vara oförstört av den urbana tillväxten.

Det finns idag tendenser till att de polariserade bilderna av staden och landsbygden, eller stadsborna och landsbygdsborna håller på att förändras. Inte minst till följd av den senmoderna, eller postmoderna, tidens alltmer likriktade masskonsumtion och standardisering av det individuella (Bauman 1999, Bauman 2008, jfr Beck 1992). Människor flyttar mellan stad och land, och nya näringar etableras på landsbygden. Land och stad växer samman på nya komplementära sätt, och det talas ibland om "den nya ruraliteten" (Formas 2007, s. 28). Men alltjämt ligger makten över landsbygden hos urbana institutioner, och det är urbana värden som dominerar när landsbygdens och glesbygdens framtid skall utformas (Svensson, B. 1998). En marginalisering som har bidragit till skapandet av en uppfattning om en dikotomi mellan stad och land också hos de glesbygdsboende i Dalby (Kaijser 1999, s. 52–53).

Lokalt uppfattas naturvård som en sorts urban maktutövning över landsbygdens befolkning. Skogsägare, vars skogar avsatts som naturreservat, gör ekonomiska förluster och får dessutom infrastrukturella problem när de skall ta hänsyn till de avsatta områdena i sin skogsbruksverksamhet. Dessutom framstår skälen bakom

naturbevarandet som svårbegripliga, då man inte kan se skillnad mellan reservat och ”vanlig skog”. Information om värdena i reservaten är något som efterfrågas.

Uppfattningen är också att ingen, utom ”naturmuppar”, någonsin besöker naturreservaten. Även många av de inflyttade har svårt att förstå syftet med naturreservat. Eftersom det finns natur överallt ser man inte poängen med att skydda vissa områden. Trots att naturen har varit en viktig orsak till att bosätta sig området är det inte naturreservat som intresserar, och få vet var naturreservaten ligger. Det främsta värdet med naturreservat, åtminstone enligt någon av de äldre gröna vågarna, är att de förkroppsligar ett motstånd mot det storskaliga skogsbruket. När människor inte står upp och bekämpar det storskaliga skogsbruket är det bra att naturreservaten finns.

Det finns inte *en* syn på, och *ett* sätt att förhålla sig till, skogen i Dalby, och tydligt är att skogen och naturen utgör ett viktigt element i kittet inom de olika sociala kollektiven. För hemfolk kretsar berättelserna kring platser i landskapet, vad som finns eller har funnits där, vad som har hänt eller gjorts eller ett bra jaktpass. De inflyttade hänvisar framför allt till olika upplevelser, såsom en vacker utsikt och en trevlig utflyktsplats. Att möta djur som älg och skogsfågel framhålls av inflyttade från Holland och Tyskland som en stor upplevelse. De utlandsfödda inflyttades hänfördhet över de vilda djuren, särskilt älgar, är källa till ett visst löje både hos infödda och inflyttade med skandinavisk bakgrund även om många säger sig kunna förstå att djuren fascinerar. Men djuren är av intresse också för andra grupper, särskilt de jaktintresserade, vilka ägnar tid åt att spana efter älg och andra villebråd i skogarna. Det nyttobetonade understryks här för att markera skillnaden mot de utländska inflyttade, och turisternas, intresse. Att spana efter villebråd ingår i förberedelserna inför en framgångsrik jaktsäsong.

En annan viktig skillnad är synen på naturen som resurs. Att naturen och skogen utgör en resurs är alla intervjuade eniga om, men man ser olika möjligheter och värden. För skogsägare, verkamma inom skogsbruket och många andra framstår skogens produktiva värden som centrala, men inte okomplicerade. Ingen gillar

kalhyggen och planteringar, men dessa ingår i konceptet skogsbruk och ses som nödvändiga. Trots det möter man beklaganden som ”det vore trevligt om något blev kvar”. Samtidigt finns en viss rädsla för att ett eget bevarande leder till fler naturreservat. En skogsägare, som ansåg sig hårt drabbad av naturvårdens bevarande åtgärder, förklarade att han nog ”borde ha avverkat medan tid var”, det vill säga innan naturvårdens representanter fick upp ögonen för hans marker. En annan invändning mot dagens mekaniserade skogsbruk är att det förhindrar tillväxt av högkvalitativa träd som kan användas till annat än massaved. Genom det mekaniserade skogsbruket har bygden gjorts urarva på en rad olika möjligheter som till exempel högkvalitativ hantverksproduktion baserad på lokala träd. Skogsbolagens och massaindustrins förhållandevis stora vinstmarginaler sticker därför i ögonen.

Naturen som resurs för turismen eller upplevelseindustrin har inte varit lika självklar för dem som vuxit upp i bygden. Visst njuter man av att vara i naturen, och det finns förståelse för att natur och tystnad är åtråvärt för människor som annars lever trångt i stora och högljudda städer. Trots det kan steget till att se naturvisstelse som en affärsidé vara långt. Undantaget skidturismen som har gamla anor i bygden, och inte uppfattas som naturturism utan som massturism lokaliserad till särskilda anläggningar. Naturreservat betraktas som en möjlig resurs för turism, men då behöver information och tillgänglighet förbättras.

Naturen som resurs för sommarturism har framför allt blivit de inflyttades arena, och planerna på att skapa en framtid i Dalby har ofta varit knuten till utvecklande av naturrelaterade affärsidéer. Naturen har utgjort en viktig anledning för många att flytta till Dalby, och flytten har i flera fall föregåtts av en eller flera semestervistelser i bygden. Men trots att naturen finns fix och färdig på plats är bruk av naturen för turism inte någon okomplicerad historia, vilket skall diskuteras nedan.

Trots förekomsten av olika synsätt, värderingar och bruk rörande natur och skog framträder också en i grunden gemensam förhoppning för bygdens framtid knuten till skogen. En förhoppning om nya försörjningskällor som kan uttryckas, genom att låna

formuleringen från en av informanterna som; med ”något nytt från skogen”. Denna diffusa tanke om en ljusare framtid anknyter till förhållandet att skogen i alla tider varit källan till ett gott liv i Dalby. Tanken rymmer också trådar till det ökade behovet av miljöåtgärder i samhället i stort, eftersom skogen rymmer ekologiska värden. Skogen pekar alltså både bakåt och framåt, och framför allt mot ett hållbart samhälle.

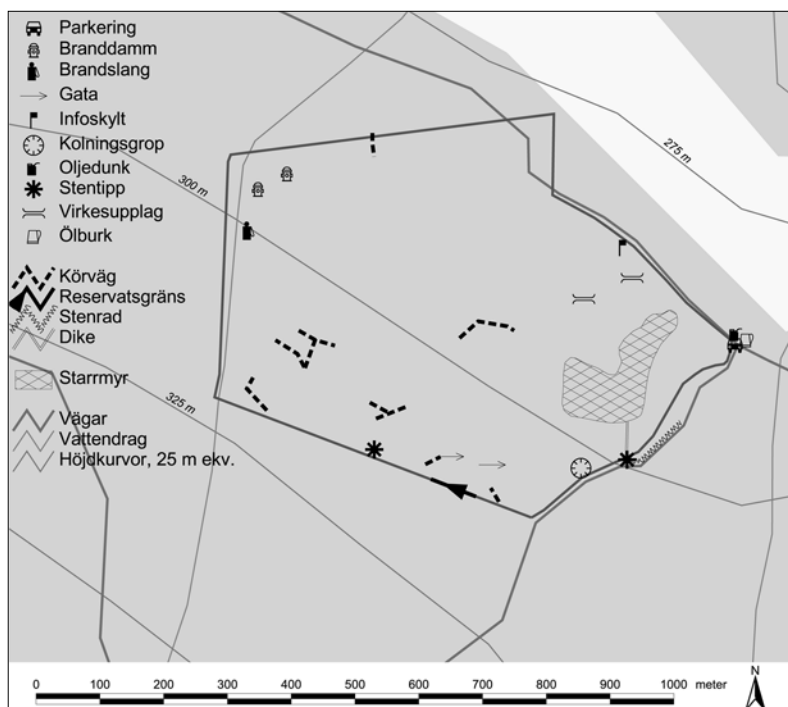
Natur i reservat – exemplet Makkaraberg

Makkaraberg är ett av de runt 40 naturreservaten i Torsby kommun, och ett av de senast tillkomna. Reservatet beskrivs som:

”Lättåtkomligt litet reservat söder om Medskogsån i norra Värmland. Naturskog med äldre lövträd och död ved gynnar många arter som lavar, svampar, insekter och fåglar. Här trivs tretåig hackspett, korallrot, lunglav och trädbrosklav. I reservatets västra del ska växtligheten få utvecklas fritt efter en hyggesbränning år 2001. Området på 35 ha som blev naturreservat 2001 är av riksintresse för naturvärden och ingår i Natura-2000 nätverket. Många speciella växter och djur kan ge dig rika upplevelser och minnen. Var aktsam på din vandring i reservatet så att de kan leva vidare. Bra enskild grusväg leder fram till vändplan och längs med reservatskanten. Lättillgängligt samt bitvis svårtillgängligt (sumpskogen). Värmarkerat reservat som i dagsläget saknar anordningar för besökare.” (Makkareberg Naturreservat i Värmlands län).

Från en synvinkel är detta säkert en adekvat beskrivning. Men det finns några vinklar som saknas, vilka berör lokalens tidigare bruk och värde. Dels var reservatet beläget i ett område i övrigt rikt på blästerplatser och kolningsgropar, vilket föranledde misstanken att kulturvärden borde ha en plats i beskrivningen av reservatet. Dels hade reservatets tillkomst varit omdiskuterad då platsen var känd som en god jaktmark.

Hösten 2007, efter älgjakten, genomfördes en inventering av reservatet för att studera om det fanns lämningar som vittnade om

Figur 18. Inventering av Makkaraberg. Karta: Stefan Nilsson.

mänskligt bruk i äldre tid, och om konflikten mellan jaktintressen och naturvård var synbar i landskapet.

Tämligen omgående påträffades en kolningsgrop innanför reservatsgränsen, vilket visade att det omgivande fornlämningskomplexet för blåsterjärnframställning med kolningsgropar och järnframställningsplatser sträckte sig in också i naturreservatet. Också sumpskogen, det huvudsakliga skälet till reservatsbildningen, var intressant. Sumpskogens karaktär, med riklig starrväxt, indikerade att det i själva verket var fråga om en gammal myrslog, och inte en ”naturlig” våtmark. En tolkning som understryktes av myrens belägenhet i utkanten av blåsterjärnframställningskomplexet. Erfarenheterna från andra studier i Dalby visar nämligen att myrarna användes antingen för myrmalmstäkt eller för myrslåtter (Emanuelsson et al. 2003).

Figur 19. Makkaraberg, sumpskog eller myrslog?
Foto: Eva Svensson.

Figur 20. Naturförbättring genom hyggesbränning, Makkaraberg.
Foto: Eva Svensson.

Figur 21. Kolningsgrop i naturreservatet Makkaraberg.
Foto: Eva Svensson.

En mer korrekt historia om Makkaraberg borde inkludera det kulturhistoriska bruket, vilket antagligen kan bidra med förklaringar till platsens biologiska värden. Kanske skulle man välja att sköta Makkarabergs naturvärden på annat sätt än genom fri utveckling efter hyggesbränning om man tog hänsyn till förhållandet att området under äldre tid skattats på ved till kolning för blästerjärnsproduktion, att man slagit och förmodligen dämt eller översilat "sumpskogen" med jämna mellanrum för att gynna fräkenväxterna, och att det högst sannolikt har betat getter och kor i skogen.

Frågan om det fanns synbara spår efter en eventuell konflikt mellan institutionell naturvård och lokala jaktintressen i landskapet, kunde besvaras med "nej". Åtminstone så länge man höll sig innanför reservatsgränsen. Området innanför reservatsgränsen föreföll i det närmaste städat, ett intryck som understryktes av hyggesbränningen. De spår som fanns efter mänsklig närvaro i sen tid härrörde alla från skapandet av reservatet; branddammor och brandslangor använda vid hyggesbränningen, körvägar för utkörande av olika faciliteter för reservatsskötsel, högar med bräder avsedda att läggas ut som vandringsleder och stentippar efter röjning av vägar. Alldeles utanför reservatsgränsen kunde man emellertid hitta en ölburk och en oljedunk, ungefär som man brukar göra i "vanlig" skog. Intrycket var att reservatsgränsen var mer än en samling små blå skyltar, det var en verklig gräns innanför vilken folk inte längre trädde då de var ute skogen på vardagligt sätt.

Konsumera natur

En intervjuad turistentreprenör hävdade att naturturism var bland de enklaste företagsidéer att realisera. Allt som behövs är ett paket varm korv och en skog där man kan göra upp eld och grilla korven. Yttrandet är, vilket den intervjuade var väl medveten om, både sant och falskt. Det finns former av naturturism som kan drivas utan investeringar i anläggningar och infrastruktur, även om vissa verksamheter i naturen kan kräva det. Men, enligt den svenska Allemansrätten, är naturen också gratis att avnjuta för den som vill. Det krävs alltså något mer för att göra naturen till en vara, och en

Figur 22. Spår av mänskligt varande utanför Makkarabergs reservatsgräns.
Foto: Eva Svensson.

källa till försörjning. Att ta med en grupp turister ut i skogen och grilla korv är ett sätt, men inte ett särskilt lukrativt sätt.

Att organisera naturvandringar framstår som en annan möjlighet, som med fördel kan kombineras med korvgrillning. Naturvandring är ett enkelt koncept, som vänder sig både till besökande turister från när och fjärran och till lokalt boende. Därför har många projekt som startats för att främja turism fokuserat på skapande av vandringsleder. Vandringsleder har också röjts i regi av kommuner och myndigheter som Skogsstyrelsen. Själva röjningsarbetet har i många fall kunnat genomföras med hjälp av arbetsmarknadsåtgärder. Samma möjligheter står inte till buds för underhållet av vandringslederna och faciliteter som utedass, och många vandringsleder förfaller därför. Inte heller genererar vandringslederna i sig inkomster, eftersom vem som helst kan vandra längs leden utan att betala. De många vandringslederna utgör därmed ett gratis alternativ till de ledarledda, och prislappssatta, vandringar som vissa naturturismentreprenörer velat sjösätta. Trots detta ser turistentreprenörer i området positivt på vandringsleder,

även om de inte riktigt vet hur man skall nyttja dem i sin verksamhet.

Markägare är, däremot, inte alltid positiva till vandringsleder, eftersom det är fråga om ett mer permanent intrång på deras marker. Man kan också känna en viss osäkerhet om vilka konsekvenser vandringslederna för med sig. Kanske de vandrande gör upp eld som de inte kan hantera, kanske slänger de skräp. Mot dessa osäkerhetskänslor står en vilja att bjuda in, och en stolthet över sina marker. Då vandringslederna ofta an knyter till befintliga stigar, förmedlar lederna också en känsla av kontinuitet och gör att vissa stigar får en större chans att överleva i tider då stigarnas infrastrukturella betydelse sjunkit och växer igen till följd av brist på användning. Stigar har en positiv klang hos människor, och det finns en sorg över deras försvinnande genom igenväxning och sönderkörning i samband med det mekaniserade skogsbruket. Gärna ser man att betydelsefulla stigar lever vidare.

Men det är inte bara genom att organisera naturvandringar som naturturistentreprenörer kan tjäna sitt uppehälle. Gratisalternativen är för många, och det är svårt att ta betalt för all den tid man är ute med turisterna. Istället är det kringverksamhet som boende, aktiviteter som involverar möten med djur och äventyrsarrangemang som ger möjligheterna till att tjäna sitt uppehälle.

I norra Värmland kan man till exempel bygga och åka flotte nedför Klarälven (*Vildmark Värmland*), delta i bäversafari och klättra uppför branta klippor. Aktiviteter som kräver en omfattande logistik, inklusive kontakter med och tillstånd från markägare. Särskilt för bäversafarin kan det vara fråga om konfliktfyllda kontakter. Många markägare vill spränga bort bäverdammarna för att undvika lokala översvämningar, medan turistentreprenörerna värnar om dammarna för att kunna garantera sina kunder närkontakt med bäver.

Men även dessa äventyrsinslag i den småskaliga naturturismen har haft svårt att vinna ekonomisk bärkraft. Aktiviteterna är tids- och personalkrävande, och det är svårt att hålla ett prisläge som motsvarar investerad tid översatt i svenska lönekostnader. Att arbeta dygnet runt och ändå knappt få verksamheten att gå runt

framstår som en realitet för många i branschen. Den stora arbetsinsatsen medför också att det är svårt att få tid över till viktiga investeringar som marknadsföring och utvecklande av nya aktiviteter som skulle ge de små företagen större växtkraft.

Vid sidan av safaris dyker därför andra möjligheter till närkontakt med vilda djur upp i form av fiske och uthyrning av jakträtt. Medan fiske som turismaktivitet har gamla rötter hör jakt till nyheterna. Att jakt inte varit förbehållen de lokalt boende är inte någon nyhet, eftersom skogsbolag och andra länge praktiserat jakt med inbjudna gäster. Jakträtt är också ett viktigt skäl till köp av skog för en del intressenter bosatta utanför området. Men uthyrning av jakträtt skapar en annan sorts instabilitet, eftersom man kan förvänta sig ständigt nya utövare besittande olika grad av skicklighet på området.

I det här sammanhanget bör man hålla jaktens betydelse i lokalsamhället i minnet, och då särskilt älgjakten. Under den första älgjaksveckan är det mesta stängt i Dalby, till och med skolorna. Människor förväntas helt enkelt vara engagerade i jakten på ett

Figur 23. Jakt som naturturism. Foto: Eva Svensson.

eller annat sätt. Särskilt älgjakten utgör den sociala träffpunkten framför andra i lokalsamhället, och den första älgjaksveckan har karaktär av fest över sig. Under älgjakten, men också under övriga delar av året, fungerar jaktlagen som sociala nätverk som går på tvärs med andra nätverk i samhället eftersom människor med olika arbeten och utbildningar, politisk och religiös hemvist och intressen ingår i jaktlagen. Inom jaktlagen ges möjligheter till en rad informella kontakter inkluderande politiska förhandlingar, anställningsintervjuer, projektutveckling med mera. Resultatet av jakten, älgköttet, ingår i nätverksskapande som en viktig del i ett gåvosystem, vilket också inkluderar anknytning till externa aktörer. Ett uppskattat föredrag om lokala fornlämningar kan mycket väl resultera i en älgstek, som ett sätt att skapa ett starkare band mellan arkeologen och bygden.

Huruvida utsättning av jakträtt för konsumtion av utomstående kommer att påverka jaktens sociala betydelse återstår att se. En förändring behöver inte heller vara negativ, för det är möjligt att större nätverk av betydelse för framtiden skapas. Men idag finns en tveksamhet till uthyrning av jakträtt, och fenomenet ses inte med blida ögon av alla lokalt boende. Det finns en rädsla för att det kan bli fråga om intrång i en betydelsefull ritual av lokal betydelse, och att något man värnar om skall förändras på ett oönskat sätt.

Strengsforsen – från politisk aktion till konsumtion

Ett bra exempel på naturens skiftande betydelse under modern tid är Strengsforsen (Ibsen in print). Under 1950- och 1960-talen byggdes många svenska älvar ut för att försörja det framväxande folkhemmet med elektricitet. Norra Värmland var inget undantag, och liksom i många andra glesbebyggda områden i Sverige bidrog vattenkraftsutbyggnaden till lokalsamhällets tillväxt. 1962 stod Höljes-dammen färdig, och samma år invigdes traktens största skola, Kvistbergsskolan i Sysseleback. Vattenkraftsutbyggnaden gav också avtryck i den lokala arkitekturen, eftersom många i trakten lät uppföra nya hus under de aktuella åren.

På 1970-talet lades fram förslag om att bygga ut även Strengsforsen söder om Höljes-dammen. Vid denna tid var arbetslösheten

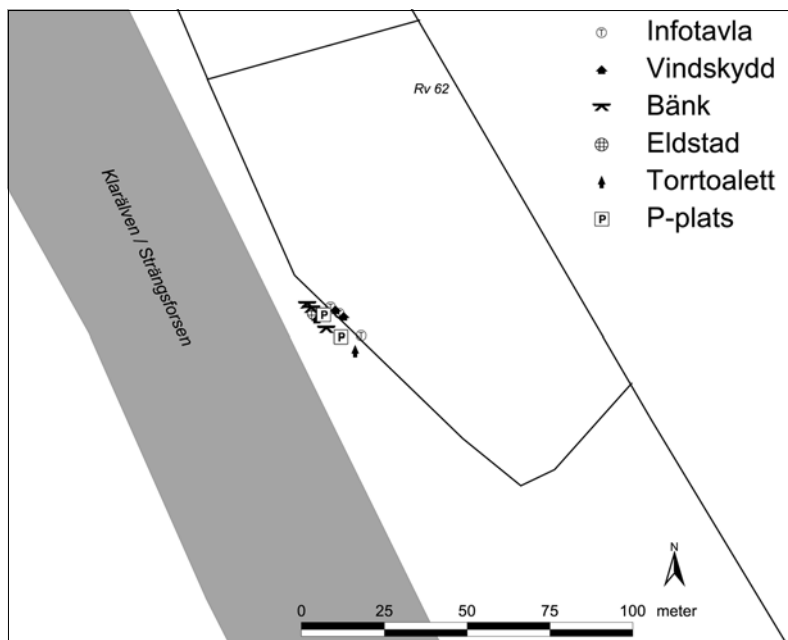

Figur 24. Älgjaktstorn, ett vanligt förekommande inslag i de nordvärmländska skogarna. Foto: Eva Svensson.

Figur 25. Strengsforsen i "vilt" tillstånd. Foto: Eva Svensson.

Figur 26. Karta över bekvämligheter för konsumtion av "vild" natur, rastplats vid Strängsforsen. Karta: Stefan Nilsson.

hög, och behovet av arbetstillfällen stort. Många aktörer, inklusive fackföreningarna, var därför för en utbyggnad av Strengsforsen. Men förslaget stötte också på motstånd, för till skillnad från när Höljes-dammen byggdes hade miljö-frågorna blivit politiskt betydelsefulla vid denna tid.

Motståndet mot en utbyggnad av Strengsforsen organiserades lokalt i en arbetsgrupp vid namn Rädda Klarälven, som bestod av både ”hemfolk” och inflyttade miljö-aktivister. Rädda Klarälven fick också med sig den miljöintresserade landshövdingen i Värmland, Rolf Edberg, och naturvårdare som särskilt ville värna om laxen. Det organiserade motståndet mot utbyggnaden av Strengsforsen, och en rädsla för en utveckling liknande den samtida konflikten kring utbyggnad av Alta-älven i Norge, bidrog till beslutet att inte bygga ut Strengsforsen.

Idag flyter Strengsforsen fritt, men inte oexploaterat. Istället för till vattenkraft brukas den vilda älven för naturkonsumtion. I anslutning till forsén har på ena sidan ett fiskecenter anlagts, och på den andra en rastplats som bland annat används av äventyrliga

Figur 27. Rastplats vid Strengsforsen. Foto: Stefan Nilsson.

turister som färdas nedför forsen i gummiflotte eller till och med kanot. Att färdas nedför forsen i egen farkost är gratis, men ibland tar naturen tribut, för olyckor – ibland med dödlig utgång – är relativt vanliga.

Lokal historia och kulturarv

I Torsby kommun finns ett av Värmlands två kulturresevat, finngården Juhola. Symptomatiskt nog har kulturmiljövården valt att satsa på det exotiska i form av de svedjebrukande skogsfinnar som invandrade till norra Värmland under 1600-talet. Tankeväckande är också att den vackraste och mest välbevarade finngården, Ritamäkki, redan var ”upptagen”, eftersom den sedan tidigare var naturreservat.

Trots att berättelserna om natur, med inslag av exotiska skogsfinnar, dominerar synen på Dalby, är området ett av Sveriges fornlämningstätaste områden. Genom Riksantikvarieämbetets fornminnesinventeringar 1969 och 1990 och det efterföljande Skog & Historia har tusentals lämningar från olika tider registrerats, allt från stenåldersboplatser till sentida skogsarbetarkojor. Ungefär 700 fångstgropar för älg, 80 platser för framställning av blåsterjärn, drygt 1300 kolningsgropar, ca 150 sätrar, några tjärframställningsplatser, ett par täljstensbrott, någon mogruva och en ålderdomlig hammarsmedja ingår i en lång kulturhistoria om människors relation till och bruk av skogen, eller utmarken som markslaget benämndes i det förindustriella jordbrukssamhället. Till detta förindustriella komplex hör också myrslogar och skogsbyte, aktiviteter som främst är synliga som biologiskt kulturarv och i pollendiagram. Därutöver finns andra, framför allt yngre, lämningar såsom torplämningar, kolbottnar och andra lämningar efter industriell verksamhet och skogsbruk (här avses socknarna Dalby, Norra och Södra Finnskoga. Siffrorna enligt Svensson, E. 1998, något fler lämningar har påträffats efter denna studie).

Ett antal fångstgropar, järnframställningsplatser och kolningsgropar har undersökts och daterats i Dalby. Dessa undersökningar visar att fångstgropar var i bruk från sen stenålder in i

Figur 28. Lämningar efter medeltida blästbruk under utgrävning.
Foto: Eva Svensson.

Figur 29. Vikingatida–tidigmedeltida hallbyggnad under utgrävning, Skinnerud.
Foto: Eva Svensson.

Figur 30. Myrslog, ett biologiskt kulturarv. Foto: Eva Svensson.

tidig modern tid, men att det stora flertalet gropar anlagts under perioden sent 800-tal – tidigt 1200-tal. Framställningar av blästerjärn och bruk av kolningsgropar förfaller ha startat i området under mellersta järnålder och upphört under 1600-talet. Den största produktionen, såväl utifrån antalet daterade lämningar som anläggningarnas storlek, ägde rum under 900–1100-talen, med en abrupt produktionsminskning runt 1200 AD (fig. 30).

Fyra sätrar har undersökts och daterats framför allt med hjälp av pollenanalyser. Resultaten visar att säterbruket i området startade under mellersta och yngre järnålder, närmare bestämt under perioden 600–900-tal. Under senmedeltid och tidigmodern tid, 1400–1600-talen, intensifierades bruket av sätrar, då boskaps-skötseln blev ett mer betydelsefullt inslag i den lokala ekonomin. Under 1800-talet kulminerade säterbruket, för att klinga av och i stort sett upphöra under första delen av 1900-talet, med undantag för en kort period av återbruk under 2:a världskriget. Idag finns endast enstaka sätrar i bruk, och den ekonomi som kopplas till sätrarna handlar framför allt om turism och naturvård (Emanuelsson et al. 2003).

Även skogsbete och myrslätter, på utmarkerna till hemmanet Backa, har undersökts med pollenanalyser. Analyserna visade att skogsbete, och dessutom sädesodling på gödslade åkrar, har bedrivits på de skogliga utmarkerna från mellersta järnålder in i modern tid. Myrslätter verkar inte ha praktiserats förrän under medeltid och framåt i tid. Under senmedeltid och tidig modern tid intensifierades utmarksodling, skogsbete och myrslätter i analogi med utvecklingen av säterdriften i området.

Sammantaget visar fornlämningar och pollenanalyser att människor hade haft en intensiv relation till skogen under äldre tider. Men nyttjandet av skogens många olika resurser förändrades över tid både avseende former för nyttjande och intensitet. Under vikingatid och tidig medeltid, ungefär 900–1200, låg människornas fokus på produktion av blästerjärn och fångst av älg. Med största sannolikhet sålde bönderna produkter som järn, älghorn, hudar och skinn på en marknad utanför lokalsamhället. Men runt

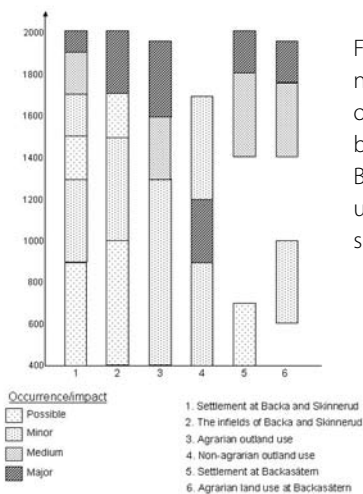
Figur 31. Ransbysäter, en återuppbyggd säter med rötter i vikingatid.
Foto: Eva Svensson.

1200–1250 vek marknaden för dessa produkter, och bönderna i Dalby blev tvungna att ställa om sin produktion för att överleva.

Det intensiva bruket av skogens resurser var också synbart i den arkeologiska undersökningen av en ödegård, Skinnerud, bebodd under perioden 900–1250. Utgrävningarna av Skinnerud visade att människorna hade varit involverade i järnproduktion och hud-/skinnhantering, och att dessa verksamheter bedrivits i sådan skala att det varit fråga om produktion för avsalu. I fyndmaterialet från gården fanns också importerade föremål vittnande om inbyggarnas rika kontakter med omvärlden, och att man hade konsumerat med stil. Då marknaden vek för järn, skinn, hudar och horn förlorade Skinnerud sin försörjning, och gården ödelades.

Den lokala ekonomin ställdes alltmer om mot agrar produktion i form av sädesodling och boskapsskötsel, framför allt från senmedeltid och framåt. En omställning som märktes i det intensifierade bruket av sätrar och skogsbete, sädesodling på utmarken och myrslätter. Under 1600-talet och framåt kom boskapsskötseln att bli grunden för en ny produktion för avsalu genom oxdrifter till Bergslagen. Det anlades också ett par hammarsmedjor i norra

Figur 32. Sammanställning av dateringar av olika näringsfång och bebyggelse, hemmanet Backas inägor och utmark. Efter Emanuelsson et al. 2003, fig. 50.

Värmland, men dessa var ganska små och inte heller särskilt långlivade (Furuskog 1924).

Under sent 1600-tal introducerades också skogsbruket, avsalu av träd, och så småningom också flottning och viss sågverksindustri. Skogsbruket växte under de följande århundradena och kom att präglade det Nordvärmland vi känner idag.

Det svåra kulturarvet

De olika inventerings- och forskningsprojekt som låg bakom ”upptäckten” av den ovan beskrivna lokala historien fick stor, och positiv, uppmärksamhet i Dalby. De inblandade arkeologerna gav många, och välbesökta, föreläsningar där den nya berättelsen presenterades. Och berättelsen tålde att berättas om och om igen, även när inga nya resultat förelåg. Nyhetens behag ersattes succesivt av igenkännandets trygghet.

För de flesta människor var historien om det dynamiska förflutna en nyhet, för tidigare hade historia i bygden oftast handlat om de skogsfinnar som flyttade in på skogarna väster om Klarälven under 1600-talet (Bladh 1995). Det var också skogsfinnarnas kul-

turarv som dittills rönt de antikvariska myndigheternas uppmärksamhet och intresse. Till följd av skogsfinnarnas framträdande plats i den officiella lokalhistorien hade även andra lämningar i skogarna, undantaget sätrarna, associerats med finnarna.

Fångstgropar, järnframställningsplatser och kolningsgropar var alltså kända företeelser, men folk förvånades över att dessa lämningar kvalificerade som fornlämningar och över deras ålder och betydelse. Den historia som lämningarna kunde berätta uppfattades som både spännande och stärkande, för den gav bygden en ny ålder och betydelse. Även de till området inflyttade vinnlade sig om att inhämta information om den lokala historien. Men den nya uppmärksamheten innebar inte att människor började besöka fornlämningar på skogen i någon större utsträckning. För dessa framstod fortfarande bara som gropar och högar med slagg. Det var historien man ville höra om och om igen.

Påtagligt vid flera intervjutillfällen var att de intervjuade ställde en mängd frågor om olika kulturlämningar och om de olika utgrävningarna som företagits i bygden. Man hade fått viss information vid tidigare tillfällen, men ville passa på att få reda på mer och räta ut en del frågetecken. De olika frågorna visade också hur föränderliga lokala berättelser om arkeologiska utgrävningsresultat var, och hur de kunde skilja sig från vad vi arkeologer hade kommunicerat vid olika föredrag och visningar. Påtagligt var att det antikvariska kulturarvet i form av fasta fornlämningar såsom kolningsgropar, fångstgropar och järnframställningsplatser uppfattas som svårtillgängligt, och som en arena för experter eller möjligen tillresande besökare. Visst kunde det hända att man tittade till om man råkade gå förbi dylika platser i skogen, men lämningarna utgjorde inte besöksmål i sig. För att besöka fornlämningar krävs yttre incitament såsom information, skyltning eller liknande. Utan information, en berättelse, är dessa lämningar inget annat än en grop i marken eller en diffus hög med slagg (jfr Nilsson 2007, IV:19).

Lämningar efter gamla bosättningar intresserar mer, eftersom de ger associationer till liv och människor och är därmed lättare att förstå. Arkeologiskt utgrävda bosättningar som den övergivna

Figur 33. Lämningar efter en rökstuga från sent 1600-tal, Gammelvallen i Södra Finnskoga. Foto: Eva Svensson.

finngården Gammelvallen från 1600-tal och ödegården Skinnerud från tidig medeltid har uppmärksammats och utgjort besöksmål i sig. Det är också tydligt att berättelser om utgrävningarna av dessa gamla gårdar har cirkulerat i bygden, och att människor har tagit dem till sig. Det förekom också att tidningsurklipp behandlande de arkeologiska undersökningarna hade sparats i familjealbumen.

Men även om man värnar om sitt lokala kulturarv har man svårt att se det som en samhällelig resurs. Visst är det betydelsefullt att bevara kulturarvet, även om det ibland kunde ställa till problem för skogsbruket, men få trodde att det egentligen kunde användas till något. Kulturarvet uppfattas som svårtillgängligt, svårbegripligt och svårhanterligt utan vägledning från experter. Turism lyftes fram som ett möjligt användningsområde, men det poängterades att i så fall behövs något mer än bara de olika lämningarna i skogen. Dessa uppfattas som mycket blygsamma och föga intressväckande i sig, särskilt vid jämförelse med de sevärdheter man besöker på semester i andra länder. Uppenbarligen gjordes skillnad mellan sevärdhet och kulturarv, även om gränsen var obestämd. För att lyckas göra det lokala kulturarvet användbart för turism behöver det omvandlas till sevärdheter, något man har lyckats med i andra länder.

Det höjdes också en enstaka röst för att det fanns en risk med att framhäva människors historiska bruk av skogen, eftersom detta kunde användas för att legitimera skogsbruk och annan naturdestruktiv verksamhet.

Producera kulturarv

Även om det lokala kulturarvet är uppskattat, tror varken de lokalt boende eller politiska makthavare att det duger som turistattraktion i sin "naturliga" form. Uppfattningen är snarast att kulturarvet måste förbättras, eller till och med uppfinnas, för att dra till sig besökare. Denna uppfattning är inte unik för det nordvärmländska kulturarvet, utan verkar gälla på de flesta platser där man vill bygga upplevelseindustri kring kulturarv. Därför har omfattande åtgärder för att förbättra och bygga upp kulturattraktioner iscensatts i stor

Figur 34. Stekning av kolbullar, en omtyckt verksamhet bland kulturarvsturister i norra Värmland. Foto: Eva Svensson.

omfattning. Vikingahallar, stenåldersbyar, skogsarbetarkojor och små museer har vuxit upp som svampar ur jorden framför allt efter Sveriges inträde i Europeiska Unionen 1995 (jfr Petersson 2003).

Förutom skapandet av olika byggnader med anknytning till ett reellt eller diktat kulturarv, har det satsats på en rad olika aktiviteter av förmodat traditionellt ursprung. I skogsbygderna får man bland annat möta skogsarbetare, kulande säterjantor och kolbullar. Särskilt tillagning av kolbullar är en populär aktivitet, presenterad som traditionell skogsarbetarmat. Ironiskt nog var kolbullarna under sin storhetstid en global produkt bestående av mjöl och fläsk från Amerika (Johansson 1994, s. 83).

Bidrag för kulturturistiska byggnationer och investeringar är relativt lätta att erhålla, däremot är det betydligt svårare att få ekonomisk lönsamhet i, eller EU-medel till drift och underhåll av de uppbyggda anläggningarna. De kulturturistiska satsningarna blir sällan några kassakor, och besvikelsen över de uteblivna ekonomiska framgångarna är ofta stor såväl hos de politiska makthavare som hjälpt till att ordna EU-bidragen som hos de hårt arbetande

grupperna bakom de olika skapelserna. Många nyuppförda anläggningar och andra satsningar går därför en osäker framtid till mötes. Det är framför allt tack vare eldsjälar, lokala gruppers frivilligsatser och arbetsmarknadsåtgärder som verksamheten har kunnat hållas igång.

Den dagliga kampen att driva de kulturturistiska verksamheterna vinner sällan erkännande från vare sig politiska makthavare eller från kulturarvsaktörer med övergripande ansvar. Så snart den aktuella byggnaden eller anläggningen står färdig anses investeringsfasen och stödbehovet vara över, och kvar med ansvaret står de olika grupper och ideella föreningar som skall driva verksamheten. Vid ett nätverksmöte för museer i Värmland (2007-10-02) förklarade dåvarande chefen för det skattefinansierade länsmuseumet Värmlands Museum att frågor om finansiering och finansiella problem *inte* fick diskuteras på dylika nätverksmöten. Dessa möten skulle handla om museipedagogik och liknande frågor. Ett ställningstagande som lämnade representanterna för de små lokala, nyskapade museerna runt om i länet tysta, eftersom finansieringsfrågan var det man hade behov av att diskutera. Eller, som en av de deltagande muttrade: ”jag skulle gärna diskutera barnpedagogik, men först måste jag veta att det finns någon som kan hålla dörren öppen, och att vi kan betala el-räkningarna”.

Svenskt utmarksmuseum och Ransbysättern

Norra Värmlands största kulturturistiska skapelse Svenskt Utmarksmuseum med den tillhörande Ransbysättern används här för att på ett närmare sätt belysa på hur kulturarvsproduktion i skoglig glesbygd kan gestalta sig (*Utmarksmuseet*). Utmarksmuseet skapades under tidigt 1990-tal av en ideell sammanslutning eldsjälar, de flesta inflyttade under gröna vågen eller senare. Idén fick de aktiva bland annat från den nyligen genomförda fornminnesinventeringen, och insikten att Dalby var ett av Sveriges fornlämningstaste områden. Därför var samarbete med arkeologer en viktig bit i satsningen, men det var hela tiden några av föreningens eldsjälar som bestämde verksamhetens inriktning. Redan från början hade den förening som bildades för att driva museet dubbla ambitioner.

Figur 35. Utgrävd och "rekonstruerad" fångstgrop vid Svenskt utmarksmuseum.
Foto: Eva Svensson.

Dels ville man verka för att den lokala befolkningen skulle få ökad kunskap om och tillgång till sin historia, dels ville man skapa ekonomiskt bärkraftiga kulturverksamheter som skulle ge arbetstillfällen i bygden. En förhoppning var också att Utmarksmuséet skulle kunna fungera som mötesplats för människor, lokalt näringsliv, organisationer och andra samhällsaktörer, och därmed bli en arena för lokal utveckling.

Från början kallades museet Nordvärmlands Jakt- och Fiskemuseum och huserade i en hyrd lokal i Branäs, men tämligen omgående började föreningen prospektera för ett nybygge i Ransby. Ironiskt nog höll en fångstgrop för älg på att stryka med vid nybygget, men istället grävdes den ut, daterades och rekonstruerades för att bli en del av museet. Det ursprungliga Jakt- och Fiskemuséet anlades intill Dalby Hembygdsgård, och platsen kom så småningom att bli känd som Ransby kulturby då ytterligare en organisation, Kulturkoppra, etablerade sig i samma område (*Ransby kulturby*). Den första museibygnaden rymde två rum, varav ett var utställningslokal och ett tjänade som kontor och butik. Utställningen fokuserade på norra Värmlands historia och särskilt det mänskliga nyttjandet av skogen. Viktiga punkter i utställningen var bilder och material från olika arkeologiska utgrävningar i trakten som utförts under 1990-talet.

Ganska snart kom emellertid ett annat projekt att dominera och prägla muséets verksamhet, nämligen pilgrimstapeten (Svens-

Figur 36. Detalj av Pilgrimstapeten. Foto: Svenskt utmarksmuseum.

son 1997). Pilgrimstapeten är en 40 meter lång bonad broderad med ullgarn på linneväv av tio kvinnor som arbetsmarknadsåtgärd under åren 1995–1997. Tapeten skildrar olika platser och händelser utspelade längs den förmodade pilgrimsleden från Hammarö i södra Värmland till Trondheim i Norge, med motiv hämtade ur både historia och nutid. Inspirationen till projektet fick tapetens upphovsman Gunnar Svensson från den franska Bayeux-tapeten från 1000-talet. Ursprungligen var tanken att Pilgrimstapeten skulle skänkas till Trondheim i samband med stadens 1000-års jubileum, men till följd av den uppmärksamhet tapeten rönste insåg man på Utmarksmuséet att man hade skapat en sevärdhet värd att behålla. Istället uppfördes en särskild byggnad, Pilgrimshärbärgen, i Ransby kulturby där tapeten nu hänger. Pilgrimstapeten har begåvats av Vägverket med en sevärdhetskringla, vilket är tämligen unikt i trakten. Dessutom är tapeten med jämna mellanrum utställd på andra platser både i Sverige och i andra länder.

Ganska snart stod det också klart att den första museibygggnaden inte räckte till för de många projekt och idéer föreningen ville förverkliga. Därför gjordes en stor satsning på en större museibygggnad, Gästehuset. Medan den första byggnaden fick hysa basutställningen och en filmsal, placerades café, som kunde göras om till föreläsningssal, tillfälliga utställningar, museibutik och kontorslokaler i den nya byggnaden.

Förutom basutställning och tillfälliga utställningar har Utmarksmuséet satsat på lite olika aktiviteter, till exempel berättarkvällar, föredrag, poesi- och litteraturevenemang, försbåtsrodd och en musikfestival, Utmarksmusiken. Tillsammans med de övriga aktörerna i Ransby kulturby, Kulturkoppra och Dalby Hembygdsförening, anordnar man en julmarknad och en sommarmarknad till vilken man försöker samla traktens företag och organisationer för olika verksamheter och försäljning.

Utmarksmuséet avsåg att förkroppsliga historien i utmarken, och i entrén till den äldsta museibygnaden kunde man läsa att det verkliga museet var skogen runt omkring. Föreningen satsade också tidigt på att finnas ute i skogen. Platsen man valde att satsa på var den ödelagda och i stort sett igenväxta Ransbysättern belägen i skogen på östra sidan Klarälven någon mil från museet. Genom området gick en vandringsled, och på sätern fanns en kvarstående byggnad som användes för övernattninng. Ransbysättern hörde till de sätrar som undersökts vetenskapligt genom kartering, pollenanalys och senare genomfördes också mindre utgrävningar på platsen. Undersökningarna visade att Ransbysättern hade åtminstone en tusenårig historia, vilket av Utmarksmuséet bedömdes vara en stor tillgång ur ett autenticitetsperspektiv.

Iordningställandet av Ransbysättern inleddes med att man brände av skogen på det område man hade fått tillåtelse att använda, och lite till. Förhoppningen var att brandröjning kombinerat med efterföljande bete skulle väcka liv i den blomsterflora som tidigare fanns på sätrarna. Efter brandröjningen vidtog byggande av hus, gårdsgårdar och andra faciliteter. Vid iordningställandet av Ransbysättern var autenticitet inte någon vägledande princip, även om man strävade efter att de hus som byggdes skulle vara av den karaktär som var känd från de historiska sätrarna i trakten. Platsens historia var en sak, hur man skulle sköta den praktiskt var en annan. Till exempel kunde man inte hålla de djur man lånade in för sommarsäsongen ute på skogs-bete, utan dessa fick hållas på de brandröjda ytorna innanför gårdsgårdarna. En annan egenhet är att man vissa år möts av en manlig säterkulla i 70-års åldern istället för unga kvinnor.

Figur 37. Sommarmarknad vid Ransby kulturby. Foto: Eva Svensson.

Figur 38. Klappvänliga getter vilar ut framför säterstugan/caféet på Ransbysättern. Foto: Stefan Nilsson.

På Ransbysättern får barn möjlighet att träffa och klappa djur som getter, får, kor och hästar. Ibland finns det också möjligheter till ridning. Man kan också fika, göra kolbullar, köpa grillkol producerad i säterns egen mila och köpa ost, som inte är tillverkad på Ransbysättern eftersom gällande krav på hygien inte kan uppfyllas. En gång om året arrangeras också en mindre musikfestival, Utmarksmusiken, som drar såväl folkmusiker som magdansöser. På Ransbysättern finns också tre stugor som fungerar som vandrarhem.

Uppbyggnaden av Svenskt Utmarksmuseum har i stor utsträckning finansierats genom EU-bidrag, arbetsmarknadsåtgärder och frivilligt engagemang. Dåvarande Nordvärmlands Jakt- och Fiskemuseum var tidigt ute i jakten på bidrag från Europeiska Unionen, och föreningen var förhållandevis framgångsrik. Kulturavsproduktion för besöksnäring var en angelägen verksamhet för de aktuella strukturfonderna, vilka skulle fungera som stöd för skogliga glesbygders omställning från produktion till upplevelseindustri. Men den första glädjen över att beviljas stora anslag från EU förbyttes snart till en problemfylld vardag. Vissa förningar om problemen med att förvalta EU-medel hade kunnat anas vid ansökningsförfarandet som uppfattades som svärgenomskådligt. Men det stora problemet var att EU medel betalades ut i efter-skott, alltså den ideella organisationen Nordvärmlands Jakt- och Fiskemuseum förutsattes lägga ut alla pengar innan man, efter långdragen handläggning, fick ersättning. För en ideell organisation utan egna ekonomiska medel kom verkligheten att handla om banklån och räntor som inte täcktes av EU-bidragen.

Ekonomi har hela tiden varit en stöttesten för Svenskt Utmarksmuseum. Intäkter från de blygsamma medlemsavgifterna erlagda av de cirka 300 medlemmarna och besöksinträden räcker inte långt. Detta trots att besöksiffrorna periodvis är ganska höga. Torsby kommun har under åren också bidragit med visst driftstöd, och tack vare arbetsmarknadsåtgärder har en del arbetsuppgifter kunnat utföras. Men medel från EU-fonder har hela tiden varit muséets möjlighet till överlevnad, samtidigt som systemet har varit ett svårhanterligt gissel.

Ett annat problem är det bristande intresse de aktiva upplever från den lokala omvärlden. Undantaget julmarknaden och sommarmarknaden, har Utmarksmuséet haft svårt att engagera lokalbefolkningen på bred front. De olika evenemangen drar bara ett smalt segment människor, oftast inflyttade, och de eldsjälarna som driver museet känner sig smått isolerade i bygden. Men Utmarksmuséet är uppskattat och ses som en lokal tillgång, även av människor som inte besöker museet. Att det finns ger en känsla av stolthet och av att ta en plats i den globala världens kulturutbud. Däremot kan vissa av de aktiviteter Svenskt Utmarksmuseum bjuder på, såsom poesievenemang, uppfattas som ”svåra”.

Svenskt Utmarksmuseum är en komplex skapelse, som vuxit upp under ett decennium. Bredden och kvaliteten i verksamheten borde utgöra en god grund för en stabil framtid, men i själva verket går organisationen en osäker framtid till mötes. I och för sig har framtiden alltid varit osäker, också under uppbyggnadsprocessen. Men idag (2009) råder skarpt läge. Eldsjälarna har kommit till åren och börjat tappa kraft och inspiration. Man har byggt färdigt, och går nu in i en förvaltningsfas samtidigt som målet att skapa en ekonomiskt stabil och bärkraftig verksamhet inte verkar realiseras. Det har också visat sig svårt att rekrytera nya aktiva medlemmar, för människor har tröttnat på att arbeta gratis och i motvind. Torsby kommun värnar om Svenskt Utmarksmuseum, men är inte beredd att ta ansvaret att betala för en fast anställd personal som skulle kunna garantera verksamhetens fortskridande. Istället är kommunen behjälplig med ansökningar av olika EU-bidrag, trots att de aktiva inom Svenskt Utmarksmuseum har tröttnat på de stora och svårhanterliga projekten som inte leder fram mot en säker och hållbar framtidsfinansiering.

Genom Svenskt Utmarksmuseum har en rad nya värden skapats i Dalby, värden vars betydelse ännu inte kan utvärderas. Men helt klart är att museet, Ransbysättern, Pilgrimstapeten och forsbåtarna skulle saknas om de försvann, och Dalby skulle bli en fattigare plats. Samtidigt belyser organisationens erfarenheter av att försöka iscensätta kulturarvsproduktion som lokal utveckling, vilka på intet sätt unika, problem och svårigheter att skapa bär-

kraft i verksamheten trots stora investeringar och hårt arbete av engagerade eldsjälur. Framför allt visar Svenskt Utmarksmuseums erfarenheter att det krävs ett permanent institutionellt stöd för att skapa hållbara kulturarvsproduktioner (jfr Ronnby 1995).

Marginalisering – och Empowerment?

Norra Värmland betraktas som ett marginalområde. Med kännedom om den äldre historien om ett dynamiskt lokalsamhälle vars inbyggare agerade på externa marknader står det klart att det har varit fråga om en marginaliseringsprocess. Marginaliseringsprocessen tar troligen sin början med det industriella samhällets intåg och intensifieras i samband med välfärdssamhällets institutionalisering.

I det inledande kapitlet diskuterades mångsyssleri, extraktionsekonomi, natur- och kulturdiskurser samt övergången från produktions- till konsumtionssamhälle som ingredienser av intresse i sammanhanget. Dalby, som under äldre tider präglats av ekonomiska strategier baserade på mångsyssleri, fick svårt att hävda sig i det industriella välfärdssamhället där sysselsättning och trygghet kretsade kring att ha *en* anställning. Det var inte heller särskilt många eller stora industrier som valde att etablera sig i norra Värmland, som istället kom att bli leverantör av råvaror som skog och elektricitet inom ramen för en extraktionsekonomi.

Tillkomsten av det industriella välfärdssamhället var en genomgripande förändring, vilken påverkade också natur och kulturarv, och synen på dessa värden. Inom ramen för det industriella välfärdssamhället spelade natur och kulturarv, eller bilderna av dem, vissa roller i den marginaliseringsprocess som många svenska glesbygder, inklusive norra Värmland, genomgick. Berättelserna, förmedlade både av kulturarvs- och naturvårdande institutioner, om skogliga glesbygder som norra Värmland handlade framför allt om natur, och inte om kulturarv och historia. Den dynamiska historia som förkroppsligades i landskapet överväxtes med vildmark och skyddsvärda arter. Samhällelig kultur, historia och kulturarv associerades istället med det urbana och öppna landskapet i andra

delar av Sverige, eller med det kulturarv som förknippades med de exotiska och annorlunda svedjebrukande skogsfinnarna.

Extraktion av naturresurser, naturvårdens intåg och frånvaron av historia och kultur har spelat en negativ roll för människors självbild och lokal identitet i Dalby. Att inte ingå i den stora historieberättelsen har bidragit till känslor av utanförskap, för trots kännedom om fornlämningar i skogarna saknades kunskap om deras datering, betydelse och sammanhang. För många hade hembygdens historia sedan länge börjat med de invandrande svedjefinnarna på 1600-talet, eller möjligen med säterbruket som man trots etablerades vid samma tid. Med andra ord, det moderna produktionssamhällets natur- och kulturarvskurser bidrog till att skapa uppfattningar om att tillhöra samhällets utkanter.

Det moderna produktionssamhället har övergått i det senmoderna, eller postmoderna, konsumtionssamhället. Konsumtionssamhällets natur- och kulturarvspaket med förenad natur- och kulturmiljövård, medborgardeltagande och bruk av natur- och kulturarvsresurser för lokal utveckling rymmer andra möjligheter än frysta landskap för bevarande av natur, och ouppmärksam historia. Om paketet bidrar till marginalisering eller empowerment kan diskuteras, utifrån erfarenheterna gjorda i norra Värmland.

Hittills är det framför allt bruk av natur- och kulturarvsresurser i form av turismsatsningar som har iscensatts i norra Värmland. Det är också den del av den nya natur- och kulturarvskursen som har intresserat de lokala makthavarna, och som har fått mest stöd. Men många av de lokalt boende i Dalby känner tveksamhet inför turism som näringskälla. Att vara verksam inom turismsektorn rimmar illa med deras sociala och kulturella identitet med arbetsmänniskan som ideal. De som är verksamma inom natur- och kulturarvsturism vittnar också om lönsamhetsproblem, och hur svårt de har att få verksamheten att gå runt. Turism har inte blivit den stora ”arbetsplats” som bygden behövde.

Generellt kan man också varna för ensidig turismsatsning, och då särskilt i bygder som präglats av enstaka stora arbetsgivare. Att ersätta en ensidig näring med en annan, särskilt om den genererar få arbetstillfällen är inte lämpligt. Faktum är att turism fungerar

bäst om det kombineras med ett diversifierat näringsfång (Blom 2008, särskilt s. 72–73). Turismnäringen i norra Värmland skulle med andra ord må bäst om det gamla mångsysslarsamhället kunde väckas till liv igen.

Man kan också fråga sig om inte den konsumtion av natur och kulturarv, av människors landskap och hembygd, som turism innebär, också rymmer drag av extraktionsekonomi. Det krävs investeringar för att kunna sälja tillgångarna, som inte i första hand är riktade mot de lokalt boende utan till turister som kommer till bygden, njuter av det finns, och försvinner igen. Återigen är det på sin plats att efterlysa en balans, att makthavarna inser vikten av att satsa också på de lokalt boendes behov, så att natur och kulturarv kan bidra till bygdens attraktivitet.

När man lyssnar på människor som bor och verkar i Dalby återkommer ständigt ett önskemål som gäller både natur och kulturarv, nämligen behovet av information och närvarande experter inom dessa områden. Den glädje människor har visat över att ha fått en ny, längre och mer betydelsefull, lokal historia kräver återkommande underhåll för att inte ebba ut. Likaså påtalas att också naturvård, till med naturreservat, blir begripliga om någon kan förklara varför de är värdefulla och skall bevaras. Men det krävs mycket mer än hemsidor, enstaka föredrag och broschyrer.

Det förslag till lösning som brukar föras fram för att förena myndighetsövning och lokalt boendes önskemål och kunskapsbehov är medborgardeltagande. I nästa kapitel skall medborgardeltagande och kulturarv diskuteras utifrån bland annat en konkret fallstudie utförd i Vitsand i Torsby kommun.

Kapitel 3 – Kulturarv, deltagande och ansvarstagande i det gröna folkhemmet

Uttrycket ”Det gröna folkhemmet” myntades av den tidigare svenske statsministern Göran Persson för att markera att det svenska välfärdssamhället behövdes ställas om i ekologiskt mer hållbar riktning. Det gröna folkhemmet var ett svenskt bejakande av ekologisk modernisering, för trots ekologisk omställning krävde folkhemmets fortlevnad tillväxt. I det gröna folkhemmet skulle ekologisk omställning kombineras med företags- och produktutveckling med grön inriktning. Som diskuterats tidigare var bruk av natur och kulturarv för tillväxt och lokal utveckling delar av det gröna folkhemmet. Kopplat till omställningen var också en ökat medborgardeltagande och –ansvarstagande. Fler och fler funktioner skulle skötas av privata aktörer, som företag, ideella organisationer och andra grupper av medborgare. Från ett svenskt perspektiv, med traditioner av en stark samhällssektor, var det fråga om ett omvälvande tankegods.

Inom naturvården har deltagande som strategi fått ett kraftigt uppsving på policy-nivå under de senaste åren, och även inom kulturarvssektorn lyfts medborgare fram som en allt viktigare angelägenhet (t ex Agenda kulturarv – slutrapport, Aronsson 2006, Borgerhoff Mulder & Coppilillo 2005, Eksvärd et al. 2006, Johansen 2002, Naturvårdsverket 2003 och 2008, Svanberg & Wahlgren 2007). Medborgardeltagande möter här väl inarbetade sektorsideologier med fokus på bevarande och autenticitet, och det finns en viss rädsla för vad som händer med skyddsvärda miljöer när medborgare börjar bruka dem. Men det finns också argument för att medborgardeltagande kan bidra till ett förbättrat bevarande. Framför allt artikel 8j i Convention on Biological Diversity, som lyfter fram betydelsen av traditionell kunskap för bevarande (Borgerhoff Mulder & Coppilillo 2005, CBD; 8j, Tunón 2004).

De ”ädla vildarna”, ursprungs- och lokalbefolkning, framställs allt oftare som bärare på kunskap som är bättre lämpad för att ta hand om naturvärden och kulturarv.

Traditionell kunskap är ett svårhanterligt begrepp eftersom det dels kan vara oklart vilka bärarna av traditionell kunskap är, dels kan gränsen mellan traditionell kunskap och pseudovetenskap eller vidskepelse vara otydlig. Toleransen för vad som skall betraktas som traditionell kunskap istället för pseudovetenskap verkar vara betydligt större för ursprungsbefolkningar än för andra. Med tanke på att traditionell kunskap har givits en tyngdpunkt som en motpol till modern, vetenskaplig kunskap, är begreppet av begränsat intresse för ett område som norra Värmland. En bredare förståelse av traditionell kunskap, med större tonvikt på vardagskunskap, öppnar nya möjligheter, eftersom alla människor bär på vardagskunskap i olika former.

Deltagande, ansvarstagande och traditionell kunskap inom naturvård och kulturmiljövård huserar än så länge främst på policy-nivå, och det är en bit kvar till realisering på bred front. För svenskt vidkommande bör det också tilläggas att ansvarstagande i form av privata aktörers övertagande av offentliga funktioner kan vara svår att förena med det svenska välfärdssamhällets kultur och ideologi, med traditioner om det starka samhället. Deltagande, i betydelsen involvering av frivilliga i olika verksamheter, framstår som mer förenligt med den svenska modellen där frivilliga och ideella organisationer sedan länge spelat framträdande roller.

Från amatörarkeologer till medborgare

För deltagande finns äldre rötter inom kulturarvssektorn i de arkeologiska utgrävningar som drivits med hjälp av så kallade amatörarkeologer under de senaste decennierna. Denna verksamhet sågs länge med viss misstänksamhet från antikvariskt och akademiskt håll, då det sattes frågetecken kring resultatens trovärdighet och det misstänktes att ”riktiga” jobb för arkeologer gick förlorade genom amatörernas arbete. I själva verket handlade det i de flesta fall om utgrävningar, ofta i forskningssyfte, som aldrig hade blivit

av om det inte hade funnits människor som varit villiga att ägna sin semester åt ett arkeologiskt intresse.

Idag är amatörarkeologiska projekt en både accepterad och uppskattad verksamhet. Den förändrade inställningen till amatörarkeologi hänger samman med kulturarvssektorns ökade betoning av värdet av medborgardeltagande. Från att ha betraktats med misstänksamhet har amatörarkeologerna ”förvandlats” till medborgare eller intresserad allmänhet, vars deltagande i utgrävningar och annan verksamhet har ett egenvärde.

Arkeologiska projekt involverande amatörer drivs, och har drivits, under varierande former och med olika aktörer involverade. Ofta har en antikvarisk aktör, såsom ett museum, varit ansvarig, ibland i samarbete med exempelvis folkhögskolor. Ibland har amatörarkeologerna fått betala för att få medverka, ibland har det varit kostnadsfritt. Vid vissa grävningar har man prioriterat lokalhistoriskt intresse, och framför allt rekryterat de deltagande amatörerna lokalt. Många gånger har då dessa personer följt utgrävningen under flera säsonger och kanske också hjälpt till med bearbetning av det utgrävda materialet. Men det förekommer också projekt där bara ett intresse för att delta i en utgrävning utgör grunden för deltagande, och amatörerna kan komma tillresande från helt andra delar av landet.

För en vidareutveckling av den arkeologiska verksamheten till användande i lokal utveckling och som källa till empowerment framstår de lokalhistoriskt inriktade, och helst kostnadsfria, projekten som rymmande en större potential. Det förekommer också att dessa faktorer ingår i motivbilden för uppstartande av projekt. Men steget mellan lokalhistorisk utgrävningsverksamhet med lokala amatörer till lokal utveckling och empowerment är inte självklart, vilket nedanstående exempel visar.

Skramle – en retrospektiv betraktelse
av ett amatörarkeologiskt projekt

Projekt Skramle, i Gunnarskog i västra Värmland, pågick under åren 1990–1998 med ett par års efterföljande bearbetning av det utgrävda materialet (Andersson & Svensson 2002). Projektet som

omfattade utgrävningen av en medeltida ödeby, var egentligen ett forskningsprojekt initierat av två doktorander i medeltidsarkeologi, varav jag var den ena. Men då forskningsprojektet saknade ekonomiska medel för att kunna genomföra arkeologiska utgrävningar iscensattes projektet med hjälp av amatörarkeologer från trakten.

Platsen Skramle var till viss del känt hos lokalbefolkningen tack vare en på 1700-talet nedtecknad, eller kanske rent av påhittad, tradition (Fernow 1977, s. 82). Enligt denna tradition hade ödegården, eller ödebyn som det visade sig vara, ödelagts i samband med Digerdöden och aldrig tagits i bruk igen. Men även om många i trakten kände till traditionen om Skramle, var det inte en tradition som engagerade mer än som ett allmänt intresse. Däremot hade den fornminnesinventering som Riksantikvarieämbetet genomförde i området 1989 fungerat som en mobiliserande katalysator för det lokala kulturarvsintresset. Intresset för det förflutna var med andra ord stort när projektet startade, och det var aldrig några problem att engagera lokala amatörer till grävningarna.

Figur 39. Säsongen startar! Förväntningsfull avtorvning av nytt schakt för utgrävning vid den medeltida ödebyn Skramle. Foto: Eva Svensson.

Figur 40. En bygds nya stolthet. Runsten från mellersta järnålder lokaliserad vid utgrävningarna av Skramle. Foto: Bengt Holter.

Utgrävningarna genomfördes under korta, årligen återkommande perioder fördelade över ett knappt decennium. Projektet kom därför att få en viss institutionaliserad status i bygden, och långt fler än de som deltog i grävningarna berördes. Många människor besökte grävningarna, samlade på tidningsartiklar om projektet, eller höll sig informerade på andra sätt. Poängteras bör också att uppmärksamheten var positiv, att det var ett omtyckt och uppskattat projekt. Det lokalhistoriska engagemanget för platsen Skramle kom med andra ord med den arkeologiska utgrävningen, som skapade en egen tradition och egna berättelser.

Av olika skäl skapades en separat organisation kring utgrävningen, Projekt Skramle, som en underavdelning till Gunnarskogs Hembygdsförening. Medlemmarna i föreningen var de personer som medverkade vid utgrävningarna, en grupp vars stomme var i princip oförändrad under hela projekttiden.

När utgrävningsprojektet började lida mot sitt slut började diskussioner om platsen Skramle, och resultaten från utgrävningarna, skulle kunna användas för bygdens utveckling. Något medlem-

marna i Projekt Skramle och andra aktörer i bygden som kyrkan, lokala turismföretag med flera ansåg vara en god idé. Arkeologerna i projektet hjälpte till att skapa en del lämpliga kontakter med yttre aktörer som kunde vara behjälpliga med iscensättning av utvecklingsidéer, men bidrog i övrigt inte till dessa framtidsdiskussioner. Inte heller var det meningen att de skulle medverka fortsättningsvis.

När arkeologerna och forskningen lämnade fanns det alltså flera idéer mer eller mindre på planeringsstadiet. Men ingen kom att realiseras, och Projekt Skramle lades ned efter några år. Gruppens medlemmar fortsatte att hålla kontakten, och till och med åka runt i bygden och titta på olika intressanta platser. Men platsen Skramle har aldrig utvecklats till ett besöksobjekt, och inga utvecklingsprojekt har fötts ur den lokalhistoriska amatörarkeologin.

Under projektets gång och vid återträffar efter grävningarnas avslutande berättade de medverkande amatörerna om det ökade anseende de uppfattade att de kommit att åtnjuta i bygden. De berättade också om att de ständigt mötte intresse för och glädje över de arkeologiska resultaten, och att folk i bygden uppfattade de arkeologiska utgrävningarna av Skramle som något som gjorde dem stolta över att komma från Gunnarskog. Alltså känslor hemmahörande i empowerment-fältet.

Men varför användes inte projektets resultat och platsen Skramle för lokal utveckling? Den mest närliggande tolkningen, som också överensstämmer med vad de deltagande amatörerna med jämna mellanrum uttryckte, är att projektet blev tomt efter det att arkeologerna försvann då de hämtat hem sina forskningsresultat. Gruppen klarade inte av att ställa om till nya förhållanden och nya målsättningar på egen hand. Med andra ord, en viktig förklaring var bristen på institutionellt stöd (Ronby 1995). Poängteras bör att flera personer i Projekt Skramle i övrigt var initiativrika och drivande människor, men de var ödmjuka inför vad som var autentiskt och man fann det viktigt agera vederhäftigt gentemot det förflutna. Kulturarvet upplevdes som alltför svårt att hantera för lekmän utan vägledning av antikvarisk kompetens (jfr Nilsson 2007, IV:19).

Lokala initiativ och kulturarvsproduktion

I förra kapitlet behandlades Svenskt Utmarksmuseum. Inspirationen till skapandet av museet kom från fornminnesinventeringen och arkeologiska och tvärvetenskapliga forskningsprojekt med historisk inriktning, men det var hela tiden de lokalt aktiva som stod för uppbyggnadsarbetet och verksamhetens inriktning. Intressant nog var personerna bakom initiativet Svenskt Utmarksmuseum inte intresserade av att medverka i de arkeologiska undersökningarna, trots att dessa var öppna för amatörer att delta i. Det var endast på direkt begäran om hjälp från arkeologerna som de deltog vid enstaka tillfällen.

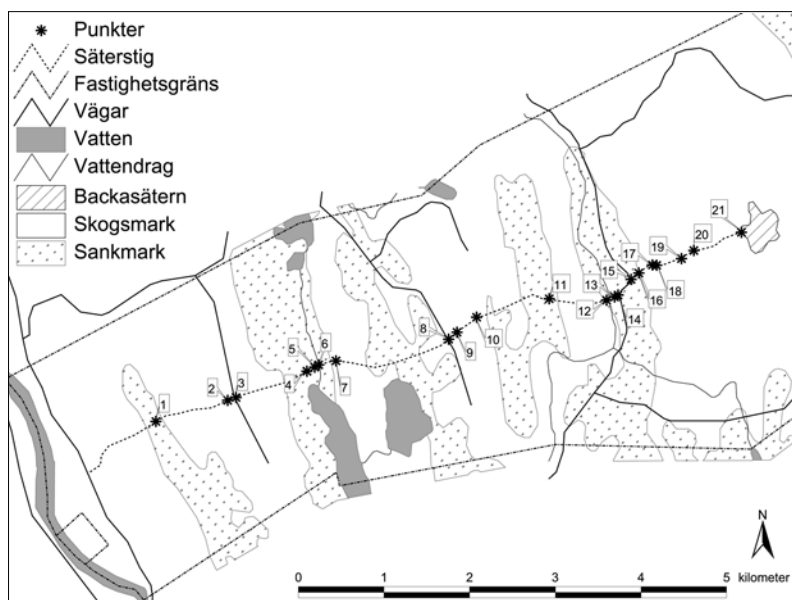
För personerna bakom Svenskt Utmarksmuseum framstod kulturarvet och den nyupptäckta lokalhistorien som en resurs för lokal utveckling, men det lockade inte nödvändigtvis till att ligga på knä i ett schakt och rota i jorden. Kanske bidrog förhållandet att de flesta var inflyttade, och att den lokala historien och det lokala kulturarvet därför inte kändes lika personligt. Det kulturarvsbruk och den kulturarvsproduktion som blev Utmarksmuséens agenda, har också hela tiden varit riktad mot andra avnämare än den egna gruppen, såsom betalande besökare.

Kulturarvsproduktion för eget bruk är mindre vanligt, och svårt att motivera då man skall försöka finansiera verksamheten. Det blir i allmänhet fråga om småskaliga projekt. I byn Backa i Dalby finns ett exempel på ett dylikt projekt

Stigen till Backasättern

Backa är en av de största byarna i Dalby. Till byn hör en säter, Backasättern, som inte brukas, men som av någon anledning har hållits öppen. Vid en förfrågan om varför man fortsatt hålla tillbaka skogen från sätern gavs svaret att sätern ”håller sig själv öppen”, och att man bara tagit bort lite sly då och då. Det har alltså varit fråga om en tämligen oreflekterad vård. Men, vilket också uttrycktes, så ”vore det synd om den växte igen och försvann”.

Från byn går en säterstig till Backasättern. Den har också mer eller mindre hållits vid liv under åren. I samband med att en av

Figur 41. Stigen till Backasättern. Karta: Stefan Nilsson.

byborna gick en kurs för kvinnliga skogsägare på Skogsstyrelsen, och som ett led i kursen skulle göra en grön skogsbruksplan, kom idén upp att göra stigen till vandringsled.

Arbetet med att göra stigen till vandringsled involverade bybor och representanter från Skogsstyrelsen. Förutom att underhålla stigen sattes skyltar upp vid intressanta platser, inklusive platser med namn och tradition. Intressant nog har antalet skyltar ökat under årens lopp, trots att projektet som sådant är avslutat.

Den till vandringsled omgjorda säterstigen marknadsförs inte, och det är oklart i vilken utsträckning den brukas. Byborna verkar inte vandra där särskilt ofta, och i förekommande fall framför allt kortare sträckningar. Trots det uttrycks att det finns ett värde att stigen hålls vid liv, och att platserna längs stigen koms ihåg om än på konstgjord väg med hjälp av skyltar. Genom vandringsleden och skyltarna tar man med sig Backasättern, säterstigen, traditioner och historier in i framtiden. För man vill att ”något skall vara kvar”, och att inte allt det gamla skall försvinna.

Figur 42. Backasättern. Foto: Eva Svensson.

Figur 43. Skylt invid Backasäterstigen. Foto: Stefan Nilsson.

Men det finns ett inbyggt problem i vandringsleder, liksom i stigar. De måste brukas och underhållas för att bestå. Byborna i Backa har inte bara bevarat för framtiden, de har också skapat ett ansvar att förvalta.

Vitsand – historier om lokalt kulturarvsdeltagande

Våren 2006 kontaktades jag av en grupp Vitsandsbor, vilka ville ”göra något” för Vitsands framtid. Symptomatiskt ville de för detta ändamål börja med att ta reda på mer om traktens förflutna. I själva verket hade de sneglat på grannbygderna Gunnarskog och Dalby, och konstaterat att där hade det grävts och forskats. Men Vitsand, beläget mitt emellan, hade inte kommit med. Detta ville man nu ändra på. I Vitsand fanns också en plats av särskild betydelse för de lokalt boende, vilken man trodde skulle lämpa sig för ett arkeologiskt projekt. På platsen ifråga, benämnd Kyrknäs, utpekades ett medeltida kapell ha legat.

Initiativet från Vitsand gav mig möjligheten att undersöka kulturarvsdeltagande som process. Förhållandet att liknande verksamheter inte tidigare bedrivits i Vitsand gjorde att det möjligt att också fånga själva formeringsfasen. Vitsand var också lämpligt därför att socknen utgör ett tämligen ordinärt, värmländskt glesbygdsområde avseende lokalt näringsliv, natur och känt kulturarv.

Vitsand är en relativt liten socken i norra Värmland, vilken avknoppades från Fryksände socken på 1820-talet. Befolkningen hade då vuxit avsevärt till följd av inflyttade svedjebrukande skogsfinnar och etableringen av järnbruk. Men, som på så många andra platser i Värmland, lades järnbruken så småningom ned, och det blev aldrig fråga om någon annan större industriell etablering i trakten. Tack vare att bygden ligger inom pendlingsavstånd från kommunens huvudort Torsby har dock möjligheterna att bo kvar i Vitsand varit relativt goda. Dessutom möjliggör närheten till skidanläggningen Hovfjället vissa utkomstmöjligheter som stuguthyrning.

Bygden har ovanligt länge lyckats hålla sig med en lanthandel, som fungerat som ett socialt nav och en sambandscentral i trakten.

Figur 44. Utsikt över de centrala delarna av Vitsand. Bilden tagen från Joutumhalla, ett apart liggande bronsåldersröse. Foto: Eva Svensson.

I skrivande stund upplever Vitsandsboa en lönsamhetskris, och det är oklart om affären kommer att överleva. Vid sidan om lanthan- deln har kyrkan i Vitsand spelat en aktiv roll som bygdecentrum, framför allt genom en aktiv präst som varit engagerad i de flesta lokala aktiviteter. Likaså har kyrkan flitigt använts som samlings- lokal också för icke-kyrkliga tillställningar, något prästen uttryckte med orden: ”detta är en jättebra kåk. Den står tom nästan jämt, men den skall användas”. Under 2008 lämnande prästen Vitsand, och utnämning av ny präst har dragit ut på tiden.

Även till Vitsand har under senare år inflyttare från andra delar av Sverige och Europa, framför allt från Holland, sökt sig. I Vitsand framstod gränserna mellan inflyttade och ”hemfolk” som mindre skarpa än i Dalby, vilket kan hänga samman med att många Vitsandsbor pendlar in till Torsby. Men ibland påpekas att inflyttarna gör det svårare för unga familjer att stanna i Vitsand eftersom priserna på attraktiva hus kan stiga anmärkningsvärt. Bland annat har den gård, Kyrknäs, på vilken det förmodade medeltida kapellet utpekades ha legat sålts till en holländsk familj,

då en barnfamilj från orten inte klarade av att hänga med i budgivningen. Inledningsvis i projektet förekom ett visst muttrande om dessa omständigheter, men då den holländska familjen visade sig både tillmötesgående för besök på platsen och mycket intresserad av kapelltraditionen upphörde muttrandet.

Vitsands-gruppen

Det var kring traditionen om det medeltida kapellet den lokala grupp som ville verka för Vitsands framtid samlade sig. Drivande organisationer var hembygdsföreningen och kyrkan i Vitsand, och bland de ledande personerna i gruppen fanns både (svenska) inflyttade och ”hemfolk”. Dessutom var den dåvarande prästen i socknen mycket engagerad i frågan. Initiativtagarna kan betraktas som hörande till bygdens etablissemang, med flera lokala engagemang och åtaganden.

Gruppens första önskemål var att jag skulle hålla ett föredrag om det medeltida kapellet, med lite utblickar mot det medeltida samhället i stort. Men vid en granskning av tillgängliga bakgrundsuppgifter, som fornminnesregistret och summariska uppgifter om en mindre utgrävning(?) 1922 av en obestämd lämning på platsen (VM Arkiv) framstod det som föga sannolikt att det var fråga om ett medeltida kapell. En medeltida eller tidig modern ödegård framstod som ett troligare alternativ.

Detta första föredrag, som annonserades som ett öppet föredrag där arkeologisk expertis skulle föreläsa om det medeltida kapellet i Vitsand, drog mycket folk. Så mycket folk att föredraget fick flyttas från församlingshemmet till kyrkan, vilken i det närmaste helt fylldes. De församlade Vitsandsborna var också fyllda av förväntningar på att få veta mer om historien bakom traditionen, och av förhoppningar om det nu skulle hända något nytt på den viktiga platsen. Trots det blev de inte besvikna då de ställdes inför en kritisk granskning av kapelltraditionen och förslaget att det sannolikt var fråga om en medeltida ödegård. Däremot bemöttes tesen med ett friskt argumenterade för sitt kapell.

Föredraget blev startpunkten för bildandet av en grupp om ett tjugotal personer som ville ta reda på mer om Vitsands förflutna

i allmänhet och om kapelltraditionen i synnerhet. Vid mötet föreslog jag att gruppen själva skulle sköta forskandet, men med visst stöd från mig. Detta förslag till arbetsordning möttes med besvikelse, för förhoppningen var att arkeologen nu skulle ta över rodret och producera nya, spännande uppgifter om platsen. Uppgifter som gruppen sedan skulle kunna konsumera och diskutera vid olika möten och träffar. Det verkliga målet, enligt gruppens visioner, var att platsen skulle grävas ut under sakkunnig ledning och med mycket publicitet. Då dessa förhoppningar inte var realiserbara accepterades emellertid förslaget till arbetsordning.

Vid första gruppmötet listades de arbetsuppgifter gruppen skulle ge sig i kast med. De skulle intervju gamla i trakten om de mindes den första utgrävningen(?) eller någon synbar lämning på platsen, gå igenom gamla arkiv med lokalhistoriskt material, besöka Värmlands Museum för att försöka lokalisera det material som tillvaratogs vid utgrävningen(?) 1922, läsa lämplig litteratur och lämna förslag på andra lokalhistoriskt intressanta platser att besöka. Gruppen skulle få extern hjälp i form av kompetens för att gå igenom och bearbeta det historiska kartmaterialet, vilket organiserades som en kurs om gamla kartor.

Avsikten var att mycket av detta arbete skulle göras inom loppet av ett drygt halvår, så att gruppen skulle vara väl förberedd inför ett fältbesök på platsen den kommande sommaren där jag skulle medverka. När sommaren kom, och platsen skulle besökas, hade i princip inget av det planerade arbetet utförts. Det som fanns var förslag på andra lokalhistoriskt intressanta platser i Vitsand att besöka. Kartkursen kom så småningom att genomföras under ledning av sakkunnig kulturgeograf, men resterande uppgifter genomfördes aldrig. Istället kom gruppen att samlas kring ett par årliga, expertledda, fältövningar, sommartid, såsom byavandringar utifrån historiska kartmaterial och besök på kulturhistoriskt intressanta platser i Vitsand.

Historier om ett medeltida kapell

Trots den ändrade inriktningen låg platsen för det förmodade medeltida kapellet fortfarande folk varmt om hjärtat. Flera av

fältbesöken förlades också till den äng, utan synbara lämningar, där kapellet antogs ha legat.

Det första besöket företogs utan något egentligt förarbete, eftersom de planerade uppgifterna inte hade blivit gjorda. Trots detta var gruppens förhoppning stor att arkeologen, med hjälp av en medförd jordsond, skulle trola fram resterna av det medeltida kapellet. I själva verket kom fältbesöket att handla om ganska planlöst spankulerande, kompletterat med provstick med jordsond, runt ett stort fält. Givetvis pratades och spekulerades det flitigt, framför allt kring det förmodade kapellet, men också kring andra angelägenheter i bygden. Fältbesöket, och särskilt kaffepausen, öppnade för social interaktion och beslutsfattande som gick utöver den aktuella kulturarvsfrågan.

Nästföljande fältbesök hade förberetts bättre, genom att det historiska kartmaterialet hade gått igenom på en kartkurs. Kartmaterialet (Nilsson, rapport 2007) visade att platsens tidigaste (1700-tal) kända användning var som säter under Åstebys, en by söder om Vitsand. Namnet ”Kyrknäs” förekom inte i det äldsta kartmaterialet. Till följd av befolkningsökning kom Kyrknäs, som var delat mellan Åstebys alla gårdar, att omvandlas till fast bosättning.

Det historiska kartmaterialet gav inget stöd åt traditionen om ett medeltida kapell. Däremot låg den rekonstruerade markanvändningshistorien helt i linje med vad som kunde förväntas för en övergiven gård från medeltid eller tidig modern tid. Denna tes diskuterades under fältbesöket, och vann alltfler anhängare i gruppen. Eftersom de hade varit med och undersökt kartmaterialet blev de olika argumenten mer begripliga. Men framför allt uppfattade de medverkande att det nu var fråga om vetenskap, och åsikten var att traditioner inte kunde mäta sig med vetenskap.

Betydelsen av ett vetenskapligt anslag, att det var allvar, var hela tiden betydelsefullt för gruppen. Visst var traditionen om kapellet en viktig angelägenhet, men man ville att den skulle bevisas vetenskapligt och ta steget från tradition till historia. Denna inställning skapade en konfliktfylld situation vid ett senare fältbesök, då en man med slagruta medverkade. Slagrutemannen kom inte från

Figur 45. Antikvarier och medborgare i Vitsand diskuterar vad som kan döljas under marken vid, Kyrknäs, platsen för traditionens medeltida kapell.
Foto: Eva Svensson.

Figur 46. Bruk av slagruta för prospektering av medeltida kapell, Vitsand.
Foto: Eva Svensson.

bygden, men hade kopplingar genom bekantskap med några av gruppens deltagare. Han reste till platsen på egen bekostnad, med en vilja att ”hjälpa till”. Trots denna vällovliga inställning blev hans insats svårhanterlig.

Initiativet till slagrutemannens deltagande kom från hans bekanta i gruppen, och jag gick inte emot detta initiativ utan lät honom följa med och pröva sina färdigheter. Vi skulle sedan utvärdera de platser han pekade ut, liksom platser som kunde bedömas vara intressanta utifrån andra uppgifter, bland annat med hjälp av jordsond. Detta beslut fick många av gruppens medlemmar att höja på ögonbrynen, och det var uppenbart att flera var missnöjda. Mest positivt inställda till slagrutemannens deltagande var de i gruppen som hade akademisk utbildning.

Slagrutemannen kände av historiska lämningar på flera ställen. Han kunde peka ut kapellets knutar och en medeltida ödekyrkogård. Samtliga utpekade platser kunde dock avfärdas utifrån olika kriterier, något som merparten av gruppens medlemmar uppfattade mycket positivt. Vid fiket efter fältbesöket var det också många som ventilerade sitt missnöje med slagrutemannens deltagande vid fältbesöket. Folk uppfattade bruk av slagruta som pseudovetenskap, och det ville man inte ha med i sitt projekt. Att de dessutom några månader senare kunde läsa i den största läns-tidningen att ”deras” medeltida kapell hade lokaliserats med hjälp av slagruta bidrog till ytterligare irritation (NWT 2007-01-05).

Den förmodade kapellplatsen har inte besökts mer efter fältbesöket i sällskap med slagrutemannen. Inte heller har gruppen visat intresse för att ta itu med de forskningsuppgifter som beslutades inledningsvis. Istället verkar folk helt nöjda med att träffas, besöka andra kulturhistoriskt intressanta i bygden, fika och prata. Det är ingen dålig verksamhet, men det var inte vad initiativtagarna till projektet hade tänkt.

Erfarenheterna från arbetet med Vitsands-gruppen visar på behovet av institutionellt stöd och expertis i kulturarvsdeltagarprojekt (jfr Ronnby 1995). Autenticitet och vetenskap är av centralt intresse, och därför uppfattar lekmän kulturarvet som svårt. Att tumma på betydelsen av autenticitet och vetenskapligt anslag är

inte något bra alternativ, för det förmedlar en känsla av att inte bli tagen på allvar och att det lokala kulturarvet är mindre värt.

Kulturarvsdeltagare och kulturarvsdeltagande

Trots att deltagande framstår och framställs som jämställt, demokratiskt gräsrotsarbete skapas i själva verket sociala relationer och hierarkier under arbetets gång. Själva deltagandet är också en social handling av betydelse, och det är viktigt att bära med sig att deltagande också innebär uteslutning, om än inte nödvändigtvis genom regelverk (jfr Andrén 2005). Därtill kommer de olika sociala positioneringsprocesser som förekommer både inom en grupp deltagare, och mellan gruppen och utomstående.

Utifrån erfarenheter från norra Värmland kan man lyfta fram en dominerande egenskap hos kulturarvsdeltagare, nämligen relativt hög ålder. Visst finns det en del yngre personer i projekten, och dessa är ofta mycket engagerade och aktiva, men det bestående intrycket är ändå att det framför allt är äldre personer som väljer att engagera sig i kulturarv. Eller som en person uttryckte saken: ”Fornlämningar är främst resurser för de äldre, för när man blir äldre börjar man fundera över det förflutna”. Även i övriga Sverige förefaller det framför allt vara äldre som intresserar sig för hembygdens förflutna, vilket bland annat syns i hembygdsföreningarna.

Att kulturarvsdeltagare ofta är äldre riskerar att marginalisera betydelsen av kulturarvsdeltagande, till exempel vid en jämförelse med naturvårdens påtagligt yngre aktivister. Att Sveriges Hembygdsförbund har mer än 450 000 medlemmar, och Sveriges Naturskyddsförening ”bara” 180 000 medlemmar (*Naturskyddsföreningen, Sveriges hembygdsförbund*), har bemötts från naturvårdshåll med påtalandet att medlemmarna i Sveriges Hembygdsförbund har hög ålder (i fokusgruppsintervju utförd för Nilsson et al. 2008). Men äldre personer är inte mindre medborgare än yngre, kanske bara mer erfarna och lågmälda. Lågmäldheten behöver inte bara relateras till ålder, den hänger förmodligen samman med att kulturarvet inte uppfattas som en konfliktfylld arena.

En annan egenskap som går igen hos många kulturarvsdeltagare, åtminstone hos dem som bedriver kulturarvsproduktion för lokal utveckling, är ett djupgående och brett samhällsansvar. Ofta är dessa personer involverade i flera andra verksamheter som gynnar bygden eller samhället i stort, och de har ofta många lokala uppdrag. Kulturarvet är en sak bland många som engagerar. Medlemskap i olika politiska och religiösa organisationer är också vanligt, något som kunde förväntas leda till konflikter inom en grupp. Erfarenhetsmässigt lägger emellertid folk partiboken på hyllan när det gäller kulturarvsengagemang, vilket snarast verkar förenande över partigränserna. Kulturarv upplevs av deltagande personer som opolitiskt, vilket är ämnat att förvåna med tanke på den betoning den egna sektorn har gjort av kulturarvets politiska dimensioner (t ex Anico & Peralta 2009). Att kulturarvet upplevs som opolitiskt, eller avpolitiserat, av politiska makthavare märks även i internationella sammanhang. Påtagligt är att World Heritage Convention är en av de internationella konventioner som flest länder har undertecknat (Terrill 2008, s. 389), ett tydligt tecken på att en rad nationer inte har betraktat kulturarvet som ett politiskt stridsäpple. Bristen på (identifierad) politisk laddning gör kulturarvet till en möjlig mötesplats för annars motstridiga intressen.

I deltagande kulturarvsgrupper ingår personer mestadels av olika geografiskt ursprung, kön, (i viss mån) ålder, utbildning, klass, politisk och religiös (olika kristna inriktningar) hemvist. På så sätt kan kulturarvet fungera som en mötesplats för heterogena intressen, något det finns ett samhälleligt behov av. En stor brist är dock att nya svenskar inte medverkar i någon större utsträckning. Visst kan både inflyttade holländare och tyskar visa intresse och dyka upp på något möte, men det är sällan frågan om något långvarigt eller djupgående engagemang. Däremot brukar inflyttade svenskar höra till de mest aktiva och tongivande.

Den blandade bakgrunden hos kulturarvsdeltagarna reser frågan om vad som skapar ett intresse för att verka på detta område. Förutom att intresset verkar komma med åren. En brittisk studie av besökare av kulturarvsplatser visade att dessa uppvisade få gemensamma kriterier. Välutbildade, kvinnor och icke-rökare var

något överrepresenterade bland besökarna, men det som var helt avgörande för ett kulturarvsintresse var om man hade besökt dylika platser som barn (Summary report. Attending heritage sites 2007). Dessa iakttagelser har viss bäring för kulturarvsdeltagande i norra Värmland, bland annat är andelen rökare försvinnande liten. Likaså hänvisar de flesta, särskilt de inflyttade, till intressanta sevärdheter de har besökt tidigare i livet. I de inflyttades fall är det kulturarv som sådant, eller kulturarv man har vuxit upp nära annorstädes, som har väckt intresset. Av naturliga skäl hänvisar de som växt upp i bygden oftare till erfarenheter av det lokala kulturarvet som barn.

Kulturarvsdeltagarna, framför allt de som är involverade i kulturarvsproduktion, framstår som väletablerade, men inte alltid okontroversiella, i sin hembygd. I de undersökta skogsbygderna i norra Värmland är väletablerad inte detsamma som välbärgad eller innehavare av stor och gammal gård. Andra faktorer spelar roll vid produktion av anseende såsom skicklighet i det man gör, eller att ha en förfader som var erkänt skicklig inom sitt värv. För en utomstående är det därför inte omedelbart enkelt att orientera sig i de lokala hierarkierna. Men intrycket är att anseende i bygden och status inom projekten går hand i hand. Detta kan dock förändras under projektets gång, och då särskilt i samband med fältövningar där vissa personer kan visa sig vara duktigare på att se och upptäcka saker än andra.

Att kulturarvsdeltagare är väletablerade i sin bygd ger lokal status åt projekten, men det är möjligt att det bidrar till uteslutning och att vissa människor med ett intresse för hembygdens historia inte vågar medverka i de formellt sett öppna projekten. Framför allt projekt kring kulturarvsproduktion har drag av ”gentrification”, då det ofta är välutbildade och inflyttade som utgör drivande krafter (t ex Storm 2008). Uteslutning har inte studerats specifikt inom ramen för detta projekt, men intrycket utifrån intervjuer med icke-aktiva personer har inte givit något stöd åt den tanken. Förhållandet att grupperna domineras av lokalt väletablerade personer talar ändå för att det kan finnas djupgående faktorer och dispositioner som förhindrar kulturarvsdeltagande, vilka inte har kunnat fångas upp i denna studie.

Figur 47. Kulturarvsdeltagare på exkursion i norra Värmland. Foto: Eva Svensson.

Figur 48. Byavandring i Åsteby i södra Vitsand. Byavandringen utgick ifrån genomgångar av historiska kartor, och leddes av antikvarisk expertis. Foto: Eva Svensson.

Antikvarier och medborgare

Utgrävningarna av ödebyn Skramle besöktes med jämna mellanrum av två damer från grannbygden. Intresset för vad som hände på utgrävningarna var en anledning till deras återkommande besök. En annan var möjligheten att fråga arkeologerna om saker som hittats i deras egen hembygd. Genom utgrävningen i grannsocknen gavs möjligheter att få träffa experter av en sort man annars inte visste hur man skulle få kontakt med. I förlängningen hoppades de båda damerna att arkeologerna skulle intressera sig för någon lokal i deras hembygd och starta en utgrävning.

De båda damerna utgör ett gott exempel på förhoppningar som förknippas med representanter för kulturarvssektorn. Att bedriva arkeologisk aktivitet, särskilt på landsbygden, innebär i allmänhet att man blir ”konsult” på upphittade konstiga stenar och diffusa beskrivningar av stenar på rad i en backe någonstans. Helst skall man på stående fot leverera en förklaring innefattande funktion och datering. Men allra helst skall arkeologerna besöka de platser som utpekas, och förhoppningen finns att platserna skall befinnas intressanta nog för en utgrävning.

Erfarenheterna från norra Värmland visar att människor finner kulturarvet som ”svårt”, och att man har stor respekt för autenticitet och expertis inom området. Det finns intresse för den lokala historien och det lokala kulturarvet, men man vill att dessa skall sättas in i vetenskapliga sammanhang på ett sakkunnigt sätt. De aktuella trenderna ansvarstagande och traditionell kunskap framstår med andra ord inte som särskilt gångbara. I själva verket uppfattar människor sig mer övergivna än frigjorda när myndigheter, makthavare och expertis flyttar ut. Som påtalats vid flera tillfällen tidigare behövs ett institutionellt stöd.

I norra Värmland efterlyser människor till exempel att Torsby kommun skall ta ett större ansvar och fler initiativ för utvecklande av bygden. Lokalbefolkningens önskemål ligger här helt i linje med de erfarenheter som har gjorts hos ett 40-tal europeiska städer inom det så kallade DISCUS-projektet där det påvisades att aktiva kommuner och lokalt deltagande var ett framgångskoncept (Evans

et al. 2006). Närvaron av aktiva experter lyfts också fram som betydelsefullt för att vinna bredare deltagande och motarbeta negativa, lokala hierarkier (Morse 2008).

De aktuella samhällstrenderna deltagande och ansvarstagande är här för att stanna, åtminstone ett tag. Trenderna rymmer mycket som är positivt att hämta och lära för kulturarvssektorn, men deltagande och ansvarstagande behöver omformas för att passa detta område. Framför allt bör man ta hänsyn till behovet av närvarande antikvarier. Idag upplevs kulturarvskompetens som svåråtkomlig, och den blir inte mer lättillgänglig eller mindre behövd om man i ansvarstagandets anda överlåter allt mer av ansvaret för kulturarvet på privata intressenter och frivilliga. Erfarenheterna från denna studie visar istället att det som behövs är fler kulturarvsföreträdare på plats, och en mer aktiv dialog mellan experter och medborgare. Det ökar både intresset för lokala värden från äldre tider, och ett deltagande med skapandet av en hållbar framtid för bygden i fokus.

Kapitel 4 – Kulturarv i innovativa system för hållbar utveckling

En tillbakablick över relationen mellan samhälle och kulturarv under de senaste fyrahundra åren i Sverige visar att kulturarvets möjligheter lyfts fram framför allt i tider av kris och problem. I perioder av goda tider och framtidsoptimism har kulturarvet däremot fått stå tillbaka (Jensen 2009). Kriser och problem tenderar att få människor att blicka bakåt för att skapa trygghet för framtiden, och söka i äldre tiders skapande för att samla resurser till utveckling. Detta har varit utvecklande för kulturarvet, och gett kulturarvsföreträdare möjligheter att flytta fram positionerna i samhället. Däremot är det oklart vilken betydelse kulturarvet i realiteten har spelat för samhället i kristider, och om, eller på vilket sätt, kulturarvet bidrog till att vända utvecklingen i positiv riktning under de aktuella kriserna.

Kombinationen kulturarv och utveckling utgör egentligen en paradox, då det ena pekar bakåt och det andra framåt i tid. Men uppenbarligen upplever människor att det finns ett samband mellan kulturarv och utveckling, som inte bara handlar om behov av trygghet när tillvaron känns hotad. Det tidigar diskuterade exemplet Vitsand utgör ett gott exempel på hur människor i en bygd där framtiden framstod som otydlig såg en lokalhistorisk tradition som ett viktigt hjälpmedel för att skapa en hållbarare framtid. Det vitsandsborna, och förmodligen också andra som vänt sig till historien i tider av kris, sökte var en starkt självkänsla och ett medel på vägen mot lokal empowerment.

I dag ser vi en rad olika exempel på försök att vända strukturkriser i gamla industrisamhällen med hjälp av det lokala kulturarvet. Påtagligt är att det ofta är välutbildade inflyttare som ser kulturarvet som en resurs (t ex Storm 2008). Kulturarvssatsningar får därmed drag av "gentrification", vilket riskerar att utesluta

andra grupper i lokalsamhällena. Det återstår också att utvärdera dessa kulturarvssatsningar, som i allmänhet inte kan betraktas som avslutade, för att kunna bedöma graden av framgång och betydelse.

I de föregående kapitlen har utmålats en tämligen dystert bild av naturkonsumtionens och kulturarvsproduktionens möjligheter att generera ekonomisk tillväxt i skogliga glesbygder. Natur- och kulturarvsturism har svårt att uppnå de lönsamhetsnivåer som möjliggör att människor kan leva på verksamheten. Här finns en viktig skillnad mot aktiva jordbruksbygder, där natur- och kulturarvsturism kan vara det komplement som gör skillnaden mellan nedläggning och fortsatt drift. För de skogliga glesbygderna behövs något mer, till vilket turismen kan utgöra ett komplement. Här argumenteras för att kulturarv kan bidra till utveckling på andra sätt än de direkt ekonomiskt mätbara. Framför allt genom att skapandet av förutsättningar för utveckling.

Figur 49. Kulturarv som "Boundary object". Foto: Stefan Nilsson.

Kulturarv och utveckling

Tillväxt och utveckling handlar inte bara om pengar, och vid sidan av de bristande ekonomiska framgångarna skymtar andra värden och möjligheter med naturkonsumtion och kulturarvsproduktion. Till exempel ett ökat ekologiskt tänkande, lokal självkänsla och bygde-attraktivitet. Viktigt är också att natur, och i ännu högre grad, kulturarv, förefaller besitta kvaliteter av ”boundary object”-karaktär, enligt definitionen:

”Boundary objects are objects which are both plastic enough to adapt to local needs and the constraints of the several parties employing them, yet robust enough to maintain a common identity across sites. They are weakly structured in common use, and become strongly structured in individual-site use. They may be abstract or concrete. They have different meanings in different social worlds but their structure is common enough to more than one world to make them recognizable, a means of translation. The creation and management of boundary objects is a key process in developing and maintaining coherence across intersecting social worlds” (Starr & Griesemer 1989, s. 393).

Kulturarv rymmer, i linje med innebörden av ”boundary objects”, en rad mjuka och svårsmåttbara värden, som är av avgörande betydelse för skapandet av hållbar utveckling. Bland annat framstår kulturarv och kulturarvsproduktion som en viktig mötesplats och kanal för andra aktiviteter i lokalsamhällena. Det är också tydligt att lokalhistoria och kulturarv har kapacitet att bidra till empowerment genom den stärkta självkänsla och attraktivitet en bygd med fast förankring i det förflutna uppvisar (Wedgwood 2009). Men det brukar vara svårt att vinna gehör hos makthavare för utvecklande av värden som inte direkt kan omsättas i pengar. Detta kan förklara varför naturkonsumtionens och kulturarvsproduktionens möjligheter att skapa arbetstillfällen och inkomster ständigt lyfts fram, även om dessa möjligheter i många fall är små.

Med undantag av bruket av kulturarvet som resurs för ekonomisk utveckling i form av turism, framstår kulturarvets bidrag till samhällsutveckling i högsta grad som luddig och svåråtkomlig. Många gånger påpekar kulturarvsföreträdare själva detta problem, och lyfter då ofta fram bristen på siffror och statistik, vilka är svåra att leverera. Siffror och statistik är bra att ha för att vinna gehör för sektorns samhälleliga betydelse, förutsatt att siffrorna pekar i ”rätt” riktning. Men den ovana relationen till, och ibland motvilja mot, siffror och statistik bidrar till att övervärdera deras betydelse. Det finns andra argument än siffror för att visa samhällelig betydelse, som till exempel utvärderingar av äldre utvecklingsprocesser involverande kulturarv, och analyser av olika framtidsscenarier med kulturarv i olika roller. Områdets traditionella uttrycksform, det vill säga kritiska och intellektuella granskningar av det som skett, skulle därför behöva kompletteras med framtidsinriktade analyser enligt mönster som är mer igenkännbara av andra samhällssektorer (jfr Bäckstrand 2001).

Ett tredje sätt är att infoga kulturarvets möjligheter och boundary object-kvaliteter, i större eller mer övergripande, samhällsprocesser. I det här kapitlet argumenteras dels för betydelsen av att lyfta fram och ta tillvara också kulturarvets, och i viss mån naturens, andra värden och möjligheter, dels för nödvändigheten av att integrera den roll dessa värden kan spela i olika samhälleliga sammanhang. Detta som ett sätt att försöka visa, också för de som inte är insatta i kulturarvets möjligheter, att kulturarv spelar roll.

Systemteori för hållbar utveckling

Systemteori och funktionalism har inte varit något omhuldat teoretiskt förhållningssätt inom kulturvetenskaper under de senaste decennierna i Sverige. Tvärtom har systemteori i postmodern anda kritiserats skarpt för reduktionism och brist på kontextuell förståelse. Kritiken saknar inte berättigande, för systemteori är reduktionistisk. Trots det upplever systemteori en viss renässans idag, om än inte inom kulturvetenskaperna. Inom andra akademiska discipliner, med större samhällsinflytande, gör sig däremot systemteorier som resilience-teori (Gunderson & Holling 2002, Holling 2001)

och innovativa system för hållbar utveckling (Tukker et al. 2008) allt mer gällande. Detta systemteoretiska tänkande begränsas inte bara till den akademiska världen utan förordas också för samhällsliga tillämpningar.

Resilience-teorin, betraktat som en socio-ekologisk teori, utgår från en rad adaptiva cykler och hierarkier, ingående i en övergripande hierarki kallad panarki. Ett system rymmer uppfinningar och experiment som kan ge positiv utveckling, men också verka destabiliserande då möjligheterna och innovationerna kan utnyttjas fel eller för mycket. Då panarkin är både kreativ och bevarande finns det konserverande delar i systemet som kan sätta gränser och bidra med kunskap och kontinuitet. Resilience-teorin betonar betydelsen av motståndskraften hos ett socialt och ekologiskt system att klara störningar som klimatförändringar och ekonomiska kriser, och om systemets möjligheter att återuppbygga sig självt efter en kollaps (Gunderson & Holling 2002, Holling 2001). Ett resilience-teoretiskt perspektiv på den historiska utvecklingen i Dalby (se kapitel 2) skulle poängtera systemets höga grad av motståndskraft under förindustriell tid, då lokalsamhällets sociala struktur och miljöömgänge var organiserat på ett hållbart sätt, och därför klarade att hantera de störningar som den kraftiga tillbakagången marknaden för utmarksprodukter som blästerjärn innebar. Enligt detta perspektiv skulle systemet haft mindre motståndskraft mot de innovationer som industri- och välfärdssamhället införde.

Ett eko av resilience-teorin inom naturvärden, adaptiv förvaltning, kännetecknas av viljan att inkludera människan i naturen, och bejaka förändringar och störningar i naturen i förvaltningen av värnade områden. Avsikten är att regelmässigt omsätta ny forskning i förvaltningen av naturvärden, och att systematiskt lära av de erfarenheter som görs för att ompröva arbetssätt och prioriteringar (Lee 1999, Olsson et al. 2004, Salafsky et al.). För en framgångsrik adaptiv förvaltning utgör kulturarvet därför inte bara en källa till kunskap, utan en nödvändig del av förvaltningsprocessen.

Idégodset innovativa system för hållbar utveckling utgör inte en sammanhållen förklarande teori-bildning, utan handlar mer om samordning av olika praktiker och funktioner (Tukker et al. 2008).

Genom systemteori strävas efter att komma förbi miljöområdets traditionella tvedräkt om huruvida teknologi kan lösa miljöproblemen eller om det krävs att människor ändrar livsstil. För att etablera ett hållbart system krävs att funktioner eller subsystem som teknologi, ekonomi, konsumtion, produktion, transporter, livsstil och socialt kapital utvecklas i hållbar riktning. Subsystemen, eller funktionerna, speglar i själva verket de uppdelningar som präglar samhälleliga sektorsindelningar och akademiska forskningstraditioner. Det systemteoretiska anslaget kan därför ses som ett försök att göra många kompetenser hörda, och som ett försök till samordning utan att behöva radera traditionella uppdelningar. I det här fallet spelar systemteorin rollen som begripliggörare av de komplexa samspelet mellan olika faktorer som är nödvändiga för att skapa hållbar samhällsutveckling. Något som också efterlyses i den svenska Miljövårdsberedningen (Miljövårdsberedningen 2007)

Alla systemteorier har sina brister, inte minst det reduktionistiska anslaget. Det är också i allra högsta grad tveksamt om teorierna erbjuder möjligheter till goda, komplexa analyser av sociala och kulturella förhållanden och kontextuell förståelse. Däremot erbjuder de operativa och framåtblickande möjligheter, något som den kritiskt, kontextuella granskningen inte gör. Det är påtagligt att systemtänkande lyfts fram för upprättande av komplexa strategier för skapande av mer hållbara samhällen då bredare lösningar än den ekologiska moderniseringens teknikdominerade ansatser eftersträvas. I detta avseende kan systemteori sägas fungera framför allt för presentation och argumentation, inte för analys. Systemteoretisk presentation öppnar också nya möjligheter för kulturarvet och kulturarvssektorn att ta plats i dessa framåtblickande strategier, om än inte som ett eget subsystem utan som aktiv part i flera andra subsystem.

Kulturarvet kan bidra till ett hållbarare framtidssamhälle på en rad olika sätt, de flesta ännu utforskade. Men för några områden ingående i subsystem i innovativa system för hållbar utveckling framstår kulturarvet som påtagligt betydelsefullt, nämligen konsumtion, livsstil, bebyggelsestruktur och socialt kapital. Dessa

områden skall nedan diskuteras i termer av lokal självkänsla och attraktivitet, alternativ konsumtion och mötesplatser.

Lokal självkänsla och attraktivitet

Ett av dagens stora miljö- och samhällsproblem är den kraftiga urbaniseringen (jfr Miljövärdsberedningen 2007, särskilt s. 64). Befolkningsrörelsen från landsbygd till städer är negativ för landsbygden som utarmas. Flyttvägen hänger samman med flera faktorer som arbetsmarknad och uppfattningen om staden som forum för en attraktiv livsstil. Men denna urbana livsstil utgör i sig själv en orsak till många av dagens miljöproblem, då den är kraftigt fokuserad på konsumtion.

För ett hållbarare framtidssamhälle, i ett innovativt system för hållbar utveckling, behöver alternativ till staden och den konsumtionsfixerade livsstilen skapas (jfr Stø et al. 2008, Bauman 1999, Bauman 2008). Att få människor att större utsträckning stanna kvar, eller flytta ut till, landsbygden är ett sätt att motverka urbaniseringen. Men även landsbygden rymmer en rad hållbarhetsproblem, inte minst relaterade till den nedmonteringen av service och infrastruktur som ökar människors bilberoende och transporternas miljöpåverkan³. En döende landsbygd är mindre hållbar än en livskraftig med närhet till service, och större täthet mellan människor fysiskt och mentalt.

Landsbygdens, och glesbygdens, problem med vikande arbetsmarknad och oförmåga att konkurrera med den urbana livsstilen framstår som två huvuduppgifter att lösa om flyttlasstrenden skall kunna vändas. Fokus i diskussionen, och inte minst hos makthavare, har legat på arbetsmarknaden och tillväxten, vilket har bidragit till ett ökat intresse för natur- och kulturturism (t ex Länsstyrelsen i Värmlands län 2008, Moberg & Näslundh 2009).

---

3 I det här sammanhanget bör dock betonas att det är de många korta bilresorna som utgör huvudproblemet. Hälften av alla bilresor i Sverige är kortare än tre kilometer och fyra av fem bilresor är kortare än en mil. Endast två procent av alla bilresor är längre än tio mil (Holm 2008, s. 119)

Men under senare år, särskilt under en tid av högkonjunktur, har insikten vuxit om betydelsen av ett områdes attraktivitet. Tydligt är att tillväxt och attraktivitet kan gynna varandra, men lika tydligt är att de kan motverka varandra då en del människor söker alternativ till det tillväxtorienterade samhället genom att bosätta sig i glesbygd. Spänningen mellan tillväxt och attraktivitet har också gått igen i de intervjuer som har gjorts inom ramen för detta projekt.

Merparten av de personer som intervjuades i Dalby, före den ekonomiska krisen slog till 2008, såg förhållandevis ljusst på framtiden. De flesta trodde dock att utflyttningen av unga skulle fortsätta, och reste en rad frågetecken kring bygdens framtida näringsliv. Det samtida och framtida näringslivets utformning var dessutom en fråga som splittrade befolkningen, grovt sett, mellan inflyttare respektive ”hemfölk”. Medan de förra såg positivt på turismen som födkrok, var de senare mer tveksamma till att själva vara verksamma inom denna bransch även om de såg positivt på turism som sådan. ”Hemfölkets” var mer rotade i en tradition om produktion, hårt fysiskt arbete, industri och skog, och hade gärna sett nyetablering av industri i trakten. Men båda grupperna var övertygade om att en livaktig turism bidrog till att göra området mer attraktivt, och att turismen fungerade som en inkörsport för ett ökat antal inflyttare till norra Värmland.

Det rådde tämligen stor enighet om att det framför allt var närheten till naturen som gjorde bygden attraktiv att bo i, även om sätten att relatera till och definiera naturen varierade. Kulturarvets betydelse för bygdens attraktivitet hade man inte reflekterat över i större utsträckning, framför allt inte i förhållande till potentiella inflyttare. Ingen av de intervjuade angav ett rikt kulturarv som skäl till valet att stanna kvar eller flytta till norra Värmland, men de flesta ansåg att kulturarvet bidrog till att berika bygden. Upp-täckten av ett rikt kulturarv och en lång och dynamisk historia uppfattades som positivt, utom för enstaka inflyttade som ansåg att förekomst av kulturarv och historia i landskapet förringade värdet av naturen eftersom den inte längre kunde uppfattas som orörd.

I intervjuerna uttrycktes kulturarvets betydelse för den lokala attraktiviteten som positiv, men av liten betydelse. En helt annan

Figur 50. Ett attraktivare landskap med kulturarv? Lämningar efter en sedan länge nedlagd skola vilande i naturen. Foto: Eva Svensson.

inställning till kulturarvet framträder emellertid om man istället tar utgångspunkt i iscensatta lokala projekt, för dessa handlar i stor utsträckning om kulturarv. Men också de rent turistiska kulturarvssatsningarna uppfattas som attraktivitetshöjande för bygden, förhållningssätt som går igenom också på andra platser i Sverige (t ex Paju 2004, Storm 2008).

Ett bra exempel från Dalby är den alltjämt öppna Backasäteren och Backasäterstigen. Backasäterstigen hade iordningställt som en del av en kurs som en av skogsägarna gått hos Skogsstyrelsen. Men hon var inte ensam om att genomföra projektet som involverade också andra invånare i byn Backa. Kursen hade i detta fall fungerat som ett incitament till arbete med ett lokalt kulturarv som upplevdes som angeläget av många. Medan säterstigen hade varit föremål för en nysatsning, hade Backasäteren ”hållit sig själv öppen”, enligt en av de intervjuade. Vid en närmare granskning av detta påstående visade det sig att markägarna rutinmässigt röjt undan sly och uppväxande träd, eftersom de inte ville att platsen skulle växa igen.

Kanske identifierade markägarna sig så starkt med sätern att deras arbete betraktades som säterns insats för att förhindra igenväxning. Möjligen har också avsaknaden av ett preciserat projekt för uppgiften bidragit till att dölja det faktiskt utförda arbetet.

Bakom insatserna på Backasäteren och Backsäterstigen låg uppfattningarna att det ”det är synd om allt försvinner” och ”det är trevligt om något blir kvar”, alltså en fråga om lokal attraktivitet och stolthet. Ordvalen ”allt” och ”något” som refererar till lokalt kulturarv är intressanta, för Backasäteren och Backasäterstigen uppfattades inte primärt som kulturarv av de lokalt boende. Eller rättare sagt, för dem var begreppet ”kulturarv” tämligen intetsä- gande tills de konfronterades med denna undersökning. Begreppet ”kulturarvs” svaga referenser till det omgivande landskapet förklarar troligen, åtminstone delvis, den obetydlighet kulturarvet förlä- nas i intervjuerna. När den aktuella skogsägaren skulle välja projekt för att göra en grön skogsbruksplan identifierades Backasäteren och säterstigen som ”gröna” objekt, inte som kulturarv. Men fram- för allt var Backasäteren och Backasäterstigen ”allt” och ”något”, därför att lokalerna hade långt vidare betydelse än den innebörd som lades i begreppet ”kulturarv”. Tydligt var att sätern och stigen spelade stor roll för bybornas stolthet, åtminstone för dem som hade släktanknytning bakåt i byn, och för vad de uppfattade vara tilltalande i landskapet hemmavid.

Ett annat exempel från denna studie är Vitsand. Gruppen som ville verka för en mer dynamisk framtid genom att aktivera det förflutna, och särskilt den lokala kapelltraditionen, var inte i första hand ute efter att skapa kulturturistiska produkter utan efter att främja andra värden. Man hoppades att en undersökning av den plats, till vilken bygdens omhuldade tradition var knuten, skulle ge stolthet och självkänsla åt bygden och göra dess förflutna både mer spännande och mer konkret. Bygden skulle få något att visa upp, inte bara att berätta om, som dessutom skulle vara historiskt kor- rekt. Man hoppades också att vitsandsborna skulle samla sig kring den lokalhistoriska forskningen, och på så sätt skapa en mötesplats (se vidare nedan). Även om ambitionerna för Vitsands del inte kom att realiseras, visar ansatsen att det fanns förväntningar på

kulturarvets, eller snarare lokalhistoriens, kraft förutsatt att den aktiverades.

Intrycket är att människor ser möjligheter i det lokala kulturarvet, även om begreppet som sådant många gånger saknar förankring och framstår som otydligt. Möjligheterna är sällan tydligt preciserade utan verkar snarare ligga latent, eller som en kulturell disposition, vilket gör att kulturarvets betydelse inte kommer till uttryck i intervjuer utan i praktisk handling. I intervju-situationen hade människor svårt att se vad kulturarvet skulle lämna för bidrag till samhällsutveckling utöver turism, men exemplen från faktisk handling visar att man söker rötter, stolthet, attraktivitet och framtidsperspektiv i det lokalhistoriska landskapet. Bland framtidsperspektiven, inspirerade av det förgångna, kan nämnas betydelsen av skogen. Skogen, full av såväl fysiska som immatriella minnen efter framgångsrikt näringsfång, lyfts fram som en källa för framtida näringsliv om än på ett obestämt sätt. Men det är inte dagens skog, med en blandning av kalhyggen och planteringar, man anser peka framåt, utan snarare en öppnare skog av historiskt snitt med större inslag av lövträd och större träd. En sådan skog skulle också göra bygden attraktivare.

Kulturarv är av betydelse för landskaps attraktivitet och lokal självkänsla. Men spelar det roll för att vända urbanisering och utflyttning från en glesbygd som norra Värmland? Enligt intervjuerna är naturen, vilken, som redogjorts för, inkluderar kulturarv och lokalhistoriska värden, ett tungt vägande skäl både för att stanna och för att flytta in. Men, då både urbanisering och utflyttning fortgår är attraktivitet och lokal självkänsla, om än betydelsefulla, otillräckliga krafter för att vända ett så pass stort skeende som dagens urbanisering.

Alternativ konsumtion

I staden Šiauliai i Litauen finns en plats där det en gång låg ett Folket Hus, som efter självständigheten ersattes med en kyrka, vilken en bit in på 2000-talet övergavs till förmån för ett nytt shoppingcenter – som i den ekonomiska krisens spår idag är konkurs-

mässigt (eget besök i Šiauliai 2006, Simule, muntlig uppgift, april 2007 och november 2009). En utvecklingssekvens som tämligen väl illustrerar konsumismens växande samhälleliga betydelse.

Det kan tyckas att de baltiska staterna efter Sovjetunionens fall har genomgått en blixtnabb transformation till konsumtions-samhällen, i linje med exemplet Šiauliai. Men även i den gamla västvärlden har konsumismen exploderat under de senaste decennierna. Människor ingår i olika konsumtionskollektiv, med en ständig strävan efter att ta sig upp till ett ”högre” konsumtionskollektiv i en allt snabbare konkurrensspiral (Schor 1999). Shopping framställs idag som en livsstil och en motionsform kopplad till urban identitet och norm. För områden som västra Värmland, gränsande mot det mer välbärgade Norge, betraktas handel som en viktig tillväxtfaktor (Värmland växer, s. 42–43), och nya shoppingcenter anläggs på löpande band på, för norska handlande, lättillgängliga platser.

Samtidigt utgör den tillväxtdrivande masskonsumtionen av varor ett av dagens stora miljö- och rättviseproblem (Naturvårdsverket 1996). Strategierna att förändra dagens ohållbara konsumtionsmönster har framför allt handlat om att få människor att konsumera ekologiska och rättvisemärkta produkter (jfr Boström & Klintman 2008, Micheletti 2003, Micheletti & Stolle 2007, Moisander 2001). Att verka för att minska konsumtionen, eller för en annan konsumtion där varor är av mindre betydelse har hittills inte framstått som realiserbart inom dominerande samhällsdiskurs, men är sannolikt en nödvändig väg att gå.

Människorna i norra Värmlands glesbygd ingår kulturellt sett i den urbana konsumtionsnormen, men shopping är inte en accentuerad företeelse eftersom det krävs en ansats i form av en längre resa för att besöka shoppingcenters. Affärerna i bygden, undantaget ski-shopena, saluför framför allt mat och andra basvaror. De lokala lanthandlarna, ofta även ombud för systembolaget och apoteket, tillhandahåller mycket av det man dagligen behöver, men inbjuder inte till en mer omfattande shopping. Möjligen undantaget ett besök hos den nationellt kända lanthandeln i Höljes, Petter

i Boa i Höljes där man kan köpa allt, bara man letar tillräckligt länge (Kaijser 1999, Styffe 1983).

I själva verket kan beslutet att bo i glesbygd ses som en form av avståndstagande från den urbana konsumtionsnormen, eftersom man väljer bort möjligheten till högfrekvent shopping även om postorder och under senare år Internet tillhandahåller möjliga alternativ. Enligt de intervjuade var det istället andra värden, framför allt närheten till naturen (inklusive kulturarv) som lockade. Med andra ord en fråga om alternativ konsumtion.

Ur ett globalt hållbarhetsperspektiv skulle mycket vara vunnet om människor valde att omfatta alternativa konsumtionsstilar. I det avseendet skulle staden kunna lära av glesbygden, men förhållandet att människor lämnar glesbygden för städer låter ana att det motsatta istället är för handen. Även om glesbygden aldrig helt kommer att tömmas på folk därför att det ”alltid kommer att finnas folk som jag, som inte passar i en stad”, för att använda en av de intervjuades ord, framstår viljan att välja bort den urbana konsumtionsstilen för andra värden som minskande. Därför krävs aktiv handling för att få fler människor att välja annorlunda. Natur och kulturarv, som viktiga delar i landskaps attraktivitet, skulle kunna utgöra drivkrafter i en strategi för främjande av en sorts alternativ konsumtion.

Vikten av att utveckla natur och kulturarv både för lokal utveckling, i form av till exempel turism, och för de lokalt boendes välbefinnande, har tydligt uttryckts av makthavare i olika dokument (t ex En samlad naturvårdspolitik, European Landscape Convention, Länsstyrelsen i Värmlands län 2008). Problemet är att dessa vällovliga ambitioner till största delen har stannat på policy-nivå, och inte omsatts i praktiskt handling. För även om det finns rikt tillgång på natur och kulturarv krävs att det utvecklas och tillgängliggörs värden som upplevs som positiva och attraktiva för både lokalt boende och tillresande. På vardaglig handläggningsnivå kvarstår alltför ofta naturvård och kulturmiljövård som separata bevarandepraktiker, och inte som integrerad verksamhet med blick för sektorernas samhälleliga möjligheter att bidra till hållbarare

samhällsutveckling utöver att tillhandahålla skydd för sina respektive kärnvärden (Nilsson et al. 2008).

Vi kan återvända till Makkaraberg för att belysa problematiken från ett konkret exempel. Det relativt nyskapade naturreservatet Makkaraberg framstod vid inventeringstillfället som öde land, ett intryck som förstärktes av den naturvårdsbränning som genomförts. Det tidigare, i samband med jakt, flitigt besökta området hade lämnats åt naturen, och gjort de lokalt boende fattigare på attraktiva platser då den form av naturumgänge de föredrog hade bortprioriterats för andra värden. Likaså hade landskapets kulturhistoria uteslutits då kulturarvslämningar inte ingick i berättelsen om och skyltningen av reservatet. Om Makkaraberg istället skulle förvaltas adaptivt, det vill säga med en inkludering av människan i naturen och ett bejakande av förändringar och störningar, skulle området kunna rymma flera former av natur- och kulturarvsumgänge och därmed kunna konsumeras av människor med olika intressen. Något som erfarenheter från adaptivt förvaltade områden visar, då arbetssättet skapar plats för fler möjligheter och dessutom inbjuder till bredare engagemang hos människor (Olsson et al. 2004).

Adaptiv förvaltning skulle gynna ett mångbruk av ett reservat som Makkaraberg, och förmodligen skulle fler människor få upp ögonen för platsen genom de nya möjligheter som skulle skapas. Men det är inte sannolikt att platsen skulle kunna konkurrera med shopping i någon större utsträckning. Fortfarande skulle de människor som valde att spendera en dag på denna plats vara försvinnande få i jämförelse med besökarna i ett shoppingcenter. Att tillgängliggöra ett mångsidigt och attraktivt landskap kan inte ensamt skapa ett slagkraftigt alternativ till shopping för flertalet människor, men sannolikt för några.

Att få den stora majoriteten svenskar att vända ryggen till en urban konsumtionskultur med varor i centrum, är en problematik det idag inte finns lämpliga åtgärder för att lösa. En väg att gå är att skapa alternativ, så att människor kan välja annorlunda åtminstone ibland. Konsumtion av natur och kulturarv kan erbjuda ett

sådant alternativ, som dessutom skulle kunna utvecklas i betydligt större skala än vad som är fallet idag.

Figur 51. Vandringsled som alternativ konsumtion? Foto: Stefan Nilsson.

Kulturarv som mötesplats

”Nästa gång gör vi det på riktigt, då ska vi ha med kaffe”, sade en äldre dam när en grupp lokalhistoriskt intresserade personer hade landat efter en dagslång exkursion bland torp, fångstgropar och andra fornlämningar i Gunnarskogs-trakten. De två unga, entusiastiska arkeologerna, varav jag var en, som lett exkursionen hade försökt klämma in så många fornlämningslokaler som möjligt under exkursionen, och totalt glömt bort exkursionsdeltagarnas lekamliga och sociala behov.

Vi gjorde inte om misstaget, utan efterföljande exkursioner inrymde flera kaffepauser. Över kaffet invid torplämningar och fångstgropar avhandlades inte bara deltagarnas intryck av de lokaler de besökt, utan också många viktiga angelägenheter i bygden. Givetvis passade man också på att diskutera och ifrågasätta arkeologernas utsagor om de olika platser som besökts. Experternas berättelser kontrasterades och kompletterades med olika lokala uppgifter, framför allt om olika namngivna personers relationer till de olika lämningarna. Vid kaffepauserna fick de besökta platserna liv och mening på ett annat sätt, samtidigt som en intressant gruppdynamik skapades. Med andra ord exkursionerna, med kaffepauser, fungerade som mötesplatser och bidrog till byggandet av socialt kapital inom gruppen.

Exkursionerna i Gunnarskog var kopplade till utgrävningen av Skramle, och flera av de personer som deltog i exkursionerna medverkade också vid utgrävningen på regelbunden basis under många år. Inom denna hårda kärna utvecklades under åren intima band och en stark förståelse för fornlämningar och lokalhistoria. Dessutom tenderade såväl utgrävning som exkursioner att sprida sig som ringar på vattnet långt utanför de grupper av människor som faktiskt deltog. Det var förvånande hur välinformerade folk i bygden, som inte besökt eller medverkat i någon av aktiviteterna, var om vad som hittats vid utgrävningarna och de olika exkursionernas besöksmål.

Erfarenheterna från Gunnarskog gick igen också i Dalby och i Vitsand. Exkursioner fungerade som mötesplatser för människor,

och särskilt kaffepauserna utgjorde tillfällen till dynamiska möten och samtal om många viktiga angelägenheter som egentligen inte hade med de lokaler som besöktes, eller kulturarv alls, att göra. Även andra kulturarvsaktiviteter spelade liknande roller. Särskilt kan nämnas de kurser om historiska kartor som arrangerades i några byar i Dalby och Vitsand inom ramen för detta projekt. Människor möttes över gamla kartor och fick möjlighet att visualisera hur det hade sett ut hemmavid för hundratals år sedan, samtidigt som det gavs rika möjligheter till andra samtal och kontakter. Kulturarvsaktiviteterna upplevdes som neutral mark, där människor kunde träffas och umgås tämligen opretentiöst, och därmed skapades viktiga forum för byggande av socialt kapital.

I Vitsand hade kyrkan, eller rättare sagt den tidigare prästen i socknen, uppmärksammat värdet av att tillhandahålla utrymme och möjligheter för människor att träffas. Enligt prästen utgjorde kyrkan en "... jättebra kåk. Den står tom nästan jämt, men den skall användas". Dessutom rädde starka band mellan kyrkan och hembygdsföreningen i Vitsand, inte minst därför att det var vanligt att vara aktiv inom båda organisationerna. Representanter från kyrkan och hembygdsföreningen utgjorde också kärnan i den grupp som bildades för att försöka utveckla traditionen kring det medeltida kapellet. Av de båda institutionerna framstod kyrkan som den mest centrala för kulturarvsengagemang. Kyrkan utgjorde samlingsplats och utgångspunkt för exkursioner, och det var i kyrkan och församlingshemmet gruppen träffades för olika verksamheter. Åtminstone fram till dess prästen lämnade Vitsand, vilket föranledde gruppen att börja anlita andra lokaler. Märkligt nog användes aldrig hembygdsgården som mötesplats, mer än någon enstaka gång som fikalokal efter genomförd exkursion.

Att ha en fast lokal, mitt i bygden, var en styrka för gruppen. Kyrkan framstår som en varaktig organisation med ekonomi och andra resurser, och kyrkor i glesbygdsförsamlingar kan spela viktiga roller i landsbygdsutveckling om personalen väljer detta spår. Samtidigt kan kyrkans engagemang verka utslutande för individer som inte vill verka tillsammans med svenska kyrkan av olika, ofta andliga, skäl.

Figur 52. Mötesplats utgrävning av fångstgrop. Foto: Eva Svensson.

Figur 53. Mötesplats förvandring. Foto: Eva Svensson.

Mötesplatser kan förefalla vara något trivialt, men faktum är att det i dag i många glesbygder råder brist på forum för människor att träffas ansikte mot ansikte under avspända men kreativa former. Inflyttade holländare och tyskar, angelägna om att skapa kontakter och nätverk, vittnar om hur problemfyllt de upplevde det vara att inte kunna identifiera lokala mötesplatser. Exempelvis berättade en ung holländare som hade flyttat till trakten av Hagfors i östra Värmland om hur han och andra inflyttade holländare förgäves hade letat efter en pub där folk träffades. Han förklarade också snabbt att det inte var ölen, utan sällskapet, som var av intresse (Zeewuster, muntlig uppgift, maj 2007).

För norra Värmlands del kan det snarast konstateras att många mötesplatser har försvunnit under de senaste åren. I Dalby utgjorde korvkiosker och bussar viktiga mötesplatser för ett par decennier sedan (Dahlström, muntlig uppgift, december 2006, Styffe in print). Idag finns knappt några korvkiosker kvar, och bussarna har i stor utsträckning ersatts av bilen. Korvkioskerna och bussarna har inte heller funnit ersättare i form av andra mötesplatser. Utan mötesplatser är det svårt att bygga socialt kapital, och utan socialt kapital är hållbar utveckling knappast realiserbar. För en hållbarare framtid i norra Värmlands glesbygder är skapandet av nya mötesplatser därför av stor betydelse.

I detta avseende kan det lokala kulturarvet spela roll. Det lokala kulturarvet engagerar på ett, som det uppfattas, ideologiskt neutralt och inte alltför förpliktigande sätt. Exkursioner, föredrag, historiska kartkurser och även deltagande i arkeologiska utgrävningar under sakkunnig ledning ses som trevliga och förkovrande tillställningar som dessutom möjliggör att träffa folk. Kulturarvsproduktion däremot uppfattas som mer krävande, och framför allt som ett forum för eldsjälarna som vill utveckla bygden. Förhållandet att det ofta är inflyttade personer som engagerar sig i kulturarvsproduktion, såsom i fallet Svenskt Utmarksmuseum (se även Storm 2008), riskerar att projekten kan uppfattas som exklusiva och därmed fungera uteslutande. En stor fördel med aktiviteter relaterade till kulturarv är att man gör det i grupp tillsammans med andra människor. I det avseendet skiljer sig kulturarvsumgänge från natur-

umgänge, som i betydligt större utsträckning, med älgjakten som viktigt undantag, handlar om individuella upplevelser. Även företag inom naturkonsumtion som turism är ofta skapelser av enskilda individer eller par.

För att få en funktion som mötesplats för långsiktigt byggande av lokalt, socialt kapital måste kulturarvsaktiviteterna vara av stabil och återkommande karaktär, och fungera inkluderande för bredare segment av lokalbefolkningen. Egenskaper som i de studerade fallen har visat sig vara problematiska att skapa. Det har varit svårt för lokala grupper att självständigt driva kulturarvsaktiviteter, och efter ett tag har verksamheten tenderat att ebba ut. Kulturarvsdeltagarna är ofta äldre och väletablerade i bygden, och även om ingen tydlig utslutning råder och verksamheten tenderar att sprida sig till vidare kretsar i bygden, behövs ett bredare engagemang för att mötesplatsen kulturarv skall bli betydelsefull för lokal utveckling. Ett institutionellt stöd i form av en aktiv och regelbundet närvarande antikvarisk kompetens skulle troligen kunna spela en avgörande roll både för verksamhetens uthållighet och för rekryteringen av fler deltagare.

Innovativa system, glesbygd och kulturarv för hållbar utveckling

”Vi lägger nog ned, för vi orkar inte längre”, berättade en dam som under tolv år med stort engagemang medverkat i uppbyggnad och drift av vikingabyn Hornbore by i Bohuslän (juli 2009). En skylt utanför anläggningen vittnar om EU-bidrag och andra stöd som verksamheten uppburit under årens lopp, för utan bidrag skulle det inte vara möjligt att hålla öppet för besökande barn som får lära sig att karda ull, baka bröd och titta på kasperteater. Men efter många år som eldsjäl livnär på lunchmackor i bilen, utan att varken få verksamheten att bära sig ekonomiskt eller permanenta bidrag, sinar både entusiasm och krafter. Hornbore by har i många avseenden stora likheter med Svenskt Utmarksmuseum och andra kulturarvsturistiska projekt initierade och drivna av lokala krafter.

Figur 54. Delar av Hornbore by, Bohuslän. Foto: Eva Svensson.

Efter ett decennium har eldsjälarna och viljan att arbeta ideellt brunnit ut.

Tidsperspektivet är viktigt. Utvärderingar sker ofta ganska kort tid efter finansieringstidens avslut, och eventuella tillhörande forskningsprojekt löper sällan på längre tid än tre till fyra år. Därför fångas inte uthållighetsproblematiken i de lokalt initierade kulturarvsturistiska satsningarna, och konceptet med driftiga eldsjälar och ideellt arbete framstår därför ofta som framgångsrikt. Eldsjälskonceptet utgör också en grundsten i Leaderprogrammet för utveckling av svensk landsbygd och glesbygd, en form av ansvarstagande där staten minskar sitt ansvar till förmån för enskilda aktörer (Larsson 2008). Med uthållighetsproblematiken i åtanke framstår detta arbetsätt som tämligen riskabelt både för glesbygdens framtid och för kulturarvets roll i samhället. Eldsjälar och ideellt arbete behöver institutionellt stöd både för att vinna i uthållighet, och för att kunna inkludera fler människor.

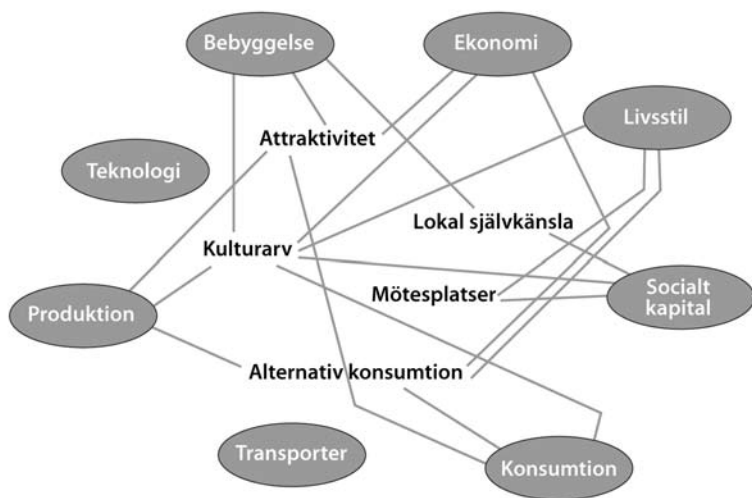
Även kulturarvsbegreppets avsaknad av associationer till samhällelig nytta framstår som problematisk. Vid intervjuer och andra

samtal med människor i Dalby och Vitsand hade människor svårt att föreställa sig att kulturarv kunde vara till nytta. Dels därför att begreppet kulturarv visade sig ha svaga referenser till företeelser i landskapet, dels därför att begreppet nytta associerades med att åstadkomma något omedelbart och påtagligt. Den möjliga nytta man såg med kulturarvslokaler var som potentiella turistmål, vilket är den roll som hittills tilldelats kulturarvet för skapande av lokal utveckling i linje med glesbygdens roll som tillhandahållare av upplevelse av natur och traditionell kultur.

När man skrapade på ytan av vad som sades i intervjuer, och beaktade praktisk handling, framträdde emellertid en både djupare och bredare relation till det lokala kulturarvet, vilket uppfattades som en del av den gröna omgivningen. Även om kulturarv är, och ansågs vara, viktigt i sig, bär det på flera betydelser och värden som kan utvecklas. Ur ett glesbygdsperspektiv kan lokal självkänsla och attraktivitet, alternativ konsumtion och mötesplatser lyftas fram som väsentliga för skapande av en hållbarare framtid. Dessa mjuka värden är viktiga, men deras betydelse är svår att kommunicera. Vid konkurrens med tydligare och hårdare värden är risken stor att de får stryka på foten. Att koppla dessa värden till kulturarvets eller glesbygdens samhälleliga betydelse gör inte argumentationen lättare, eftersom både kulturarvs- och glesbygdsfrågor generellt hamnar i fällan mjuka frågor.

I tider när det stora samhällsmålet tillväxt har fått konkurrens med miljöfrågor och strävan efter hållbar utveckling, skapas nya möjligheter för mjuka värden av betydelse för hållbar utveckling. Problemet är att värdena alltjämt framstår som otydliga och mindre viktiga vid sidan av vad som upplevs som stora och akuta frågor. Det kan därför vara värt att prova nya sätt att argumentera för och arbeta med kulturarv, glesbygd, lokal självkänsla och attraktivitet, alternativ konsumtion och mötesplatser för att skapa en bättre förståelse för deras samhälleliga betydelse. *En* möjlighet, som föreslås här, är en integration i innovativa system för hållbar utveckling.

Figur 55 är ett försök att skissa på ett innovativt system för hållbar utveckling där kulturarv, lokal självkänsla och attraktivitet, alternativ konsumtion och mötesplatser har inkluderats för att för-

Figur 55. Ett mer innovativt system för hållbar utveckling? Kulturarv, lokal självkänsla, attraktivitet, alternativ konsumtion och mötesplatser i relation till (vanliga) subsystem. Illustration: Eva Svensson. Redigerad av Lena Troedson.

söka tydliggöra samband med områden som oftare associeras med hållbar utveckling. Denna studie har visat att glesbygden och kulturarvet spelar roll, och kan spela större roll, för skapande av hållbar samhällsutveckling. Men det behövs andra sätt att argumentera för deras betydelse, om man vill nå utanför den egna sektorn.

Att relatera till framtiden, genom innovativa system för hållbar utveckling, skulle innebära en ny roll för kulturarvet och kulturarvssektorn. Det skulle också kräva nya arbetssätt. Ett genomgående problem för aktivering av medborgarengagemang kring kulturarvsfrågor, som framgått av de studier som genomförts här, är behovet av institutionellt stöd i form av närvarande antikvarisk kompetens. För skapandet av en hållbarare glesbygd, med utveckling av uthållig kulturarvsturism och kulturarvsproduktion, lokal självkänsla och attraktivitet, alternativ konsumtion och mötesplatser, behövs det antikvarier regelbundet verksamma i lokala sammanhang för att skapa dialog, bidra med information och stödja lokala initiativ.

Eldsjälar är fantastiska resurser, vare sig de återfinns inom förvaltning eller verkar för den egna bygdens utveckling. Men förr eller senare brinner de ut eller försvinner, och då är risken att tomrummet inte går att fylla. Vanligt är också ett av målen för eldsjälarernas engagemang, till exempel för människorna bakom Svenskt Utmarksmuseum, är att verksamheten ska institutionaliseras och bli beständig. Att endast förlita sig på eldsjälar för landsbygdsutveckling och kulturarvsdeltagande framstår med andra ord som bräckliga, och inte särskilt demokratiska, lösningar. Om vi menar allvar med betydelsen av en levande landsbygd och ett kulturarv som spelar roll krävs att människors engagemang tas på allvar och ges institutionellt stöd.

Men hur skulle ett realistiskt system av närvarande antikvarier runt om i bygderna kunna utformas? Här brottas kulturarvssektorn med två stora problem. För det första saknas resurser att tillhandahålla kontinuerligt närvarande antikvarisk expertis i alla bygder runt om i Sverige. För det andra är kulturarvsinstitutionerna, liksom de flesta andra offentliga institutioner, koncentrerade till de större städerna.

I brist på goda, heltäckande förslag kan ett par vägar till ökad närvaro av antikvarier i lokala miljöer lyftas fram. En möjlighet är att infoga kulturarvet i bredare samhällsliga sammanhang, i följe tankegångarna om innovativa system för hållbar utveckling, och därmed komma in med kulturarvskompetens i fler verksamheter och utvecklingsprojekt än vad som är fallet idag. En samordning med naturvården i adaptiv förvaltning är en närliggande tanke i sammanhanget.

En annan möjlighet erbjuds genom internet och den växande floran av former för e-deltagande (t ex Östlund 2009). I nuläget framstår inte e-deltagande som ett fullgott alternativ, då personlig närvaro och gemenskap på kulturarvslokaler är högt värderat. Men e-deltagande kan vara en metod att upprätthålla en verksamhet när möjligheter till personliga kontakter är begränsade.

Kulturarvet engagerar och kulturarvet kan spela roll, men inte utan antikvarier med en vilja att finnas där människor är.

Kapitel 5 – Antikvarier, eldsjälur och hållbar utveckling i skoglig glesbygd

I Kanada verkade (verkar) en naturförvaltare vid namn Evan Karel (Westley 2002). Hans koncept, som adaptiv förvaltare, innebar att hålla flera bollar i luften samtidigt. Starkt vetenskapligt engagemang kombinerades med involvering av lokala grupper och intressenter i naturvårdsarbetet, samtidigt som förankringsarbete inom den egna myndigheten och det politiska etablissemang bedrevs parallellt. Arbetet var framgångsrikt och berikande för både naturvärden och människor, då många perspektiv kunde samordnas och konflikter hanteras på nya sätt. Så småningom steg Evan Karel i graderna inom den egna administrationen, och fick nya arbetsuppgifter som inte var förlagda till den direkta verksamheten. Då det framgångsrika förvaltningskonceptet var starkt förknippat med Evan Karel som person gick mycket förlorat då han lämnade det operativa fältarbetet.

Evan Karels engagemang bland laxar, hjortar, fiskare, strandägare och ursprungsbefolkning, är berättelsen om en eldsjäl i myndighetstappning, vars roll inte kom att institutionaliseras och därmed upphöra med honom. Historien klingar bekant mot bakgrund av iakttagelser gjorda inom denna studie, vilka sammanfattas nedan, där behovet av institutionellt stöd framstår som avgörande för skapandet av uthålligt deltagande, lokalt kulturarvsengagemang och i förlängningen en hållbar glesbygd.

Glesbygd, kulturarv och natur i förändring

De skogliga glesbygderna, som norra Värmland, har i flera avseenden genomgått en marginaliseringsprocess i det moderna industri- och välfärdssamhället. Det mångsyssleri och bruk av många olika resurser som präglade skogsbygderna under förindustriell tid rim-

made illa med det moderna samhällets trygghetssystem baserat på det industriella idealet om ett jobb året om. Det moderna välfärds-samhället och det industriella idealet var emellertid ett lockande alternativ också i de skogrika glesbygderna, och då storsamhällets behov av timmer, vattenkraft och andra resurser skapade nya arbetstillfällen tog många chansen att lämna mångsyssleriet för vad som uppfattades som moderna och trygga jobb. De nya jobben passade också väl in i den arbetsmoral, att vara arbetsmänniska med betoning på fysiskt arbete, som präglade många skogsbygder.

Rushen efter den skogliga glesbygdens produkter kan betraktas som en form av extraktionsekonomi av ett icke uthålligt slag. När vattenkraften var utbyggd och skogsbruket hade mekaniserats försvann många av arbetstillfällena, medan resurserna exploaterades i fortsatt stor skala. Extraktionsekonomins marginaliserande krafter förstärktes också av de psykosociala effekterna av förlusten av ”riktiga” jobb.

Parallellt, som en del av det moderna industrisamhällets norm, utvecklades och professionaliserades naturvårds- och kulturarvsdiskurserna. De boreala skogsbygderna kom i stor utsträckning att bli naturvårdens domän, och betraktades som urskogar, naturskogar och vildmark. De svaga konnotationerna till kulturlandskap och kulturarv, som i högre grad associerades med urbana och jordbrukande landskap, bidrog till skapandet av bilder av utanförskap, att de djupa skogarna och deras invånare befann sig utanför den dominerande kulturen. Därmed kom naturvårds- och kulturarvsdiskurserna att bidra till marginaliseringsprocessen.

Under de senaste decennierna har nya och förändrade synsätt blivit allt mer framträdande. Naturvård och kulturmiljövård skall i största möjliga mån samordnas, och inte längre betraktas som olikartade företeelser. Dessutom skall natur och kulturarv ställas i samhällets tjänst genom att bidra till ekonomisk och social utveckling, vilket särskilt lyfts fram som nya möjligheter för landsbygds- och glesbygdsutveckling.

Natur och kulturarv är idag möjliga produkter i den globala konsumtionskulturen, framför allt för turismnäringen. De djupa skogarna och den förmodat traditionella kulturen framstår som

något åtråvärt och annorlunda i relation till staden och stadsborna, vilka förväntas vilja konsumera natur och kultur i glesbygden. Med staden som norm framstår glesbygdens natur och kulturarv som exotiska konsumtionsprodukter, vilket riskerar att förstärka marginaliseringseffekten. Men utvecklandet av natur- och kulturarvsprodukter kan också bidra till lokal stolthet, ökat ekologiskt tänkande och ett hållbarare lokalt näringsliv.

För människor i norra Värmland, både hemfolk och inflyttade, utgör närheten till naturen ett avgörande skäl för valet av bostadsort. För många av de inflyttade är det upplevelser av ren natur som lockar, medan hemfolket oftare associerar naturen till platser, händelser och historia. För framför allt den senare gruppen ingår kulturarvet i naturen, men generellt framstår begreppet kulturarv som otydligt och inte helt begripligt utifrån de egna vardagliga erfarenheterna.

Trots de positiva relationerna till naturen, finns ett problematiskt förhållande till naturvärden. Naturvärden, framför allt olika avsättningar som naturreservat och skydd av arter som varg, framstår som en konfliktfylld arena. Då värderingarna bakom avsättningar och artskydd ofta saknar referenser i lokala uppfattningar, uppfattas naturvärden i många fall som stadens maktutövning över landsbygden.

Inställningen till kulturarvet är betydligt positivare. Särskilt de senaste decenniernas forskningsresultat, som påvisat förekomsten av en äldre och mer dynamisk historia än tidigare historieskrivningar, har rönt uppskattning och omhuldas med stolthet. Men det är inte i första hand de många forn- och kulturlämningarna utan de vetenskapliga berättelserna om dessa lämningar som uppskattas. Utan information förblir slagghvarp och fångstgropar anonyma och inte särdeles uppseendeväckande företeelser i skogarna.

I norra Värmland, som i så många andra skogliga glesbygder, har både natur och kulturarv tagits i anspråk för turistiska satsningar, vilket kan betraktas som en form av ekologisk modernisering. Naturturism utövas framför allt genom mindre företag som saluför olika upplevelser som bäver- och älgsafaris och flottfärder längs Klarälven. För naturturismen har det framför allt handlat om

att omsätta den befintliga naturen till olika produkter. Kulturarvsturism, däremot, har krävt omfattande investeringar och produktion av såväl anläggningar som verksamheter. Kulturarvsproduktionen har framför allt varit en angelägenhet för ideella föreningar som Svenskt Utmarksmuseum, och ofta syftande till skapande av både lokal stolthet och turismprodukter.

Natur- och kulturarvsturism, som sommarturism, lyfts av myndigheter och politiker fram som en framtidsbransch för gles- och landsbygden, och turismen utmålas som den främsta motorn för skapande av tillväxt. Men företagen och de ideella föreningarna i branschen har ofta svårt att få verksamheten att gå runt. Många gånger kan åtminstone de ideella föreningarna få ekonomiskt stöd från EU i en inledande uppbyggnadsfas, men till den fortsatta verksamheten är det svårare att få bidrag. Dessutom har den omfattande byråkratin kring EU-bidragen en viss avskräckande effekt på mindre företag och ideella föreningar.

Men det är inte bara ekonomin som flera av de nya och små aktörerna inom natur- och kulturarvsturismen brottas med, utan också behovet av andra former av stöd. Hjälp med marknadsföring är en sak, en annan är behovet av vetenskaplig kunskap om natur- och kulturarvsvärden som skall ingå i verksamheten. Avståndet till tillgänglig information och kompetens upplevs ofta som frustrerande av ambitiösa entreprenörer som vill skapa korrekta produkter.

Kulturarv och deltagande

Deltagande och ansvarstagande utgör en aktuell samhällstrend, vilken kommer till uttryck i en rad olika deliberativa arbetsätt. Inom natur- och kulturarvssektorerna har medborgardeltagande i allt större utsträckning lyfts fram som betydelsefulla arbetsätt. Samarbeta och dialog med lokalt boende ses som viktiga verktyg för att hantera konflikter, till exempel vid reservatsbildningar, och för att göra natur och kulturarv till resurser för lokal utveckling. Även för landsbygdsutveckling poängteras deltagandets och ansvarstagandets betydelse, inte minst inom Leaderprogrammet

där ansvaret för lokal utveckling förutsätts ligga hos invånarna, i först hand eldsjälarna, själva.

Det är framför allt det praktiska arbetet myndigheterna strävar efter att flytta över på medborgare med hjälp av deliberativa metoder. Makten över skapandet av övergripande målsättningar ligger kvar hos myndigheterna, medan förvaltningen och den handgripbara utvecklingen av bestämda värden och scenarier i allt större utsträckning blir lokala ansvarsområden.

Medborgardeltagande och deliberativa metoder rymmer stora möjligheter. Genom deltagandeprocesser tillförs en rad nya perspektiv och kunskap på ett område, samtidigt som besluten ges en förstärkt legitimitet. Men det finns också problem. Deltagandeprocesser framställs ofta som harmoniska, präglade av konsensus och öppna för alla på lika villkor. Med växande erfarenhet har det emellertid blivit allt tydligare att deltagare vanligen tillhör samhällselitgrupperingar, och att det föreligger (tysta) uteslutningsmekanismer. I dylika fall bidrar deltagandeprocesser snarare till att stärka och legitimera existerande social asymmetri och rådande maktförhållanden. Det är viktigt att hålla i minnet att deltagande är social och kulturell handling utövad i specifika sociala och kulturella sammanhang, och att deltagandeprocesserna utgör meningsbärande handlingar som producerar och reproducerar sociala och kulturella identiteter såväl hos deltagarna själva som hos initiativtagande organisationer och forskare.

Den lokala historien och kulturarvet engagerar många människor, också i norra Värmland. Påtagligt är också att man ser kulturarvet som en framtidsresurs, att man vill samlas kring det förflutna för att kunna skapa en hållbarare framtid. Svenskt Utmarksmuseum sjösattes med tydliga ambitioner att förmedla bygdens äldre historia till de lokalt boende, fungera som samlingsplats och bidra till det lokala näringslivet genom turism. I Vitsand samlades människor som ville verka för bygdens framtid kring en plats med lokal tradition av att ha varit ett medeltida kapell. Målsättningen var framför allt att få antikvarisk och vetenskaplig kompetens intresserad av kapelltraditionen så att ett arkeologiskt projekt av betydelse för bygden skulle kunna startas.

Bakom Svenskt Utmarksmuseum låg en grupp eldsjälar, mestadels inflyttade, som hade funnit inspiration till verksamheten genom kontakt med Riksantikvarieämbetets fornminnesinventerare 1990, och sedan fortsättningsvis med olika forskningsprojekt som drevs i trakten. Gruppen i Vitsand var mer blandad vad gällde inflyttare och ”hemfolk”, och flera av dem hade tidigare samverkat andra sammanhang relaterat till hembygdsföreningen och i viss mån kyrkan. Kulturarvsdeltagarna, i båda fallen, var oftast äldre, hade vana att driva olika lokala uppdrag och framstod som väletablerade i sin bygd. Intressant nog förenades personer med olika bakgrund och politiska ideologier helt problemfritt i verksamheten.

Kulturarvsaktiviteter har problem med uthållighet då de lokala deltagarna skall driva verksamheterna själva. Skramle-projektet, som har beaktats retrospektivt, avsomnade då arkeologerna var färdiga med projektet och de lokala deltagarna skulle ta över verksamheten. Vitsands-gruppen fick inte igång forskning om platsen med traditionen om det medeltida kapellet då de förutsattes sköta sig själva. Svenskt Utmarksmuseum har, efter ett drygt decennium, fått allt svårare att driva verksamheten då de aktiva har börjat tröttna och det har visat sig svårt att rekrytera nya deltagare.

Förhållandet att kulturarvsrelaterade aktiviteter framför allt lockar det lokala etablissemangen gör det troligt att det föreligger hinder eller trösklar för ett bredare deltagande. Utan att närmare ha undersökt detta förhållande kan det misstänkas att uppfattningen om kulturarvet som ”svårt”, och i behov av experter för tolkning och skapande av förståelse, kan vara en del av förklaringen till rekryteringsmönstret. Explicita uteslutningsmekanismer har inte påvisats.

Både bristen på uthållighet och den förmodade förekomsten av trösklar för kulturarvsdeltagande kan kopplas till behovet av institutionellt stöd i form av närvarande antikvarier.

En hållbar glesbygd i en global värld?

Ur ett utvecklingsperspektiv ses natur och kulturarv framför allt som resurser i en växande turismnäring. Men natur- och kultur-

arvsturism har ofta svårt att vinna ekonomisk bärkraft, och kan därför svårligen ensamt bära ansvaret för näringslivsutveckling i skogliga glesbygder. Men natur och kulturarv har en rad andra värden av betydelse för skapandet av en hållbar utveckling.

Naturen, och närheten till naturen, är en framträdande orsak till valet att bo i skoglig glesbygd som norra Värmland. Naturen, och bruket av natur, är också väsentligt för de lokala livsstilarna som kvantitativt avviker från det urbana konsumtionsmönstret, och därmed kan betraktas som en hållbarare livsstil. Det finns med andra ord lärdomar att hämta från den skogliga glesbygden ur ett globalt hållbarhetsperspektiv.

Kulturarvet lyfts inte på samma sätt som naturen fram av de lokalt boende som ett skäl för valet att bo i norra Värmland. Men vid en djupare granskning framgår att kulturarv ingår i naturen och den omgivande miljön för de lokalt boende, och att det ofta är kulturarvslokaler som betraktas som attraktiva och betydelsebärande.

I lokala sammanhang fungerar kulturarv uppenbarligen som boundary objects, med svårdefinierbara men avgörande kvaliteter som förenar och stärker människor. Kulturarvet har möjligheter att bidra till lokal självkänsla och attraktivitet, utgöra en källa till alternativ konsumtion och fungera som neutral mötesplats. Dessa värden är betydelsefulla för skapandet av hållbar utveckling, men kan med fördel integreras i mer övergripande sammanhang för att vinna i samhällelig betydelse.

För att kulturarvet skall spela roll, och en roll för hållbar utveckling, behövs närvarande antikvarisk kompetens som kan möta människors behov av diskussion och information. Det är inte i första hand kulturarvsobjekten, materiella eller immatriella, som engagerar, utan vad som kan berättas om dem. Avgörande för kulturarvets bidrag till hållbar utveckling är alltså skapandet av olika processer för kulturarvsbruk, vilket är en komplicerad uppgift som kräver kunskap, dialog och riktning. För det är ju fullt möjligt att kulturarv också kan spela roll i ohållbar utveckling.

Referenser

- [Adoptera ett framtidsminne. 6000-åriga hållristningar i Näsåker.](#) [Elektronisk]. Kräver Adobe Acrobat Reader. Tillgänglig: <<http://www.raa.se/bok/pdf/adopteranasaker.pdf>>. [2009-05-18].
- Agenda kulturarv – slutrapport 2004*. Stockholm. Riksantikvarieämbetet.
- [Allmänna val 17 september 2006.](#) [Elektronisk]. Tillgänglig: <<http://www.val.se/val/val2006/slutlig/R/kommun/17/37/delar.html>>. [2009-05-14].
- Andersson, Sofia & Eva Svensson (red.), 2002. *Skramle – the true story of a deserted medieval farmstead*. Lund studies in medieval archaeology 27. Stockholm: Almkvist & Wiksell International.
- Andrén, Mats, 2005. *Mellan deltagande och uteslutning. Det lokala medborgarskapets dilemma*. Hedemora: Gidlunds.
- Anico, Marta & Elsa Peralta (red.), 2009. *Heritage and identity. Engagement and demission in the contemporary world*. London & New York: Routledge.
- Antonsson, Hans, Ragnar von Malmborg, Anders Stenmark, Anders & Per Wahlin, 1973. *Nordvärmland. En avfolkningsbygd*. Studentuppgift Avdelningen för regional planering. Kungliga Tekniska Högskolan, Stockholm.
- Aronsson, Peter, 2006. Demokratiskt kulturarv – nationella institutioner, universella värden, lokala praktiker. I: Alzén, Annika & Aronsson, Peter (red.), *Demokratiskt kulturarv? Nationella institutioner, universella värden, lokala praktiker*. Tema kultur och samhälle. Skriftserie 2006:1. Norrköping, s. 1–17.
- Axelsson, Bodil, 2006. Sommar-teater som spelplats för demokrati: möjligheter och dilemman. I: Alzén, Annika & Aronsson, Peter (red.), *Demokratiskt kulturarv? Nationella institutioner, univer-*

- sella värden, lokala praktiker*. Tema kultur och samhälle. Skriftserie 2006:1. Norrköping, s. 216–226.
- [Babyboom i Syssleback](http://www.vf.se/Arkiv/Nyheter/Torsby/2008/Oktober/Vecka-43/Babyboom-i-Syssleback--fler-barn-an-pa-15-ar.aspx). [Elektronisk]. Tillgänglig: <<http://www.vf.se/Arkiv/Nyheter/Torsby/2008/Oktober/Vecka-43/Babyboom-i-Syssleback--fler-barn-an-pa-15-ar.aspx>>. [2008-10-12].
- Bauman, Zygmunt, 1999. *Arbete, konsumtion och den nya fattigdomen*. Göteborg: Daidalos.
- Bauman, Zygmunt, 2008. *Konsumtionsliv*. Göteborg: Daidalos.
- Beck, Ulrich, 1992. *Risk society. Towards a new modernity*. London, Newbury Park, New Delhi: SAGE Publications.
- Bell, Martin, 2004. Archaeology and green issues. Malden 2004. I: Bintliff, John (red.), *A companion to archaeology*. Malden: Blackwell, s. 509–531.
- Bladh, Gabriel, 1995. *Finnskogens landskap och människor under fyra sekler. En studie av samhälle och natur i förändring*. Forskningsrapport 95:11, Samhällsvetenskap, Högskolan i Karlstad.
- Blom, Thomas, 2008. Värmland – från turism till upplevelseindustri. I: Berger, Sune (red.), *Regional utveckling – om produktion, livskvalitet och indlytande*. Karlstad University Press, s. 65–73.
- Boqvist, Agneta, 1978. *Den dolda ekonomin. En etnologisk studie av näringsstrukturen i Bollebygd 1850–1950*. Skrifter från Folklivsarkivet i Lund nr 21. Lund: LiberLäromedel/Gleerup.
- Borgerhoff Mulder, Monique & Peter Coppillo, 2005. *Conservation. Linking ecology, economics and culture*. Princeton & Oxford: Princeton university press.
- Borghesi, Simone & Alessandro Vercelli, 2003. Sustainable globalisation. *Ecological economics* 44, 77–89.
- Boström, Magnus & Mikael Klintman, 2008. *Eco-standards, product labelling and green consumerism*. London: Palgrave MacMillan.
- Bäckstrand, Karin, 2001. *What can nature withstand? Science, politics and discourses in transboundary air pollution diplomacy*. Lund political studies 116. Lund: Lunds universitet.
- [CBD, 8j. Convention on biological diversity. Article 8. In-situ conservation](http://www.cbd.int/convention/articles.shtml?a=cbd-08). [Elektronisk]. Tillgänglig: <<http://www.cbd.int/convention/articles.shtml?a=cbd-08>>. [2009-06-30].

- Chambers, Robert, 2003 (1997). *Whose reality counts? Putting the first last*. London: ITDG Publishing.
- Cooke, Bill & Uma Kothari (red.), 2004 (2001). *Participation. The new tyranny?* London & New York: Zed Books.
- Correia, Teresa Pinto, 2004. Rural landscape changes and public policies. Understanding peoples decisions and reactions as a basis for future management. Examples from southern Europe I: Saltzman, Katarina & Marie Stenseke (red.), *Landscape management with people in mind. Proceedings from a workshop at Lökeberg, 12–13 Nov 2003*. Department of human and economic geography. Occasional Papers 2004:2. Göteborg, s. 18–31.
- Delanty, Gerard, 2002. *Medborgarskap i globaliseringens tid*. Lund: Studentlitteratur.
- Dobson, Andrew, 2007. Environmental citizenship: Towards sustainable development. *Sustainable development* 15, 276–285.
- Ebrahim, Alnoor & Edward Weisband (red.), 2007. *Global accountabilities. Participation, pluralism, and public ethics*. Cambridge: Cambridge university press.
- ECTP, European Construction Technology Platform, Cultural heritage, 2008. [*Vision 2030 & Strategic research agenda. Focus area cultural heritage*](#). [Elektronisk]. Kräver Adobe Acrobat Reader. Tillgänglig: <<http://www.ectp.org/documentation/FACH-Vision&SRA-V3-200803.pdf>>. [2009-05-28].
- Ednarsson, Marcus, 2005. *Platser för rovdjursturism? Vargar, människor och utveckling i Norra Värmland*. Karlstad university studies 2005:16.
- Ehn, Billy & Orvar Löfgren, 2001. *Kulturanalyser*. Malmö: Gleerups.
- Ekman, Ann-Kristin, 1991. *Community, carnival and campaign. Expressions of belonging in a Swedish region*. Stockholm studies in anthropology 25. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Eksvärd, Karin, Lars Hallgren, Gabriella Lönngren, Thomas Norrby, Anders Tivell, Lotten Westberg & Marie Byström, 2006. *Gå en mil i mina skor... på väg mot samförvaltning*. Working paper 8. Institutionen för stad och land. Uppsala: SLU och Centrum för biologisk mångfald.

- Emanuelsson, Marie, 2003. *Skogens biologiska kulturarv. Att tillvarata föränderliga kulturvärden*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Emanuelsson, Marie, Annie Johansson, Stefan Nilsson, Susanne Pettersson & Eva Svensson, 2003. *Settlement, shieling and landscape. The local history of a forest hamlet*. Lund studies in medieval archaeology 32. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Emanuelsson, Marie, Ella Johansson & Ann-Kristin Ekman (red.), 2008. *Peripheral communities. Crisis, continuity and long-term survival*. Skrifter från forskningsprojektet Flexibilitet som tradition, Ängersjöprojektet 7. Institutionen för stad och land, SLU, Uppsala.
- En samlad naturvårdspolitik*. Regeringens skrivelse 2001/02:173. [European Landscape Convention](http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/Conventions/Landscape/). [Elektronisk]. Tillgänglig: <<http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/Conventions/Landscape/>>. [2009-05-15].
- Evans, Bob, Marko Joas, Susan Sundback & Kate Theobald, 2006. Governing local sustainability. *Journal of environmental planning and management*, vol. 49, no 6, 849–867.
- Fernow, Erik, 1977 (1773–1779). *Beskrivning över Värmland*. Ny utgåva med kommentarer av Arvid Ernvik. Del 1. Karlstad: NWT.
- Fischer, Frank, 2000. *Citizens, experts and the environment. The politics of local knowledge*. Durham & London: Duke university press.
- Florida, Richard L., 2002. *The rise of the creative class, and how it's transforming work, leisure, community and everyday life*. New York: Basic Books.
- Florida, Richard L., 2005. *Cities and the creative class*. New York: Routledge.
- Formas 2007. *Kunskap om landsbygdens utveckling. Forskningsstrategi 2006*. Rapport R4:2007.
- Forsberg, Erik & Bengt Starrin, 1997. Inledning. Empowerment – begrepp och tillämpning. I: Forsberg, Erik & Bengt Starrin, (red.), *Frigörande kraft – empowerment som modell i skola, omsorg och arbetsliv*. Stockholm: Gothia, s. 5–8.

- [Framework Convention](#). Council of Europe framework convention on the value of cultural heritage for society. [Elektronisk]. Tillgänglig: <<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Word/199.doc>>. [2009-05-28].
- Friman, Eva. 2002. *No Limits. The 20th century discourse of economic growth*. Skrifter från Institutionen för historiska studier 2. Umeå: Umeå universitet.
- Furuskog, Hjalmar, 1924. *De värmländska järnbruken. Kulturgeografiska studier över den värmländska järnhanteringen under dess olika utvecklingsskeden*. Filipstad: Bronellska bokhandeln.
- Gastil, John & Peter Levine (red.), 2005. *The deliberative democracy handbook. Strategies for effective civic engagement in the twenty-first century*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Giddens, Anthony, 1991. *Modernity and self-identity. Self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press.
- [Glesbygdsverket](#). [Elektronisk]. Tillgänglig: <<http://www.glesbygdsverket.se/site/default.aspx>>. [2009-05-15].
- Greeves, Tom, 1989. Archaeology and the green movement: a case for *perestroika*. *Antiquity* 63, s. 659–666.
- Gunderson, Lance H. & Crawford s. Holling (red.), 2002. *Panarchy. Understanding transformations in human and natural systems*. Washington m fl: Island Press.
- Gunnarsdotter, Yvonne, 2000. Moderniseringsprocessens inverkan på landsbygden – konflikt och samverkan kring skog och jakt. I: Haraldsson, Kjell (red.), *Tankar kring lokal och regional utveckling inför det nya årtusendet*. Antologi från Forskarforum 1999. Stockholm: Fritzes, s. 195–224.
- Götmark, Frank & Christer Nilsson, 1992. Criteria used for Protection of Natural Areas in Sweden 1909–1986. *Conservation Biology* 6, 220–231.
- Hajer, Maarten A. 2005 (1995). *The politics of environmental discourse. Ecological modernisation and the policy process*. Oxford: Clarendon Press.
- Hansen, Kjell, 2008. Leva på staten – socialt handkapp eller nya livsmöjligheter? I: Johansson, Birgitta (red.), *Ska hela Sverige leva?* Formas Fokuserar. Stockholm: Formas, s. 111–121.

- Hartmuth, Gerhard, Katja Huber & Dieter Rink, 2008. Operationalization and contextualization of sustainability at the local level. *Sustainable development* 16, 261–270.
- Holling, Crawford S., 2001. Understanding the complexity of economic, ecological, and social systems. *Ecosystems* 4, 390–405.
- Holm, Fredrik, 2008. *Vad är ett miljöproblem? En introduction med flera perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Ibsen, Hilde, in print. Kampen om Strängsforsen. I: Ibsen, Hilde, Eva Svensson & Lars Nyberg (red). *Klarälven*. Karlstads universitet.
- Ilcan, Suzan & Tanya Basok, 2004. Community government: voluntary agencies, social justice and the responsabilization of citizens. *Citizenship Studies*, vol. 8, no. 2, 129–144.
- Isacson, Maths, 2008. Historien om livet på landet – från mångsyssleri till mångsyssleri. I: Johansson, Birgitta (red.), 2008. *Ska hela Sverige leva?* Formas Fokuserar. Stockholm: Formas, s. 59–69.
- Jensen, Ola W., 2009. Arkeologins framtid i historien – och idag. I: Artelius, Tore & Anna Källén (red.), *Arkeologisk framtid*. Arkeologimötet 2008. Svenska arkeologiska samfundet. Lund: Lunds universitet, s. 143–166.
- Johansen, Birgitta, 2002. Antikvariska dilemman. Eller meningen med kulturarv. *Agenda kulturarv. Inspiration och diskussion 1:3*. [Elektronisk]. Kräver Adobe Acrobat Reader. Tillgänglig: <<http://www.agendakulturarv.se/opencms/export/agenda-kulturarv//dokument/Insp3.pdf>>. [2010-07-22]. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Johansson, Birgitta (red.), *Ska hela Sverige leva?* Formas Fokuserar. Stockholm: Formas.
- Johansson, Ella, 1994. *Skogarnas fria söner. Maskulinitet och modernitet i norrländskt skogsarbete*. Nordiska museets handlingar 118. Stockholm: Nordiska museet.
- Johansson, Ella, 2002. Inledning. I: Johansson, Ella (red.) *Periferins landskap. Historiska spår och nutida blickfält i svensk glesbygd*. Lund: Nordic academic press, s. 7–27.

- Kaijser, Lars, 1999. *Lanthandlare. En etnologisk undersökning av en ekonomisk verksamhet*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Kaldal, Ingar, 2000. Skog, arbeid og dagligliv i kvinners og menns fortellinger fra Trysil och Nord-Värmland etter 1930. I: Kaldal, Ingar, Ella Johansson, Bo Fritzbøger & Hanna Snellman (red.), *Skogsliv. Kulturella processer i nordiska skogsbygder*. Lund: Historiska media, s. 85–117.
- [Kulturresevat i Värmland](http://www.lansstyrelsen.se/varmland/amnen/Kulturmiljo/kulturresevat/kulturresevat_varmland.htm). [Elektronisk]. Tillgänglig: <http://www.lansstyrelsen.se/varmland/amnen/Kulturmiljo/kulturresevat/kulturresevat_varmland.htm>. [2009-06-09].
- Kvale, Steinar, 1997. *Den kvalitativa forskningsinterjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Larsson, Lars, 2008. När EU kom till byn. I: Johansson, Birgitta (red.), *Ska hela Sverige leva?* Formas Fokuserar. Stockholm: Formas, s. 359–367.
- Leach, Melissa & Ian Scones, 2007. *Mobilising citizens: Social movements and the politics of knowledge*. Citizenship DRC Synthesis Paper. Institute of development studies, University of Sussex-Brighton.
- Lee, Kai N., 1999. Appraising adaptive management. *Conservation Ecology* 3(2):3.
- Lewis, David, 2007. Bringing in society, culture and politics. Values and accountability in a Bangladeshi NGO. I: Ebrahim, Alnoor & Edward Weisband, 2007. *Global accountabilities. Participation, pluralism, and public ethics*. Cambridge: Cambridge university press, s. 131–147.
- Lisberg Jensen, Ebba, 2002. *Som man ropar i skogen. Modernitet, makt och mångfald i kampen om Njakafjäll och i den svenska skogsbruksdebatten 1970–2000*. Lund University, Lund studies in human ecology 3.
- Lundberg, Petter, 2007. Ökade inkomstskillnader. *Välfärd* 2007, no. 1, 10–11.
- Länsstyrelsen i Värmlands län, 2007. *Strategi för formellt skydd av skog i Värmlands län – naturreservat, biotopsskydd och naturvårdsavtal*. Ett samarbete mellan Länsstyrelsen i Värmlands län och Skogsstyrelsen Region Svea. Rapport nr 2007:5.

- Länsstyrelsen i Värmlands län, 2008. *Utveckling av kultur- och naturturism i Värmlands län. Redovisning av uppdrag 50 till Miljödepartementet*. Rapport nr 2008:10.
- Magnusson, Gert, 1986. *Lågteknisk järnhantering i Jämtlands län*. Jernkontorets bergshistoriska skriftserie 22. Stockholm: Jernkontoret.
- [Makkareberg Naturresevat i Värmlands län](http://www.s.lst.se/inform/website/naturvard/naturreservat/NR2/makkareberg.htm). [Elektronisk]. Tillgänglig: <<http://www.s.lst.se/inform/website/naturvard/naturreservat/NR2/makkareberg.htm>>. [2009-06-28].
- Micheletti, Michele, 2003. *Political virtue and shopping. Individuals, consumerism, and collective action*. New York: Palgrave MacMillan.
- Micheletti, Michele & Dietlind Stolle, 2007. Mobilizing consumers to take responsibility for global social justice. *The annales of the american academy of political and social science* 2007:611, s. 157-175.
- [Miljömålsportalen](http://www.miljomal.nu/). [Elektronisk]. Tillgänglig: <<http://www.miljomal.nu/>>. [2009-05-15].
- Miljövårdsberedningen 2007. *Tillväxt och miljö i globalt perspektiv*. Miljövårdsberedningens promemoria 2007:1 (Jo 1968:A). Miljödepartementet.
- Moberg, Andreas & Michael Näslundh, 2009. *Naturskydd och lokal utveckling. Förhållandet mellan nyttjande och bevarande av naturmiljö*. Miljövetenskap, C-uppsats. Karlstads universitet.
- Moisander, Johanna, 2001. *Representation of green consumerism. A constructionist critique*. Helsingfors: Helsinki University.
- Monaco, Sara, 2008. *Neighbourhood politics in transition. Residents' associations and local government in post-apartheid Cape Town*. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala 168. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Morse, Stephen, 2008. Post-sustainable development. *Sustainable development* 16, 341-352.
- [Naturskyddsföreningen, Bli medlem](http://www.naturskyddsforeningen.se/bli-medlem/). [Elektronisk]. Tillgänglig: <<http://www.naturskyddsforeningen.se/bli-medlem/>>. [2009-05-28].

- Naturvårdsverket 1996. *Biff och bil? Om hushållens miljöval*. Naturvårdsverket rapport 4542. Stockholm.
- Naturvårdsverket 2003. *Lokal förankring av naturvård genom deltagande och dialog*. Naturvårdsverket rapport 5264-0. Stockholm.
- Naturvårdsverket 2008. *Dialogue for Nature Conservation. Skills development in dialogue, local participation and management, and conflict management within nature conservation and the management of natural resources*. Report 5847. Stockholm.
- Nilsson, Björn, Peter Skoglund & Eva Svensson, 2008. *Mötesplatser – på väg mot en samlad natur- och kulturmiljövard*. Archaeology@Lund, vol. 3.
- Nilsson, Stefan, 2007. *Skogsgeografi II. Om odlingslämningar i skogsbygd*. Karlstad University Studies 2007:44.
- Nilsson, Stefan, rapport 2007. Sättrar till Åsteby, Vitsands socken – några iakttagelser från kartorna. Otryckt rapport tillställd Karlstads universitet och Vitsandsgruppen.
- NWT, *Nya Wermlands-Tidningen*, 2007-01-05.
- Olsson, Per, Carl Folke & Thomas Hahn, 2004. Social-ecological transformation for ecosystem management. The development of adaptive co-management of a wetland landscape in southern Sweden. *Ecology and society* 9(4):2 (online).
- [Om oss – Torsby](http://www.torsby.se/omoss.75.html). [Elektronisk]. Tillgänglig: <<http://www.torsby.se/omoss.75.html>>. [2009-06-09].
- Our Common Future*. 1987. World Commission on Environment and Development. Genève.
- Paju, Martin, 2002. Ekonomiska och sociala förändringsmönster i kulturmiljöer – rapport från en fallstudie. I: Paju, Martin (red.), *Kulturarvet som resurs för regional utveckling*. Cerum Working Paper 49:2002, Umeå universitet, s. 21–29.
- Paju, Martin, 2004. *Kulturmiljön i den regionala utvecklingen. En fallstudierapport*. Rapport från Riksantikvarieämbetet 2002:4, Stockholm.
- Petersson, Bodil, 1995. *Föreställningar om det förflutna. Arkeologi och rekonstruktion*. Lund: Nordic Academic Press.
- Plats för tillväxt?* Bilaga 2 till Långtidsutredningen 2008. SOU 2007:25

- Pollard, Sidney, 1997. *Marginal Europe. The contribution of the marginal lands since the middle ages*. Oxford: Clarendon Press.
- [Ransby kulturby](http://www.ransby-kulturby.se). [Elektronisk]. Tillgänglig: <<http://www.ransby-kulturby.se>>. [2009-06-24].
- [Riksantikvarieämbetet – Fornsök](http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html). [Elektronisk]. Tillgänglig: <<http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>>. [2009-06-09].
- Riksantikvarieämbetet 2000. *Studie av skador på fornlämningar i skogsmark*. Rapport 2000-01-17, (Dnr 351-2706-1999).
- Riksantikvarieämbetet 2005. [Kulturarv ger livskraft](#). *Hållbar utveckling ur humanistiskt och historiskt perspektiv. Fördjupad omvärldsanalys för kulturmiljöområdet 2005*. [Elektronisk]. Kräver Adobe Acrobat Reader. Tillgänglig: <http://www.raa.se/cms/showdocument/documents/extern_webbplats/2006/juni/kulturarv_ger_livskraft.pdf>. [2009-05-27].
- Riksantikvarieämbetet 2006a. [För framtidens kulturarvsarbete](#). *Omvärldsanalys 2006*. [Elektronisk]. Kräver Adobe Acrobat Reader. Tillgänglig: <http://www.raa.se/cms/showdocument/documents/extern_webbplats/2006/oktober/oa_2006_slutversion.pdf>. 2009-05-27.
- Riksantikvarieämbetet 2006b. *Studie av skador på fornlämningar i skogsmark*. Rapport från Riksantikvarieämbetet 2006.2, Stockholm.
- Riksantikvarieämbetet 2006c. *Fallstudie. Skydd av kulturmiljöer i skogen. Levande skogar – delmål 1*. Rapport från Riksantikvarieämbetet 2006:6, Stockholm.
- Riksantikvarieämbetet 2007. [Samverkan för kunskapsutveckling](#). *Omvärldsanalys 2007*. [Elektronisk]. Kräver Adobe Acrobat Reader. Tillgänglig: <http://www.raa.se/cms/showdocument/documents/extern_webbplats/2007/december/9789172094765.pdf>. [2009-05-27].
- Riksantikvarieämbetet, 2008a. *Förslag till genomförande av den europeiska landskapskonventionen i Sverige. Slutredovisning av regeringsuppdrag*. Rapport 2008-01-15, (Dnr 103-03188-2006).

- Riksantikvarieämbetet, 2008b. *Kultur, kulturarv, näringsliv i samverkan. Återrapportering enligt regleringsbrev 2008*. Rapport 2008-05-12 (Dnr 103-01414-2008).
- Ronby, Alf, 1995. *Den lokala kraften. Människor i utvecklingsarbete*. Liber: Stockholm.
- Roseland, Mark, 2000. Sustainable community development: integrating environmental, economic and social objectives. *Progress in planning* 54, 73-132.
- Rural development programme for Sweden – the period 2007-2013*. Regeringskansliet, Jordbruksdepartementet, Jo 08.008.
- Ryen, Anne, 2004. *Kvalitativ intervju. Från vetenskapsteori till fältstudier*. Malmö: Liber.
- Salafsky, Nick, Richard Margoluis & Kent Redford *Adaptive management. A tool for conservation practitioners*. [Elektronisk]. Tillgänglig: <http://www.fosonline.org/resources/Publications/AdapManHTML/Adman_1.html>. [2009-10-06].
- SCB, Statistiska centralbyrån*. [Elektronisk]. Tillgänglig: <<http://www.scb.se>>. [2009-05-15].
- Schor, Juliet B, 1999 (1998). *The overspent American. Why we want what we don't need*. New York: Harper Perennial.
- Se landsbygden! Sanningar, myter och framstegsstrategier*. Landsbygdskommitténs slutbetänkande. SOU 2006:101.
- Sen, Amartya, 2002. *Utveckling som frihet*. Göteborg: Daidalos.
- (HBO:) Sex and the city*. [Elektronisk]. Tillgänglig: <<http://www.hbo.com/city/>>. [2009-05-16].
- Skog & Historia, (Riksantikvarieämbetet)*. [Elektronisk]. Tillgänglig: <http://www.raa.se/cms/extern/kulturarv/arkeologi_och_fornlamningar/skog_och_historia.html>. [2009-05-28];
- (Skogsstyrelsen)*. [Elektronisk]. Tillgänglig: <<http://www.svo.se/epi-server4/templates/SNormalPage.aspx?id=10530>>. [2009-05-28].
- Skogsstyrelsen 2008. *Skogsbrukets frivilliga avsättningar*. Meddelande 2008:3.
- Smith, Graham, 2009. *Democratic innovations. Designing institutions for citizen participation*. Cambridge: Cambridge university press.

- Star, Susan L. & James R. Griesemer, 1989. Institutional ecology, 'translations' and boundary objects. Amateurs and professionals in Berkeley's Museum of vertebrate zoology, 1907–39. *Social studies of science* 19 (4), s. 387–420.
- Starrin, Bengt, 1997. Empowerment som tankemodell. I: Forsberg, Erik & Bengt Starrin (red.), *Frigörande kraft – empowerment som modell i skola, omsorg och arbetsliv*. Stockholm: Gothia, s. 9–32.
- [Statistik – Torsby kommun](http://www.torsby.se/omoss/allmaninformation/statistik.3804.html). [Elektronisk]. Tillgänglig: <<http://www.torsby.se/omoss/allmaninformation/statistik.3804.html>>. [2009-06-09].
- Stenbacka, Susanne, 2008. Vardagsliv och jämställdhet – landsbygd i förändring. I: Johansson, Birgitta (red.), *Ska hela Sverige leva?* Formas Fokuserar. Stockholm: Formas, s. 123–132.
- Stenseke, Marie, 1997. *Bonden och landskapet. Ågares och brukares relationer till markerna och förutsättningarna för en uthållig markanvändning*. Meddelanden från Lunds universitets geografiska institution. Avhandlingar 131. Lunds universitet.
- Stenseke, Marie, 2001. *Landskapets värden – lokala perspektiv och centrala utgångspunkter. Om vägar till ökad lokal delaktighet i bevarandeplaneringen*. Choros 2001:1. Göteborgs universitet.
- Storm, Anna, 2008. *Hope and rust. Reinterpreting the industrial place in the late 20th century*. Stockholm: Division of History of Science and Technology, Royal Institute of Technology, KTH.
- Styffe, Torleif, 1983. Att inte titta in till Petter i Boa är som att: Åka till Vatikanen och missa påven! [Värmlands-Bygden](http://www.kulturkoppra.se/istid/page.php?id=2878), fredagen den 11 februari 1983. [Elektronisk]. Tillgänglig: <<http://www.kulturkoppra.se/istid/page.php?id=2878>>. [2009-11-03].
- Styffe, Torleif, 1998. *Nordvärmäländsk historiebok*. Sysseleback: Montana förlag.
- Styffe, Torleif, in print. Utveckling. I: Ibsen, Hilde, Eva Svensson & Lars Nyberg (red). *Klarälven*. Karlstads universitet.
- Stø, Eivind, Harald Throne-Holst, Pål Strandbakken & Gunnar Vittersø, 2008. Review. A multi-dimensional approach to the study of consumption in modern societies and the potential for radical sustainable changes. I: Tukker, Arnold, Martin Charter,

- Carlo Vezzoli, Eivind Stø & Maj Munch Andersen (red.), *Perspectives on radical changes to sustainable consumption and production*. System innovation for sustainability 1. Sheffield: Greenleaf publishing, s. 234–254.
- Summary report. Attending heritage sites. A quantitative analysis of data from the Taking Part survey, 2007*. Centre for economics and business research ltd (Bloomfield, Sarah & Mark Pragnell).
- Svanberg, Fredrik & Wahlgren, Katty H., 2007. *Publik arkeologi*. Lund: Nordic academic press och Statens historiska museum.
- Svensson, Birgitta. 1998. Hur utövas makten över landskapet? Tid och plats som kompetens i den moderna kulturmiljön. I: Pettersson, Richard. & Sörlin, Sverker (red.), *Miljön och det förflutna. Landskap, minnen, värden*. Idéhistoriska skrifter 22. Umeå: Umeå universitet, s. 50–75.
- Svensson, Eva, 1998. *Människor i utmark*. Lund studies in medieval archaeology 21. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Svensson, Eva, 2007. Arbetslöshetens arkeologi? I: Ersgård, Lars (red.), *Modernitet och arkeologi. Artiklar från VIII Nordic TAG i Lund 2005*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm, s. 135–152.
- Svensson, Eva, Sara Bodin, Hans Hulting & Susanne Pettersson, 2009. The crofter and the iron works. The material culture of structural crisis, identity and making a living on the edge. *International Journal of Historical Archaeology* (2009) 13, 183–205.
- Svensson, Gunnar, 1997. *Pilgrimstapeten. Från medeltid till nutid längs Klarälven, Trysilelva och Gaula upp till den 1000-åriga staden Trondheim och Olav den heliges grav*. Ransby: Nordvärm-lands Jakt- och Fiskemuseum.
- Svensson, Jakob, 2008a. *Kommunikation, medborgarskap och deltagardemokrati. En studie av medborgarutskotten i Helsingborg*. Lund studies in media and communication 10. Lund: Lunds universitet.
- Svensson, Jakob, 2008b. Expressive rationality. A different approach for understanding participation in municipal deliberative practices. *Communication, culture & critique* 1, 203–221.
- [Sveriges hembygdsförbund](http://www.hembygdsförbund.se/index.asp?lev=9883). [Elektronisk]. Tillgänglig: <<http://www.hembygdsförbund.se/index.asp?lev=9883>>. [2009-05-28].

- Swyngedouw, Erik, 2005. Governance innovation and the citizen: the Janus face of governance-beyond-the-state. *Urban Studies*, vol. 42, no. 11, 1991–2006.
- [Sök naturreservat i Värmland](http://www.lansstyrelsen.se/varmland/amnen/Natur_Miljo/naturreservat/naturreservat_i_varmland.htm). [Elektronisk]. Tillgänglig: <http://www.lansstyrelsen.se/varmland/amnen/Natur_Miljo/naturreservat/naturreservat_i_varmland.htm>. [2009-06-09].
- Terrill, Greg, 2008. Climate change. How should the world heritage convention respond? *International Journal of Heritage Studies*, vol. 14, no. 5, 388–404.
- Thorell, Kristina, 2005. *Bevarandeplanering i landsbygdens landskap. Vägar mot förankring i det lokala*. Choros 2005:1. Göteborgs universitet.
- Thorell, Kristina, 2008. *Naturvårdsplanering med förankring i det lokala. Villkor för delaktighet och underifrånperspektiv i värden av värden i odlingslandskapet*. Meddelanden från Göteborgs universitets geografiska institutioner. Serie B, nr 114. Handelshögskolan vid Göteborgs universitet.
- Tukker, Arnold, Martin Charter, Carlo Vezzoli, Eivind Stø & Maj Munch Andersen (red.), 2008. *Perspectives on radical changes to sustainable consumption and production*. System innovation for sustainability 1. Sheffield: Greenleaf publishing.
- Tunón, Håkan, 2004. *Traditionell kunskap och lokalsambällen: artikel 8j i Sverige*. Uppsala: Centrum för biologisk mångfald.
- [Utmarksmuseet](http://www.utmark.se). [Elektronisk]. Tillgänglig: <<http://www.utmark.se>>. [2009-06-23].
- VF, [Värmlands Folkblad](http://www.vf.se). [Elektronisk]. Tillgänglig: <<http://www.vf.se>>. [2009-05-16].
- Vilborg, Inger & Olof Svanberg, 2005. *Skyddad natur – en motor för regional och lokal utveckling. En främjande utvärdering av arbetet för hållbar regional utveckling genom skötsel och nyttjande av skyddade områden*. Naturvårdsverket. Rapport 5504, Stockholm.
- [Vildmark Värmland](http://www.vildmark.se). [Elektronisk]. Tillgänglig: <<http://www.vildmark.se>>. [2009-06-24].
- VM Arkiv*, Värmlands Museums arkiv, Karlstad.

- de Vylder, Stefan, 2007 (omarbetad upplaga). *Utvecklingens drivkrafter. Om fattigdom, rikedom och rättvisa i världen*. Stockholm: Forum Syd.
- Värmland växer – och känner inga gränser*. Regionalt utvecklingsprogram 2009–2013. Version 1. Fastställt av regionfullmäktige 2008-11-28.
- Wedgwood, Tamasin, 2009. History in two dimensions of three? Working classes responses to history. *International Journal of Heritage Studies*, vol. 15, no 4, 277–297.
- Weissglas, Gösta, Martin Paju, Lars Westin & Torbjörn Danell, 2002. *Kulturarvet som resurs för regional utveckling. En kunskapsöversikt*. Rapport från Riksantikvarieämbetet 2002:1, Stockholm.
- Westley, Frances, 2002. The devil in the dynamics. Adaptive management on the front lines. I: Gunderson, Lance H. & Crawford s. Holling (red.), *Panarchy. Understanding transformations in human and natural systems*. Washington m fl: Island Press, s. 333–360.
- Widén, Per, in prep. Undersökning av motiv bakom grundande av naturreservat i skogsområden. Studie under avslutnade.
- Ödmann, Ella, Eivor Bucht & Maria Nordström, 1982. *Vildmarken och välfärden. Om naturskyddslagstiftningens tillkomst*. Stockholm: LiberFörlag.
- Östlund, Niclas, 2009. *E-deltagande i fysisk planering – att fånga lokal kunskap med webbGIS*. Acta universitatis agriculturae Sueciae 2009:55. Alnarp.

Muntliga uppgifter

- Dahlström, Ingemar, lokal eldsjäl, Ransby, norra Värmland.
- Simule, Audrone, docent, Karlstads universitet, tidigare Šiauliai university, Litauen.
- Zeewuster, Alrik, student, Miljövetenskap, Karlstads universitet, inflyttad från Holland.

Bilagor

Bilaga 1. Intervjuguide, Dalby

- Bakgrund (man, kvinna, ålder, utbildning, bott i trakten hur länge, om inflyttad – varför inflyttad, relevanta intressen)?
- Vad vet du om fornlämningar i norra Värmland? Och om norra Värmlands historia?
- Är du naturintresserad – i avseende att titta efter särskilda växter?
- Brukar du besöka fornlämningar? Titta efter dem när du är ute i skogen?
- Tror du att man kan använda fornlämningar till något?
- Känner du till några naturreservat i norra Värmland? Brukar du besöka något naturreservat regelbundet?
- Kan man använda naturreservat till något?
- Vem/vilka anser du att naturreservat och fornlämningar är till för; lokalt boende, besökare?
- Är fornlämningar och/eller naturreservat en resurs eller en belastning för norra Värmland och de lokalt boende?
- Vad tror du om framtiden i norra Värmland?
- Vad anser du att man bör göra för att utveckla norra Värmland (ekonomiskt + hållbart)?

Bilaga 2. Frågeformulär, Vitsand

Uppgifterna är anonyma, men ange en vald signatur/bomärke som du kommer ihåg för framtida bruk.

Din signatur:

1. Är du? Man Kvinna
2. Hur gammal är du (per 10-tal år)?
3. Hur länge har du bott i Vitsand?
4. Om du är 'inflyttad', varför flyttade du till Vitsand?
5. Vad vet du om Vitsands-bygdens historia?
6. Varför är du intresserad av Vitsands-bygdens historia?
7. Hur tror du att Vitsands-bygdens framtid ser ut?
8. Hur hoppas du att Vitsands-bygden skall utvecklas?

Tack för hjälpen!

Har du frågor kan du kontakta Eva Svensson,
telefon 054-700 15 58 eller 070-571 19 81.

Natur och kulturarv skall värnas för framtiden, men också engagera medborgare och stå i samhällets tjänst. I denna skrift diskuteras relationen mellan medborgare, kulturarv, natur och olika möjligheter för skapandet av en hållbar samhällsutveckling. Särskild fokus har lagts på de problem och möjligheter som skapats genom mötet mellan skoglig glesbygd och globala processer.

SWEDISH NATIONAL HERITAGE BOARD
RIKSANTIKVARIEÄMBETET